

MATICA HRVATSKA
OGRANAK MATICE HRVATSKE GRUDE
G O D I Š N J A K
2007.

Broj 1.

Nakladnik
OGRANAK MATICE HRVATSKE GRUDE
Republike Hrvatske bb
88 340 Grude

Glavni urednik
Mario Bušić

Uredništvo
Marija Martić
Andrijana Mlinarević-Cvetković
Srećko Mikulić
Stjepan Glavaš
Mladen Leko
Vinko Čuljak
Tihomir Glavaš
Petar Majić
Jozo Marić
Vinko Zorić
Ivan Ante Marić
Mario Bušić

Grafičko-tehnički urednik
Andrijana Mlinarević-Cvetković

Naslovница
Andrijana Mlinarević-Cvetković
Edita Grubišić

Lektor i korektor
Ivica Musić

Računalna obrada
Edita Grubišić

Tisk
Grafotisak, Grude
www.grafotisak.com

Naklada
1000 primjeraka

CIP-Katalogizacija u publikaciji
Narodna knjižnica HNŽ Mostar

UDK 061.232(497.6 Grude)(058)

GODIŠNJAK Matice hrvatske Grude / [glavni urednik Mario Bušić] . - God. I, br. 1 (2007).
- Grude : Ogranak Matice hrvatske, 2007 (Grude : Grafotisak). - 26 cm

Godišnje

1

MATICA HRVATSKA GRUDE

GODIŠNjak

SADRŽAJ

Riječ glavnoga urednika	7
HERCEG-BOSNA JAMSTVO INTERESA HRVATSKOGA NARODA	8
KAKO SU KALILI ISTINU O HRVATIMA.....	12
IZVADAK IZ STRATEGIJE RAZVITKA OPĆINE GRUDE.....	15
Uz 10. OBLJETNICU SMRTI MR. MATE BOBANA	30
Uz 2. OBLJETNICU SMRTI MR. MATE BOBANA.....	32
Uz 3. OBLJETNICU SMRTI MR. MATE BOBANA.....	34
Uz 4. OBLJETNICU SMRTI MR. MATE BOBANA.....	36
Uz 5. OBLJETNICU SMRTI MR. MATE BOBANA	38
Uz 6. OBLJETNICU SMRTI MR. MATE BOBANA	40
Uz 7. OBLJETNICU SMRTI MR. MATE BOBANA	41
Uz 8. OBLJETNICU SMRTI MR. MATE BOBANA.....	42
VJERSKA USMENA LIRIKA GRUDSKOGA KRAJA	44
FRA STIPAN VRLJIĆ	60
POPISI OBITELJI IZ XVIII. STOLJEĆA.....	63
ZNAČAJNIJE STATISTIKE RUŽIĆKE ŽUPE (1742. - 2005.).....	80
VITRAJI U RUŽIĆIMA	103
RAZVOJ TURIZMA U GRUDAMA	107
KULTURNO-HISTORIJSKO NASLJEĐE	110
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA U GORICI	111
POSVETNI KRIŽ IZ XVII. STOLJEĆA IZ BLAŽEVIĆA	127
DRINOVCI - 100 GODINA POSTAJA KRIŽNOGA PUTA	129
ŠIMIĆEVI SUSRETI.....	131
KRONIKA ZBIVANJA U MATICI HRVATSKOJ GRUDE	137

RIJEČ GLAVNOGA UREDNIKA

Poštovani čitatelji!

Pred nama je 1. (prvi) broj *Godišnjaka* Ogranka Matice hrvatske Grude. Njime, evo, i mi na poseban način započinjemo svoj doprinos kulturnom uzdizanju u našoj općini. Općina Grude sa svojom okolicom neotuđiv je dio hrvatske katoličke baštine i uljudbe. S tim u vezi Matica hrvatska, kao dio hrvatske kulturne povijesti i stvaralaštva, nezaobilazan je čimbenik na ovom grudovitom hrvatskom tlu. Osnovana je 1991. godine u Grudama, ali zbog ratnih i inih nedaća nije pustila duboko korijenje te je, tinjanjući tako, obnovljena 30. lipnja 2005. Od tada je u svoj ljetopis ubilježila bogat kulturni program, što s ponosom danas

ističemo. Nije nam nakana oholo se uzdizati i prednjačiti pred drugima, iako je dobro natjecati se u dobru, nego doprinijeti kulturnom razvoju naše male sredine. Tijekom povijesti našim podnebesjem propješačili su i projahali mnogi, i oni dragi i oni manje dragi, a Hrvati su ipak, usprkos svim nemilosrdnostima okrutne prošlosti, opstali na ovim prostorima zahvaljujući svom izdržljivom biću, tvrdoglavom umu i dobrodušnom žiču. Stoga, ovaj *Godišnjak* darujemo svima onima koji su na ovoj grudi davali svoje živote kako bi ju sačuvali i produžili joj vijek.

U ovom broju obrađujemo različite teme vezane za grudski kraj: kulturne, vjerske, športske, gospodarske, povjesne, političke i ine. Teme su znanstveno obradili stručnjaci pojedinih polja znanosti. Iz života i rada Matice hrvatske Grude bilježimo ljetopis događanja od obnove Matice hrvatske do danas te mnogo drugih zanimljivosti. Tu možete pronaći izvratke iz Strategije razvoja općine Grude za razdoblje do 2015. godine.

Ovaj naš mali doprinos grudskoj kulturnoj zbilji neka bude začetak različitih drugih kulturnih i raznih dobrohotnih pothvata. Naša povijest i ljudi u njoj zadužili su nas da nastavimo njihovim stopama sukladno vremenu u kojemu se mičemo i jesmo. Imade puno osoba, velikana uma i žrtve koji nas opominju da ne zaboravimo gdje smo i čiji smo. Stoga, zasučimo rukave i podarimo vremenu ono na što nas ono obvezuje, a to su moralne vrijednosti bez kojih je život nesvrishodan. Kad na kraju poděmo s ovoga svijeta, nek' nam latinska poslovica «Finis coronat opus» («Konac djelo krasí») bude okosnica života.

Glavni urednik *Godišnjaka* Matice hrvatske Grude

mr. sc. Mario Bušić

HERCEG-BOSNA JAMSTVO INTERESA HRVATSKOGA NARODA

Početkom srpnja 1991. godine dr. Franjo Tuđman, predsjednik Republike Hrvatske, u kontekstu podjele Bosne i Hercegovine, izjavio je: «U interesu trajnoga mira i suživota na ovom tlu možda treba rješavati pitanje razgraničenja Bosne i Hercegovine, jer srpska politika zastupa tezu da se u slučaju konfederacije dosadašnje granice ne poštuju. U tom smislu i Hrvatska je zainteresirana, jer u Bosni i Hercegovini živi velik broj hrvatskog stanovništva.» (Izjava za *Daily M.* i *The European*, 9. srpnja 1991.).

Osim službene politike prema Bosni i Hercegovini, čiji je nositelj bio dr. Franjo Tuđman kao predsjednik Republike Hrvatske i predsjednik vladajuće stranke, bilo je i više oporbenih političkih opcija. U oporbenu skupinu mogu se ubrojiti neki intelektualci, dio »bosanskih« franjevaca, određeni crkveni krugovi te pojedinci koji nisu pripadali političkim grupama.

Danas neki žele istaći kako su unutar vladajuće stranke, Hrvatske demokratske zajednice, postojale barem dvije podijeljene struje koje su se razlikovale u političkom stavu prema Bosni i Hercegovini. Prva, koja je bila moćnija, zalagala se za podjelu Bosne i Hercegovine, odnosno za priključenje krajeva s većinskim hrvatskim pukom Republici Hrvatskoj. Druga struja u Hrvatskoj demokratskoj zajednici zalagala se za održanje cjelovite i neovisne Bosne i Hercegovine prema međunarodnim standardima. Stajalište Hrvatske demokratske zajednice prema Bosni i Hercegovini, počevši od izbora 1990. godine, a što je kasnije postao i službeni stav državne politike, temeljilo se na uvjerenju da će, unatoč velikosrpskim težnjama vezanim za Bosnu i Hercegovinu i ideji o Velikoj Srbiji, hrvatski narod postaviti pitanje svojih povijesnih, etničkih i političkih prava u Bosni i Hercegovini.

Mišljenja o nakani hrvatske službene politike za podjelom Bosne i Hercegovine osporiva su činjenicama kako je Republika Hrvatska prva imala svoga veleposlanika u Bosni i Hercegovini, kako je prva priznala Bosnu i Hercegovinu i, iznimno važno, kako su upravo glasovi Hrvata bili presudni na referendumu za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu. U svom govoru povodom Dana državnosti koji je održao 30. svibnja 1993. dr. Franjo Tuđman je, između ostaloga, rekao: «Hrvatsko državno vodstvo, i ja osobno, preporučili smo bosansko-hercegovačkim Hrvatima da se na referendumu izjasne za Bosnu i Hercegovinu kao samostalnu i suverenu državu.»

Srpska agresija i Miloševićeva politika stvaranja Velike Srbije uvelike su pridonijele nacionalnom zbljižavanju Hrvata pa je, uvezvi u obzir tadašnju situaciju, težnja Hrvata iz Bosne i Hercegovine za traženjem okrilja u Republici Hrvatskoj bila razumna, a njezino potenciranje potaknuto iz same Republike Hrvatske u određenoj mjeri opravdano. Kako je zbog nedostatka povjerenja labavo savezništvo između Hrvata i Muslimana došlo u pitanje, Hrvati su se sve više počeli okretati Republici Hrvatskoj, istodobno uzmičući od muslimanskih nakana da

pod okriljem građanske države stvore islamsku državu. Muslimani su imali opravdan strah od hrvatskih težnji da svoja područja priključe Republici Hrvatskoj. Iako su početkom rata zajedno ratovali protiv Srba, krajem 1992. počeli su međusobni sukobi Hrvata i Muslimana.

Tuđman je opravdavao pojedine poteze koji su bili uvjetovani hrvatsko-muslimansko-srpskim odnosima te je u svom govoru na sjednici Kluba zastupnika Hrvatske demokratske zajednice govorio o razlozima osnivanja Hrvatske Republike Herceg-Bosne. U *Dosljednosti u provedbi državotvorne politike* Franjo Tuđman je, govoreći o opredjeljenju muslimanskoga vodstva za stvaranje samostalne islamske države, rekao kako je odbio Izetbegovićev prijedlog da Hrvati mogu proglašiti priključenje zapadne Hercegovine Hrvatskoj. Njegove riječi bile su: «Ja sam bio taj koji je odbio taj prijedlog, vodeći računa o hrvatskim interesima u čitavoj Bosni i Hercegovini. Na toj crti potpisao sam i tajni sporazum o stvaranju konfederacije 14. rujna 1993. godine s Izetbegovićem. Nakon što je Izetbegović potpisao tajni sporazum sa mnom o konfederaciji, dva dana poslije toga sa Srbima je potpisao sporazum o podjeli Bosne i Hercegovine. Prema tome istodobno smo bili realisti, te nasuprot takvim tendencijama, i srpskim i muslimanskim, morali smo imati političko-državnu organizaciju koja će maksimalno zaštititi hrvatski narod u Bosni i Hercegovini i osigurati strateške interese hrvatske države. Stoga smo pomagali stvaranje i opstojnost Hrvatske Republike Herceg-Bosne. I da je nismo imali, ne bismo obranili hrvatska područja, najprije od srpske agresije, a danas ne bismo imali sporazum o federaciji i konfederaciji.»

Hrvatska Republika Herceg-Bosna

Odluku o uspostavi Hrvatske zajednice Herceg-Bosne donijeli su 18. studenoga 1991. u Grudama legalno izabrani predstavnici hrvatskoga naroda iz 30 općina. Za predsjednika Zajednice izabran je Mate Boban koji je za sarajevski dnevni list *Oslobodenje* rekao: «HZ Herceg-Bosna predstavlja geopolitičku, kulturnu i ekonomsku cjelinu i proistiće iz nekadašnjih banovina, u čijim granicama je hrvatski narod dočekao drugi svjetski rat...»

Kao razlozi osnutka Zajednice u Odluci se navodi agresija JNA i četnika te rušenje Republike Bosne i Hercegovine, što je neposredno dovelo do «ugroženosti hrvatskih etničkih i povijesnih prostora i interesa». U članku 5. Odluke stoji: «Zajednica će štovati demokratski izabranu vlast Republike Bosne i Hercegovine u odnosu na bivšu ili svaku buduću Jugoslaviju».

Nakon što je Jugoslavenska narodna armija iz Hrvatske preselila svoje formacije u Bosnu i Hercegovinu i preoblikila se u srpsku vojsku, 8. travnja 1992. formirano je i Hrvatsko vijeće obrane, u početku kao vrhovno tijelo obrane hrvatskog naroda u Zajednici, a od 15. svibnja kao privremena izvršna i upravna vlast. Tako se kroz Hrvatsko vijeće obrane i njegove odjele, ministarstva unutarnjih poslova i pravosuđa te uprave društvenih djelatnosti, gospodarstva i financija regulirao cjelokupan društveno-gospodarski život. Izlazilo je i službeno glasilo *Narodni list HZ H-B* u kojem su se objavljivali normativni i drugi akti. Osnivala su se i javna poduzeća koja su bila od vitalnoga značenja za funkcioniranje djelatnosti usmjerjenih na zaštitu nacionalnih interesa (Elektroprivreda, PTT, Vodoprivreda i sl.).

O razlozima osnivanja Hrvatske zajednice Herceg-Bosne Mate Boban je za *Hrvatsku grudu* izjavio: «Nije se dogodilo ništa novo u smislu uspostave Hrvatske zajednice Herceg-Bosne, nego smo donijeli određene odluke ustroja civilne vlasti na obranjenome i oslobođenome prostoru (...) Koliko toliko privremeno, naglašavam privremeno, mora se ustrojiti pravni poredak na slobodnome prostoru (...) Ova vlast jest privremena. Onoga trenutka kada završi rat i onoga trenutka kada se ustroji Bosna i Hercegovina kao država po projektu Europe, (...) demokratskim ćemo putem opslužiti vlast i u nacionalnoj jedinici i na razini republike (...), mi želimo Bosnu i Hercegovinu s jednakim pravima za sva tri naroda po načelima Europske zajednice...»

Uklopljena u opću situaciju u Bosni i Hercegovini, koju je ponajprije karakterizirala stroga nacionalna podjela, vizija ovakve zajednice s općeprihvatljivim načelima nije iskakala iz okvira demokratskih uzusa.

Istodobno su velikosrpska agresija i osnivanje srpskih autonomnih oblasti bili u punom jeku, muslimanska nedefiniranost također na vrhuncu. Franjo Boras, hrvatski član bosanskohercegovačkoga Predsjedništva, opisujući ignoriranje hrvatskih prijedloga od Alije Izetbegovića, u svojoj knjizi *Kako je umirala Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina* piše: «Nakon povratka u Sarajevo, tražio sam da Predsjedništvo razmatra rezultate našeg boravka u Beogradu. Moj prijedlog nije nikad uvršten u dnevni red sjednice Predsjedništva zahvaljujući Aliji Izetbegoviću, koji je predsjedavao...».

Vjernost Hrvata cjelovitoj Bosni i Hercegovini u kojoj će biti ravnopravni s drugim dvama narodima potvrđena je izlaskom na referendum o neovisnosti krajem veljače 1992. Sljedeći događaji sve više će ih udaljavati od te ideje. U studenome 1992. Mile Akmadžić, novoizabrani predsjednik vlade BiH i dopredsjednik HDZ BiH, izjavio je kako je dugoročni interes i želja hrvatskoga naroda suverena Bosna i Hercegovina, «neovisna država tri ravnopravna konstitutivna naroda». Naveo je i kako je njemu osobno i njegovoj stranci u interesu uređenje države na principu triju konstitutivnih jedinica čija neovisnost ne bi smetala suverenosti BiH.

Znak da su se situacija na terenu i perspektive povoljnijih dogovora za hrvatsku stranu promijenile i da su početne izjave o privremenom ustroju do okončanja rata sada prošlost bio je dan 18. studenoga 1993. kada je osnovana Hrvatska Republika Herceg-Bosna. Predsjednik Vlade novoutemeljene Hrvatske Republike Herceg-Bosne dr. Jadranko Prlić mjesec dana nakon proglašenja Republike izjavio je: «Ovo je Vlada Hrvatske Republike Herceg-Bosne i mi se u svim elementima želimo ponašati i organizirati kao istinska država (...) Ona je (Vlada) primjerena potrebama jedne države, a ne pokreta kako je to bio slučaj do sada.»

Ovaj je čin, pored ostalih događaja, bio potaknut i Owen-Stoltenbergovim posredništvom i prijedlogom donesenim nakon dugih pregovora 20. kolovoza 1993. da se Bosna i Hercegovina ustroji kao unija triju republika. Stoga je Hrvatska zajednica Herceg-Bosna 28. kolovoza 1993. donijela *Odluku o uspostavi i proglašenju Hrvatske Republike Herceg-Bosne*. U članku 1. te odluke istaknuto je, između ostaloga, da se Hrvatska zajednica Herceg-Bosna uspostavlja i proglašava Hrvatskom Republikom Herceg-Bosnom. U *Odluci* stoji kako će teritorij Republike obuhvaćati teritorij Zajednice, kako će vlast proizlaziti iz naroda i pripadati mu, kako će zakonodavnu vlast obavljati Zastupnički dom Republike, a izvršnu Vlada. Sudsku vlast imat će neovisni sudovi, predsjednik Republike bit će vrhovni zapovjednik oružanih snaga, a Republika će imati grb, zastavu i himnu. Glavni grad biti će Mostar.

Nakon proglašenja Hrvatske Republike Herceg-Bosne, pri reformi ratnoga Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Alija Izetbegović je 20. listopada 1993. opozvao s dužnosti hrvatske članove Predsjedništva Franju Borasa i Miru Lasića, a imenovao Ivu Komšića i Stjepana Kljujića koji su više odgovarali Izetbegovićevim planovima za unitarnu Bosnu i Hercegovinu. Franjo Boras je o ovom događaju napisao: «Ovom se Odlukom Alija Izetbegović prema nama odnosi kao prema običnim službenicima. Podsjetio bih čitatelja da smo Alija Izetbegović i ja u studenom 1990. izabrani za članove Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine. Samo voljom naroda koji me je izabrao demokratskim putem ili mojom osobnom željom moglo mi je prestati članstvo u Predsjedništvu.» (*Kako je umirala Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina*, str. 133.)

Nakon što su potpisani Washingtonski sporazumi (koji su rezultirali Federacijom BiH, bošnjačko-hrvatskim entitetom), s nakanom da se detaljnije upozna sa situacijom u Herceg-Bosni, Tuđman je 13. rujna 1994. sazvao čelnštvo Herceg-Bosne, predstavnike Crkve i neke članove oporbe kako bi im izrekao svoje gledište kojim podupire Washingtonske sporazume

Na grobu predsjednika
mr. Mate Bobana

ukazujući na njihovo značenje za opstojnost Hrvata u Bosni i Hercegovini, ali istodobno daje i podršku očuvanju Hrvatske Republike Herceg-Bosne. Tom prilikom rekao je: «Među Hrvatima u Bosni i Hercegovini ne smije biti samovolje i politike koja se suprotstavlja Washingtonskim sporazumima. Njihovo jedinstvo apsolutno je neophodno. Dok ne dođe do uspostave Federacije i Konfederacije, Herceg-Bosna treba ostati jamstvo interesa hrvatskog naroda.»

Nakon zaživljavanja Daytonskoga mirovnog sporazuma Hrvatska Republika Herceg-Bosna institucionalno je prestala postojati.

Daytonskim mirovnim sporazumom sukobi su prestali, vojne snage su stavljene pod nadzor, uspostavljena je shema institucija i političkih struktura potrebnih za uspostavu demokracije i početak procesa oporavka i tranzicije. Njime se uspjelo stvoriti sigurno okružje. Daytonski sporazum ne može riješiti sve probleme i takvim ga ne smijemo ni shvatiti. To je dokument pun kompromisa i političkih ucjena, a potpisali su ga čelnici zaraćenih strana. On je sporazum kojim je ozakonjena drastična promjena etničke slike Bosne i Hercegovine i kojim je ostvareno razdvajanje ljudi na etničkoj osnovi.

Međunarodni posrednici i sami su svjesni da Daytonski sporazum ne može biti osnova za uspostavu samoodrživoga društva, a još manje za njegovu trajnost. Ozbiljan znak da Dayton i njegova «rješenja» nisu konačna i da nisu dovoljno čvrsta podloga za izgradnju stabilne demokratske države jest i odluka Ustavnoga suda Bosne i Hercegovine koja je javnosti predstavljena početkom srpnja 2000., a koja se odnosi na konstitutivnost triju naroda na cijelomu teritoriju Bosne i Hercegovine rušeći etnički «čiste» koncepcije. Moglo bi se protumačiti da teorijski navodi na mogućnost nestanka entiteta. Isto tako dovedena je u pitanje i etnička ekskluzivnost koja se posebno isticala u Republici Srpskoj.

Temeljni uzrok svih pregovaračkih neuspjeha nakon Dayton-a leži upravo u činjenici da Bosna i Hercegovina nema osnovne državne ideje (tj. osjećaja zajedništva) koja bi bila čimbenik unutarnje državne kohezije i zato uvjek opstaje isključivo kao međunarodno rješenje. To je država koju više od polovice njezinih stanovnika smatra samo teritorijalnim pojmom, a jedinim elementom bosanskohercegovačke integracije smatra sveprisutnost međunarodnih posrednika na čelu s Visokim predstavnikom.

Mr. sc. Gordana Iličić

KAKO SU KALILI ISTINU O HRVATIMA

(činjenični politički esej)

Povod i nije bitan. On je običan, svakodnevni. Dovoljno je otvoriti novine, uključiti radio i TV ili s bilo kime stupiti u malo duži razgovor i eto sjećanja. Događaj i nije nešto poseban. Vrući lipanjski dan '94-e. Poslije završenoga sastanka Mate Šimunović i ja svratili smo popiti kavu na terasu poznatoga splitskog kafića. Za susjednim stolom dvije djevojke i četiri mladića. Prepostavljam studenti. Žučno raspravljaju. Uobičajeno i nezanimljivo sve do trenutka kada skupni razgovor ne prelazi u oštar dijalog krupnoga, zajapurenog mladića i krhke, oštroumne djevojke. I kad su oni toliko nepristojni voditi takav razgovor, onda smo i mi nepristojni obratiti pozornost na tuđi stol i slušati. «*Eto, zbog vas ni struje nemamo u Splitu, turista nema, odsjećeni smo od svijeta, a onaj Tuđman po nagovoru Šuška uporno šalje hrvatski proračunski novac u vašu Herceg-Bosnu*», uz ružnu psovku obojici i onim diletantima koji ih još drže, krenuo je mladić ofenzivno. «*A da nam možda za sve to nisu krivi oni što još drže okupiranim četvrtinu hrvatskoga državnog teritorija, a ne Hercegovci. Uostalom, valjda Predsjednik najbolje zna što radi, a to je dosad puno puta i dokazao*», hladno odvratiti djevojka. «*Ništa on nije dokazio, on podilazi hercegovačkim lopovima, a ove što ih ti zoveš okupatorima riješit će međunarodna zajednica po međunarodnom pravu*», on će unoseći lice djevojci. «*Valjda je i '90-e bila ta međunarodna zajednica i međunarodno pravo i je li to možda 'Šesta američka flota' stala pred tenkove jugočetničke vojske na Pologu, Kupresu i Livnu kad su krenuli na Split ili ti lopovi hercegovački, kako ih ti, kolega, sve zajedno nazivaš. Kao da lopova nema i u Splitu i svugdje na svijetu, kao i poštenih ljudi koji i ne misle baš kao ti! Što bi ti govorio da je Split razaran kao Vukovar, Osijek, Gospic, Zadar, Dubrovnik?*» djevojka će logično i argumentirano. «*Ti mene nazivaš nepoštenim, a pouzdano znam da je tvoj predsjednik Mate Boban poslao svoga sina na studij u London. Šalje mu love i kapom i šakom, a tude sinove šalje da ginu kako bi on i njegovi mogli muljati i krasti u ratnom kaosu*», skoro višeći će mladić. «*Ja ništa ne znam za Predsjednikova sina, ali sumnjam u sve što ti kažeš*», otresito će djevojka. «*Samo ti sumnjavaš, pisalo je i u novinama i nitko nije opovrgao*», trijumfalno će mladić osjećajući da dobiva povjerenje drugih za stolom.

Očito je bilo da dolazi vrijeme kada pristojnost mora ustuknuti pred istinom. I u meni je ključalo. «*Oprostite što ovako upadam u vaš razgovor, ali radi istine moram vam reći*», nastupio sam što smirenije i koristeći njihovu zbumjenost nastavio: «*Matu Bobana znam vrlo dobro, imao sam čast raditi s njim i biti njegov suradnik i prijatelj. Mate Boban ima jednoga sina koji živi i radi u Splitu, ima svoju obitelj, a među prvima se dragovoljno javio u ratnu jedinicu u Grude i sudjelovao u diverzantskoj akciji Forsiranje Neretve i razbijanja četničkih uporišta na lijevoj obali. To je bila akcija u kojoj su njih pedesetak bojovnika iz Gruda u gumenim čamčićima po mraku naoružani ludom hrabrošću prvi prešli Neretvu i u sukobu ostali bez četvorice prijatelja. Oni su nastavili diljem*

ratišta u Hercegovini. Ove podatke možete provjeriti u grudskom uredu obrane, a i svatko iz Gruda će vam ih potvrditi kao istinite.»

Dok sam govorio, mladić je mijenjao boje srdita lica, ali ostali su očito povjerovali. Ne dajući im priliku za komentar, ustali smo i ušli u kafić platiti piće. Na televiziji je bio prijenos terisa iz Wimbledona i zadržali smo se desetak minuta. Dok smo izlazili, onaj mladić nama okrenut leđima držao je tiradu: *«Jeste li čuli što vam čovjek kaže? Tom Bobanu ništa nije sveto pa ni život njegova sina. Njemu je samo bitno da bude predsjednik. Što će tek s tuđom djecom raditi kad se tako ophodi sa svojom.»*

Dok su se drugi za stolom snebivali vidjevši nas, prošli smo bez riječi. Mate je prosiktao sebi u bradu: *«Koja ljudina!»* Sebi sam umislio da sam proteklih godina facu toga umjetnika riječi i logike viđao kao novinara na stranicama prosvijećenih i slobodnih dalmatinskih novina, na promociji knjiga i dodjeli književnih nagrada.

Takav razgovor je još i tada za mene bio događaj, no vrlo brzo postao je trend. Mi smo tada razglabali o motivima, neznanju, zablude, logici i paralogizmu. Nažalost, tu se radilo o čistoj politici koja je ušla u sve pore hrvatskoga življenja i ima svoje vidljive i nevidljive protagoniste, svoje vidljive i nevidljive ciljeve i iznimno jaku logistiku: finansijsku, medijsku i obaveštajnu. Jesmo li svjesni? Jesmo li odgovorni?

Vjerojatno je lako postaviti pitanje. Naravno, ako imaš kome. A ja sam imao priliku. Prije nekoliko godina u Grudama poznati profesor i političar iz Zagreba predstavljao je svoju knjigu o Predsjedniku. Knjigu sam pročitao prije te sam razgovor uz kavu prije predstavljanja iskoristio za pitanje: *«A kako se to, profesore, može prodati teritorij?»* Očito neočekivano pitanje, trebao je zadršku: *«Kako to mislite?»* odvrati pitanjem. *«Mislim, profesore, da ste na vrlo nekritičan način analizirali tezu o 'prodaji Posavine' i bez velike dvojbe označili je grijehom Predsjednika»,* nastavih izravno. *«Temeljem čega Vi mislite drukčije?»* ponovno će pitanjem. *«Profesore, kad je goloruki narod u svibnju '91. u Pologu zaustavio tenkove JNA u pohodu prema Splitu i granicama 'Velike Srbije', uslijedio je poziv Predsjednika i uzoritoga kardinala Franje Kuharića da se narod skloni i propusti tenkove. Naravno da tom pozivu, zamolbi nije udovoljeno. Većina je taj poziv shvatila kao očinsku brigu i objektivni strah od mogućih žrtava, a samo su pojedinci, neki i smisljeno, spominjali izdaju. Da je ishod bio drukčiji, tko bi im mogao izbiti argumente iz ruku. Narod je uzeo sudbinu u svoje ruke čvrsto i nepokolebljivo i nikada nije izgubio povjerenje u Predsjednika ni na Kupresu, ni u Vukovaru, ni u Dubrovniku. Pitanje je je li se u danim vojno-političkim okolnostima moglo više?»* ispričah u dahu.

Profesor mi reče da svatko ima pravo na svoju istinu i da se latim pera i pišem. Nisam mu stigao reći da je istina samo jedna, da je promijenjena istina laž i da se mnogi danas služe namjerno promijenjenom istinom kada je Predsjednik u pitanju. Želim vjerovati da to nije slučaj s profesorom, ali ne mogu shvatiti da čovjeka kojega je stavio uz bok najvećih državnika svijeta novijega doba na tako nekorektan način poprska i grijehom izdaje i prodaje teritorija, i to dijela teritorija druge ili tuđe države, što bi rekli profesorovi tadašnji stranački prijatelji i politički istomišljenici. Neki od njih uporno tvrde da je Hrvatska izvršila vojnu agresiju na tu zemlju koja se tada zvala Republika Bosna i Hercegovina i koju hrvatski narod u BiH takvu izglosa na referendumu po sugestiji Predsjednika, a Republika Hrvatska prva službeno prizna i pruži maksimalnu pomoć pri agresiji na hrvatski i muslimansko-bošnjački narod. Tu je zemlju u isto vrijeme Republika Hrvatska pod vodstvom Predsjednika i priznavala i dijelila, i pomagala i izrabljivala, zbrinjavala joj izbjegle i prognane i prodavala njezin teritorij, vojno je napadala i slala oružje za obranu. Mogli bismo nabrajati danima, učinak je isti kao kod onoga mladića iz Splita. U svakom slučaju kriva je. Epilog je optužnica Međunarodnoga suda pravde o zločinačkoj organizaciji na čijem su čelu bili Predsjednik Republike Hrvatske i Predsjednik HR Herceg-Bosne, a sastavljena je od vojnih zapovjednika, političkih i državnih dužnosnika do

najnižih razina te ostalih članova strukture civilnoga, vojnog i političkoga ustroja u Hrvatskoj Republici Herceg-Bosni i Republici Hrvatskoj. Njezin cilj je trajno i prisilno uklanjanje srpskoga stanovništva iz «Krajine» i političko i vojno podjavljivanje, zatim trajno uklanjanje i etničko čišćenje bosanskih Muslimana i drugih nehrvata iz dijela teritorija BiH za koje se tvrdilo da pripadaju HZ i HR Herceg-Bosni te pripajanje tih teritorija «Velikoj Hrvatskoj».

Oni koji nisu trenutno izravno obuhvaćeni optužnicom i ne osvrću se puno na nju računajući na njezinu apsurdnost i misleći da na njih neće doći red, što je vrlo pogubno. «Mašinerija» na terenu sustavno priprema teren za njezino eventualno potvrđivanje i provođenje. Njezino oružje su medijska propaganda krivotvorinama, lažima i javnim osudama, zatim razne obaveštajne službe i kojekakve javne i tajne organizacije koje kreiraju javno mnjenje i vrše pritisak i ucjene na pojedince i strukture vlasti te istaknuti pojedinci, većinom oni koji od komunističkih totalitaraca postadoše demokratski kozmopoliti. O tomu profesor govori i piše ponekad i previše, a oni koji i više znaju, u strahu šute ili u svojoj komotnosti obavljaju primamljive funkcije.

Hrvatska je politička moć u BiH smrvljena podvaljenim suludim sindromom političkih podjela koje sežu do osobne mržnje pojedinaca. Preostale nacionalne institucije pod stalnim su političkim i ekonomskim pritiskom ili su poluprivatizirane od pojedinaca i grupa. Stranke iz svojih programa postupno izbacuju i tradicionalno i vjersko i nacionalno, aktivnosti svode na borbu za vlast po svaku cijenu, pa i po cijenu proklamiranih nacionalnih interesa. Ni vodstvo Katoličke crkve nema jasnoga i jedinstvenoga stava. Počesto od unutarnjih sukoba i ekonomskih blagodati ne vide nacionalno-političku pogibeljnost pa ni moralno posruće hrvatskoga naroda u BiH. Ima li i kod njih onih upliva sa strane? I na kraju, u ovako ustrojenoj državi bez čvrstoga političkog zaleđa hrvatsko gospodarstvo ulazi u neravnopravnu tržišnu utakmicu.

«*Pa bar novac ne poznaje granice*», reći će oni prosvijećeni. «*Pa možda granica i nema u BiH, možda su one fikcija, privid trenutka.*» Uvjeravaju nas da će one nestati kad ojačamo standard i uđemo u Europu, kao i nacionalna strast i strah od nestanka. Zato je teško razumjeti one frenetične navijače i zadarte političare, nezadovoljne radnike i domaćice iz Francuske, Engleske, Njemačke, Poljske, Sj. Irske, Baskije... Pa oni su već u obećanoj Europi.

A dok ne dođemo u Europu, nama je živjeti ravnopravno sa Srbima i Bošnjacima u jedinstvenoj BiH sastavljenoj od triju dijelova ili podijeljenoj na dva dijela, kako kome paše, u stalnom traženju promjena koje će nas izvesti iz podređenoga, diskriminatorskog položaja nametnutoga Daytonskim mirovnim sporazumom i sramnim odlukama međunarodnih protektora u BiH.

A činjenica je da još nema na vidiku prihvatljivoga rješenja za stanje u BiH, a posebno za status hrvatskoga naroda u BiH. Žalosna je činjenica što smo si dopustili političke podjele, korupciju, zavist, mržnju, bolesne ambicije, srebroljublje, kukavičluk ili nasjeli na podvale onih koji sve to zaogrću plăstem demokracije i slobode misli. Naposljetku, sramotna je činjenica da se nitko ne sjeti 14. obljetnice proglašenja Hrvatske Republike Herceg-Bosne, pa čak ni u negativnom kontekstu. Je li ona bila objektivna posljedica političkoga trenutka ili je se stvarno stidimo kao zločinačke tvorevine Predsjednika i njegovih mnogobrojnih «zločinačkih» sljedbenika? Trebali bismo imati jedinstven, argumentiran odgovor na ta pitanja. Trebali bismo imati jasan i približno jedinstven nacionalni i politički projekt hrvatskoga naroda u BiH te način kako ga ostvariti u demokratskoj i međunarodno priznatoj pravnoj proceduri. Prilično zahtjevno, baš kao i prije 17 godina! Zar ne?

A kada bismo, za početak, malo odbacili taštinu, skupili hrabrosti kao na Pologu i zbili redove, možda bi se poklopile i neke vanjske okolnosti i možda bismo iznjedrili nekoga političkog vođu s autoritetom poput mrtvih Predsjednika, vizionara koji će svoj hrvatski narod kroz normalnu BiH ponosno uvesti u ujedinjenu Europu. Mi to možemo!

Petar Majić

IZVADAK IZ STRATEGIJE RAZVITKA OPĆINE GRUDE

U prvom broju *Godišnjaka* Matice hrvatske Grude donosimo izvadak iz *Strategije razvitka općine Grude za razdoblje od 2007. do 2015. godine*. Ovdje možete pronaći ponešto o demografskoj situaciji u općini Grude, o obrazovanju, o kulturi, o športu i o udrugama građana. U sljedećem *Godišnjaku* prezentirat ćemo druge dijelove *Strategije*. Izvadak je obradio Srećko Mikulić.

1. Demografska situacija općine Grude

Općinu Grude prema broju stanovnika ubrajamo među srednje općine hercegovačke regije, a po gustoći naseljenosti pripada rjeđe naseljenim općinama Hercegovine. U ovom poglavlju dat ćemo tabični prikaz određenih kategorija i struktura stanovništva značajnih za planiranje općinskoga razvijanja.

Stanovništvo općine Grude svrstano je u 14 mjesnih zajednica, a to su:

1. Borajna
2. Cerov Dolac – Pogana Vlaka
3. Dragićina
4. Drinovci
5. Gorica
6. Grude
7. Grude – Zapad
8. Ledinac – Podledinac
9. Puteševica – Jabuka
10. Ružići
11. Sovići I – Donji
12. Sovići II – Gornji
13. Tihaljina
14. Višnjica i Medovići.

Broj stanovnika u općini Grude iz godine u godinu smanjuje se pa njihov broj po godinama izgleda ovako:

Godina	Stanovnici
1971.	19.203
1981.	17.767
1991.	15.976
2001.	15.740

Broj stanovnika po naseljenim mjestima:

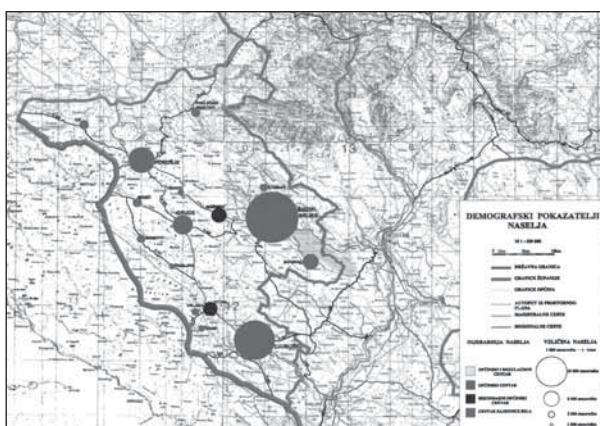
Red. br.	Naselje	Godina	
		1991.	2001.
1.	Blaževići	208	163
2.	Borajna	286	139
3.	Donji Mamići	1.703	1.494
4.	Dragičina	685	733
5.	Drinovačko Brdo	362	385
6.	Drinovci	2.343	2.474
7.	Gorica	751	933
8.	Jabuka	70	63
9.	Puteševica	134	102
10.	Ružići	1.543	1.617
11.	Sovići	2.629	2.573
12.	Tihaljina	1.734	1.718
13.	Grude	3.528	3.346

Iz ovoga proistječe da oko 22% stanovnika općine živi u urbanom dijelu, odnosno u gradu Grude, a ostalo stanovništvo živi u ruralnom području neravnomjerno raspoređeno u smislu teritorijalne pokrivenosti. Daljnjom analizom utvrdili smo da su se, pored urbanoga dijela, stvorila i druga manja središta s većim brojem stanovnika kao što su: Sovići sa 16% stanovništva, Drinovci s 15%, Donji Mamići s 10%, Tihaljina s 10% i Ružići s 9% stanovništva dok je ostali broj stanovnika, koji iznosi 18% od ukupnoga broja, raspoređen na području preostalih sedam naseljenih mesta.

Iz svega navedenoga razvidno je kako je općina Grude neravnomjerno naseljena.

Nacionalna struktura stanovništva:

Godina	Ukupno	Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali
1991.	15.976	15.939	4	8	25
2001.	15.740	15.738	2	/	/

Kada je u pitanju nacionalna struktura stanovništva, **99,9%** su Hrvati i to je podatak koji nije posljedica posljednjega rata, nego činjenica da je ovo kraj koji je u bliskoj povijesti bio vrlo nerazvijen pa zbog toga i nezanimljiv za naseljavanje drugih naroda.

Također treba naglasiti da dobiveni broj stanovnika u 2001. nije utemeljen na propisima za popis stanovništva te ga treba uzeti s određenom nesigurnošću. To se poglavito odnosi na podatak iz kojega bi se mogao izvući zaključak kako su u ratnom razdoblju iz općine Grude nestali Srbi i ostali, što jednostavno nije istina.

3. Obrazovanje

3.1. Kratak osvrt na povijest obrazovanja u općini Grude

Prvi pisani dokazi organiziranoga obrazovanja na prostoru današnje općine Grude datiraju još iz 19. stoljeća, a, naravno, prvi koji su sustavno radili na organiziranju obrazovanja bili su franjevci, točnije fra Petar Kordić koji 1853. godine u Gorici osniva prvu školu u župnom uredu. U toj školi učio se čak i latinski jezik, a u nju su dolazila i djeca iz Imotskoga. Od te škole poslije su nastale one u Sovičima i Gorici. Školske godine 1904./05. otvorena je prva četverorazredna škola u Gornjim Sovičima te nešto kasnije i četverorazredna osnovna škola u Grudama. Te godine u Sovičima upisana su u prvi razred 73 učenika.

Osmogodišnja osnovna škola u Drinovcima osnovana je 1962., a takva škola u Grudama otvorena je 1960. Posebno je zanimljiv podatak kako je već za četiri godine od otvaranja osmogodišnje škole u Grudama došlo do otvaranja srednje škole, odnosno Gimnazije «Grude» koja djeluje od školske godine 1964./65.

Sve ove škole djeluju i sada, s tim da im se kao organizirani oblik obrazovanja u međuvremenu priključio i Dječji vrtić «Grude» te Osnovna glazbena škola «Grude».

U kratkom povjesnom osvrtu na školstvo u općini Grude treba imati na umu činjenicu kako se školski sustav kao takav nebrojeno puta mijenjao isključivo u ovisnosti o društvenom i političkom okružju. Tu prije svega mislimo na bivšu komunističku Jugoslaviju koja je često obrazovne sadržaje prilagođavala svojim ideološkim potrebama i dovodila ih do apsurda.

Konstanta koja je udarila temelje obrazovanja ovih prostora, pa tako i općine Grude, zasigurno su franjevci. Njihova uloga u obrazovanju i danas je nezaobilazna kroz nastavu vjeronauka u školama, ali i u župnim uredima.

3.2. Sadašnje stanje obrazovanja u općini Grude

Kada se radi o školstvu, odmah na početku pisanja i bilo kakva ozbiljna promišljanja treba imati na umu zakonski okvir. Naime, školstvo u našoj općini regulirano je županijskim zakonima o predškolskom, osnovnom, srednjem i visokom školstvu, što je direktni proizvod mirovnoga sporazuma iz Dayton-a. Sustav financiranja školstva vrlo je zanimljiv i često se mijenja tako da trenutno o školstvu u najvećoj mjeri skrbi županija, a dobar dio troškova preuzimaju općine. Na ovako malom prostoru, kakav je naša Zapadnohercegovačka županija, sve poslove vezane za školstvo trebalo bi raditi s jednoga mjesta, tj. odgovornoga ministarstva.

Obzirom na to da ovaj projekt radimo kako bismo dobili podatke o trenutnom stanju školstva u općini Grude te na osnovi tih pokazatelja planirali njegov razvitak, pozabavit ćemo se malo statistikom i nabranjem.

Postojeće osnovne i srednja škola u općini Grude:

- Osnovna škola Ruđera Boškovića – Grude
- Osnovna škola Antuna Branka i Stanislava Šimića – Drinovci

- Osnovna škola fra Stipana Vrlića – Sovići
- Srednja škola Antuna Branka Šimića - Grude
- Osnovna glazbena škola “Grude” – Grude.

3.3. Osnovna škola Ruđera Boškovića – Grude

Ova škola mlađa je od triju ostalih osnovnih škola, ali je najveća jer broji preko tisuću učenika. U svom sastavu ima sedam područnih četverorazrednih škola:

1. Vrućice
2. Ledinac
3. Dragićina
4. Dubrava
5. Pogana Vlaka
6. Ružići
7. Borajna.

Brojno stanje učenika u školskoj 2005./06. godini u OŠ R. Boškovića – Grude:

Ukupno I. – IV. u područnim školama	I.-IV.	219
Ukupno I. – IV. razred u cijeloj školi	I.-IV.	523
Ukupno V. – VIII. razred u mat. školi	V.-VIII.	478
Ukupno u cijeloj školi	I.-VIII.	1001

Ovdje je potrebno napomenuti kako od školske 1998./99. djeluje specijalni razredni odjel s učenicima koji imaju poteškoće u razvoju.

Broj uposlenika u OŠ R. Boškovića – Grude:

Radno mjesto	Broj uposlenika
Rukovodni djelatnici	3
Uposlenici u nastavi	61
Vanjski suradnici	5
Stručni suradnici	2
Finansijski djelatnici	2
Uposlenici na održavanju	3
Uposlenici na održavanju škole	12
Ukupno	88

3.4. Osnovna škola Antuna Branka i Stanislava Šimića – Drinovci

U sastavu ove škole djeluju:

- Osmogodišnja središnja škola u Drinovcima
- Osmogodišnja područna škola u Tihaljini
- Četvorogodišnja područna škola - Drinovačko Brdo.

Brojno stanje učenika u školskoj 2005./06. godini u OŠ A. B. i S. Šimića – Drinovci:

Razred	Muških	Zenskih	Ukupno
I.	9	8	17
I.	8	10	18
I.	7	13	20
II.	15	16	31
II.	9	10	19
III.	18	11	29
III.	6	7	13
IV.	12	8	20
IV.	13	8	21
IV.	12	9	21
I. - III. D. B.	4	4	8
I. - IV.	113	104	217
V.	17	15	32
V.	11	11	22
VI.	14	10	24
VI.	5	8	13
VII.	10	9	19
VII.	8	12	20
VII.	8	6	14
VIII.	11	6	17
VIII.	9	7	16
VIII.	8	10	18
V. - VIII.	101	94	195
I. - VIII.	214	198	412

Broj uposlenika u OŠ A. B. Šimića – Drinovci:

Radno mjesto	Broj uposlenika
Rukovodnih djelatnika	1
Upozlenici u nastavi	28
Vanjski suradnici	
Stručni suradnici	3
Financijski djelatnici	1
Upozlenici na održavanju	2
Upozlenici na održavanju škole	7
Ukupno	42

3.5. Osnovna škola fra Stipana Vrlića - Sovići

U sastavu ove škole djeluju:

- Osmogodišnja središnja škola u Sovićima
- Četverogodišnja područna škola u Gorici.

Brojno stanje učenika u školskoj 2005./06. godini u OŠ fra Stipana Vrlića – Sovići:

Razred	Muških	Ženskih	Ukupno
I.	9	9	18
I.	7	11	18
II.	12	16	28
III.	12	16	28
IV.	10	10	20
IV.	8	11	19
I. – IV.	58	73	131
V.	12	12	24
V.	10	12	22
VI.	11	10	21
VI.	10	10	20
VII.	12	12	24
VII.	8	9	17
VIII.	12	13	25
VIII.	12	13	25
I. – VIII.	145	164	

Područna škola – Gorica:

Razred	Muških	Ženskih	Ukupno
I.	8	5	13
II.	14	3	17
III.	5	9	14
IV.	16	7	23

Ukupan broj učenika u OŠ fra Stipana Vrlića – Sovići.

Škola	muških	ženskih	ukupno
Matična škola	145	164	309
Podr. šk. - Gorica	43	24	67
Ukupno	188	188	376

Broj uposlenika u OŠ fra Stipana Vrlića – Sovići:

Radno mjesto	Broj uposlenika
Rukovodni djelatnici	2
Upozlenici u nastavi	25

Vanjski suradnici	
Stručni suradnici	2
Financijski djelatnici	1
Uposlenici na održavanju	2
Uposlenici na održavanju škole	5
Ukupno	38

3.6. Srednja škola Antuna Branka Šimića – Grude

Utemeljena je odlukom Skupštine općine Grude 1964. godine s programom opće gimnazije i nazivom Gimnazija «Grude». Od tada stalno djeluje mijenjajući programe, a i nazive. Sadašnji naziv nosi od demokratskih promjena, 1990. zvala se Gimnazija Antuna Branka Šimića – Grude, a od 1995. Srednja škola Antuna Branka Šimića - Grude. Kao i druge srednje škole u okružju doživljavala je neprestane promjene nastavnih planova i programa pa i velike oscilacije u broju učenika. Bez obzira na sve, jasno se može reći kako je to dobra srednja škola koja je Grudama, ali i drugima, dala iznimno velik broj kvalitetnih i uspješnih kadrova.

Odjeli po struci i zanimanju te brojno stanje učenika za školsku 2005./06. godinu:

Odjel	Broj učenika	Naziv zanimanja
I.a	29	opća gimnazija
I.b	30	opća gimnazija
I.c	28	ekonomisti
I.d	28	ekonomisti
I.e	27	prodavači
II.a	24	opća gimnazija
II.b	22	opća gimnazija
II.c	36	ekonomisti
II.d	20	prodavači
II.e	23	prodavači
III.a	27	opća gimnazija
III.b	27	opća gimnazija
III.c	20	ekonomisti
III.d	22	ekonomisti
III.e	25	prodavači
III.f	18	automehaničari i autolimari
IV.a	24	opća gimnazija
IV.b	21	opća gimnazija
IV.c	27	ekonomisti
IV.d	22	ekonomisti
20	500	UKUPNO

Broj uposlenika u školi:

- 35 profesora
- 11 ostalih djelatnika.

3.7. Osnovna glazbena škola "Grude" – Grude

Osnovna glazbena škola «Grude» najmlađa je škola u grudskoj obitelji škola i djelovala je u okrilju Osnovne škole Rudera Boškovića – Grude, a kao samostalna škola djeluje od 2005. godine.

U školi se posebice poučavaju glasovir i harmonika.

Podatci o učenicima i razrednim odjelima za školsku 2005./06. godinu:

Broj učenika				
Razred	Odjel	Muških	Ženskih	Ukupno
pripremni	A	-	4	4
I.	A	1	13	14
II.	A	2	7	9
III.	A	3	9	12
IV.	A	-	2	2
V.	A	1	7	8
VI.	A	1	-	
Ukupno	7	8	42	50

3.8. Djecji vrtić «Grude»

Djecji vrtić «Grude» djeluje i radi kao jedinstvena ustanova za odgoj i naobrazbu te skrbi o djeci s navršene 3 godine života do polaska u školu.

Skupina	Broj djece	Broj odgajateljica
Predškolska skupina	32	2
Predškolska skupina polud.	11	1
Starija skupina	31	2
Srednja skupina	32	2
Mlađa skupina	16	2
Ukupno	122	9

U vrtiću je uposleno još 5 djelatnika, dakle ukupno 14 djelatnika.

3.9. Stanje objekata i nastavnih učila u općini Grude

Sama činjenica da jedna relativno mala općina kao što je općina Grude, koja ima nešto više od 15.000 stanovnika, ima iznimno velik broj objekata u kojima se izvodi organizirana nastava upućuje na zaključak kako je stanje objekata nezadovoljavajuće. Nažalost, to je dobrim dijelom istina, a to se poglavito odnosi na Osnovnu školu Rudera Boškovića – Grude, dok je stanje s nastavnim pomagalima i učilima u svim školama uglavnom nezadovoljavajuće.

Uz sve probleme koji se ovdje javljaju moramo istaknuti i problem nedostatka prostora u središnjoj zgradi osnovne škole u Grudama. Ovaj je problem dijelom rezultat povećanja stanovnika u urbanom dijelu općine, ali i rezultat navika većeg broja roditelja koji ne poštuju upisna područja i žele svoju djecu upisati u središnju školu u Grudama.

U sljedećem razdoblju, posebno pri prijelazu na devetogodišnje osnovno obrazovanje, potrebno je racionalizirati mrežu osnovnih škola zatvaranjem područnih škola čiji broj učenika ne prelazi deset. Spajanjem takvih škola treba dobiti škole u kojima bi bilo dovoljno učenika za organiziranje nastave u čistim odjelima (bez kombiniranja učenika različitih razreda). Uz uštede koje se postižu ovakvom racionalizacijom, ostvaruje se mnogo važniji cilj, a to je nastava na višoj razini i dovođenje učenika u jednaku poziciju na prostoru cijele općine.

Poseban problem zastupljen kod učenika srednjih škola jest tradicija da veći broj njih, poglavito iz naselja Gorica, Sovići i Drinovci, ide u srednju školu u Imotski. Zbog takvoga stanja srednja škola u Grudama ne može imati veći broj struka i zanimanja pa se zbog maloga izbora zanimanja i učenici iz ostalih dijelova općine upisuju u srednje škole u drugim općinama.

Analizom statističkih podataka o broju novorođenčadi može se doći do zaključka kako broj novorođenih nije u porastu, odnosno kako stagnira. Ovo je alarmantan podatak, dakle bilo bi potrebno s razine mjerodavnih službi poduzimati korake i mjere s ciljem povećanja prirodnoga prirasta stanovništva (naknade rodiljama za nabavku najnužnije opreme za novorođenčad, porodiljno bolovanje bez obzira je li žena u radnom odnosu, plaćanje dječjeg dodatka i sl.). Pored ovoga nužno je intenzivnije raditi na programima koji bi zadržali mlade i sprječili njihov odlazak u druge države i sredine.

3.10. Vizija razvitka obrazovanja u općini Grude

1. otvorene škole pripravne brzo reagirati na primjenu najnovijih pedagoških procesa
2. škole u kojima će učenici rado boraviti i dolaziti i kada nemaju službenih obveza
3. maksimalna otvorenost i suradnja na relacijama škola - općina - ministarstvo - lokalno gospodarstvo - roditelji
4. uvođenje menadžerskih vještina u upravljanju školama
5. informatičko opismenjavanje svih nastavnika te omogućavanje da svaki učenik u svojoj školi na prikladnoj opremi ima svoju e-mail adresu
6. posebice treba poticati cjeloživotno obrazovanje koje je već odavno konstanta u gotovo cijelom svijetu, a kod nas nije još uvijek dovoljno prepoznato.

Poseban naglasak trebalo bi staviti na politiku obrazovanja novih kadova jer bi u konačnici došlo do poboljšanja socijalne i gospodarske slike općine Grude. Naime, trebali bismo poraditi na popravku sustava kreditiranja studenata, dati veći poticaj za studije deficitarnih zanimanja, uvesti kategorije nagrađivanja najboljih učenika u osnovnim i srednjim školama te posebice stimulirati znanstveni rad kroz magisterije i doktorate. Velika bi stvar bila ako bi omogućili studentima iz siromašnih obitelji, a koji su neosporno talentirani, studiranje o općinskom trošku.

3.11. Konačni ciljevi

- škole veselja i učenja
- škole koje imaju motivirane predavače i učenike koji primjenjuju najsuvremenije pedagoške metode
  - otvorene i informatizirane škole s najboljom tradicijom europskoga školstva pripravne u budućnosti igrati značajniju ulogu u školstvu Europske unije.

4. Kultura

4.1. Položaj kulture u prošlosti

U povijesti grudskoga kraja iščitavamo kako su u različitim povijesnim epohama različiti narodi nastanjivali ovaj prostor počevši od Grka, preko Ilira, Rimljana i Hrvata, pa onda i drugih. Svi su oni obilježili kulturu određenoga vremena. Da ne spominjemo važnost svakoga kutka ovoga kraja kroz povijest, napomenut ćemo samo da od prapovijesti do danas imamo mnoštvo arheoloških nalazišta koja su svjedoci postojanju različitih kultura na prostoru današnje grudske općine.

Ovdje ćemo se u prvom redu pozabaviti hrvatskim doprinosom kulturi jer su Hrvati u prošlom razdoblju, od VII. stoljeća, otkad su pristigli i nastanili ovo podnebesje, obilježili ovu zemlju svojom uljudbom. Različiti arheološki lokaliteti i pisani dokumenti potvrda su ovoj tvrdnji.

Grudski je kraj u svojoj povijesti uza sve poteškoće i nedaće dao mnoge znamenite ljude koji su doprinijeli hrvatskoj kulturi u mnogim segmentima. Nabrojiti najpoznatije osobe: fra Stipan Vrličić, fra Paškal Buconjić, fra Martin Mikulić, Antun Branko Šimić, Stanislav Šimić, fra Silvije Grubišić, Ivan Alilović, fra Bazilije Pandžić i drugi.

Iz navedenoga popisa lako zaključujemo da je uloga Katoličke crkve kroz djelovanje franjevaca nezaobilazan čimbenik u formiranju kulturne povijesti, tradicije, načina življenja, morala, obrazovanja, politike i gospodarstva ovoga kraja.

4.2. Položaj kulture danas

Rat je iza nas. Poratno vrijeme djelovalo je i na područje kulture. Naime, nakon rata smo doista mogli istinski krenuti u kulturnu obnovu jer nam se nakon dugoga razdoblja ukazala prilika da svoju hrvatsku kulturu stavimo na prvo mjesto i da je svakim danom uzdižemo u ime naraštaja koji tek dolaze.

Unatoč mnogim kritikama, ipak se možemo pohvaliti kako Grude danas imaju dva kulturno-umjetnička društva: HKUD «Sveti Ivan Krstitelj» iz Ružića i KUD «Sloga» iz Gorice.

Ružičko kulturno-umjetničko društvo vrlo je aktivno i sudjeluje na mnogim kulturno-umjetničkim manifestacijama diljem domovine i šire. Gorički je KUD prije rata i u samom početku devedesetih bio prilično aktivna, a sada se reorganizira, pomlađuje i vraća na scenu.

Pored ovih društava Grude imaju organiziranu Maticu hrvatsku koja je do kraja povezana sa svojom središnjicom u Zagrebu i s ograncima u Hercegovini i Hrvatskoj te usko surađuje s općinom Grude. Rad Matice hrvatske obnovljen je 2005. i od tada neosporno djeluje na različitim poljima kulture: organizira tribine, predstavlja knjige istaknutih hrvatskih književnika, organizira koncerte i predstave promovirajući ponajprije HNK «Mostar» i domaća amaterska društva te usko surađuje s Osnovnom glazbenom školom «Grude, sa župnim zborovima iz župa grudskoga dekanata, organizira izložbe slika, promovira literarne i ine radove djece osnovnih škola i Srednje škole Antuna Branka Šimića iz općine Grude i dr.

Također, njeguje se i svake godine sve više usavršava jedna od najstarijih kulturnih manifestacija u BiH «Šimićevi susreti» koji se organiziraju u čast velikoga hrvatskog pjesnika Antuna Branka Šimića, začetnika hrvatske moderne, koji je rođen u Drinovcima, i njegova brata Stanislava Šimića, hrvatskoga književnika i književno kritičara.

Velik doprinos hrvatskoj kulturi na ovim prostorima dala je i daje Bratovština sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići sa sjedištem u Gorici čiji je rad vrlo zapažen. Posebno se ističu klupa «Bratovština» i druge sekcije koje organiziraju predavanja za mlade, predstave, likovne

uratke i sl. Ne smijemo zaboraviti učenike i njihove učitelje ili nastavnike i profesore koji na različitim poljima doprinose kulturi općine Grude.

Znamenitost naše općine svakako predstavljaju sakralni objekti, u prvom redu crkve. U našoj se općini nalazi i najstarija crkva u zapadnoj Hercegovini koja je u upotrebi. Crkva je nedavno obnovljena i prvorazredni je primjer kulturnoga spomenika na prostoru općine Grude. To je stara crkva sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici koju je sagradio fra Petar Bakula 1856., a nalazi se u groblju u Gorici. Oko nje su, također, pronađeni temelji još starijih crkava: ranokršćanska bazilika iz 4.–6. stoljeća te temelji starohrvatske crkve iz 9.–11. stoljeća.

Na temelju istraživanja koja su vršena na ovom lokalitetu nastali su mnogi nalazi koji su doveli do utemeljenja Muzeja hrvatske franjevačke arheološke zbirke sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići koja se nalazi u staroj fratarskoj kući u Gorici.

Neizostavan je doprinos Katoličke crkve na ovom prostoru, osobito franjevaca, kako kulturi tako i drugim područjima života. Na kulturni život ima utjecaja i FRAMA (Franjevačka mladež) koja se u posljednjih petnaest godina počela osnivati i djelovati u našim krajevima.

Nezaobilazan je i rad gradske knjižnice čiji prostor i kapacitet treba izmijeniti tako da se uz knjižnicu obvezno izgradi i čitaonica te da se bitno osvremeniti izbor knjiga i druge literature.

4.3. Razvoj kulture – buduće vizije

Kulturna dobra (pokretna i nepokretna) treba popisati i uvijek imati uvida u njih te ih i arhivirati. Do danas to nije napravljeno. Potrebno je u središtu općine načiniti kulturno sjedište u vidu prostora (zgrade) u kojem će biti smještene sve kulturne institucije i gdje će građani općine Grude moći na jednom mjestu pronaći sve što se tiče toga segmenta života: Matica hrvatska, gradska čitaonica, gradska biblioteka, prostor za pismohranu, prostor za susrete s mladima u smislu kulturne edukacije, turistička zajednica, uredništvo općinskog lista *Hrvatske grude*, gradska kavana i slično.

Nužno je i po našim selima i mjesnim zajednicama obnoviti domove kulture koji će služiti u različite kulturne svrhe. Gdje nema doma kulture u sklopu škole treba izgraditi doličan prostor za kulturna događanja.

Naravno, treba poticati sve za oživljavanje naših narodnih običaja u umjetničkom i svakom drugom smislu, a koji su nestali ili su u nestajanju. To poglavito treba potencirati u KUD-ovima i glazbenim i drugim sekcijama u školama.

Zaključak je jedan, trebamo poticati mlade ljudi da počnu široko razmišljati njegujući više hrvatsku kulturu, odnosno sve ono što je povijest, sadašnjost i budućnost hrvatskoga naroda i hrvatske domovine, naše hrvatske grude, a izbjegavati upadati u poplave istočnih ili pak liberalnih zapadnih kulturnih valova.

Kvalitetnim radom pridobit ćemo naklonost različitih društvenih slojeva, različitih osoba koje će pripomagati kulturnom poboljšanju života. Ove ciljeve najlakše je ostvariti u izravnom sudjelovanju svih odgojnih institucija iz općine s kulturnim djelatnicima.

Treba usko surađivati s kulturnim institucijama Hrvata u BiH i kulturnim institucijama u Republici Hrvatskoj. Također, ljudi treba upoznavati i s kulturama drugih naroda, posebno onih s kojima živimo.

5. Šport

5.1. Povijest športa u Grudama

Organizirani oblici športa u općini Grude postojali su u prošlost pa su prigodom raznih narodnih okupljanja održavana različita odmjeravanja u tradicionalnim narodnim športovima

kao što su: bacanje kamena s ramena, skok udalj s mjesta ili iz trka, vuča konopa, gađanje u metu i različita druga odmjeravanja snage. Djeca i mladež su čuvajući stoku prakticirala različite zabavne igre koje su uvijek uključivale i športske odlike. U nedostatku pravih kožnatih ili gumenih lopti dječaci su se snazili na različite načine praveći lopte od papira koji su uvezivali koncem ili stavljali u stare čarape ili su kao loptu koristili napuhane mjehure domaćih životinja.

Prvi šport koji je imao preciznija pravila i natjecateljski naboј u ovim krajevima vjerojatno je boćanje. Često se igralo improviziranim boćama. U naše krajeve ovaj je šport došao iz Dalmacije.

U drugoj polovici prošloga stoljeća šport u našoj općini ipak počinje dobivati organizirane oblike uz primjenu propisanih športskih pravila. Prvo su krenula nogometna natjecanja između sela, tj. popularne općinske nogometne lige, pa se može reći kako su Grude bile predvodnici tog oblika natjecanja. Poseban poticaj razvitku športa u Grudama dalo je otvaranje srednje škole i prvoga otvorenog zemljjanog igrališta. Na tom igralištu mladež Gruda je pored nogometa po prvi puta upoznala i druge momčadske športove kao što su rukomet i košarka. U okviru tjelesne kulture, a kasnije i kroz športske sekcije, športom su se počele baviti i djevojke.

Ubrzo slijedi formiranje športskih klubova. Najprije se osniva Nogometni klub «Bekija» – Grude, a zatim i Košarkaški klub «Grude» koji je imao i mušku i žensku ekipu. Nogometni klub je u svojoj bogatoj povijesti igrao na tri različita igrališta da bi danas pod nazivom Hrvatski nogometni klub «Grude» igrao na gradskom stadionu «Elić Luka». Nakon prvoga uspješnoga razdoblja rada košarkaškoga kluba došlo je do gašenja i muškoga i ženskoga košarkaškog kluba da bi se muški košarkaški klub ponovno obnovio i danas se uspješno natječe u Premijer ligi BiH.

Nakon 1990. godine dolazi do novoga zamaha u stvaranju novih klubova. Poslije Domovinskoga rata u Drinovcima je osnovan Hrvatski nogometni klub «Boljava» koji danas nosi naziv «Drinovci». Poseban procvat doživjelo je boćanje koje se može pohvaliti novim suvremenim Boćarskim domom sagrađenim 2001. u Grudama. Danas u općini djeluju čak tri boćarska kluba, a posebno uspješan bio je BK «Grude» koji je osvajao i naslov prvaka BiH te kao takav sudjelovao i u europskoj ligi prvaka.

5.2. Šport u Grudama danas

Danas imamo športske aktivnosti koje se organiziraju kroz klubove kao i školske športske aktivnosti. Dakle, slobodno možemo konstatirati kako je u razdoblju posljednjih petnaest godina unatoč Domovinskom ratu organizirani šport u općini Grude bitno napredovao. Glavni pokretači ovakvoga procesa su grudski gospodarstvenici koji su nositelji financiranja klubova, ali se ne treba zanemariti pomoć općine koja svake godine iz općinskog proračuna izdvaja za šport preko 100 000 KM. Napretku školskoga športa posebno pomažu Županijske športske igre koje se održavaju od 1997. godine u organizaciji Ministarstva prosvjete, znanosti, kulture i športa uz pomoć općina domaćina natjecanja. Domaćin natjecanja mijenja se ciklički tako da se u svakoj općini igre održavaju svake četvrte godine i tada se u toj općini izgrađuju novi ili popravljaju postojeći športski objekti uglavnom vezani uz pojedine škole.

5.3. Športski objekti u Grudama

Kao najznačajnije športske objekte navodimo:

- **Športska dvorana «Grude»** središnje je mjesto grudskoga športa, nova je i funkcionalna, korisnici su različiti klubovi i škole, kapacitet je dobro iskorišten pa bi trebalo razmislit o najefikasnijem funkcioniranju u budućnosti kako bi ovaj odličan športski objekt što duže bio na usluzi korisnicima.

- **Nogometno igralište «Elić-Luka»** veliki je travnati nogometni teren koji koristi Nogometni klub «Grude» za svoje potrebe.
- **Nogometno igralište «Boljava Drinovci»** veliki je travnati nogometni teren koji ima i asfaltirano malonogometno igralište, a za svoje potrebe koristi ga Nogometni klub «Drinovci».
- **Športske dvorane osnovnih škola u Grudama, Sovićima i Drinovcima** športski su objekti koji služe uglavnom za potrebe školske nastave, ali takvu praksu treba promijeniti, a ove prostore treba otvoriti i za druge korisnike, naravno, u dogovoru sa školama.
- **Boćarski dom «Grude»** koriste boćarski klubovi za svoje potrebe, on je novo zdanje odlično locirano i polivalentno; u njemu je održano Europsko prvenstvo 2000. godine, a 2007. domaćin je Svjetskoga prvenstva u boćanju.

• Asfaltirana polivalentna igrališta u općini Grude:

1. igralište kod «Sovićkog Doma» – postoji rasvjeta
2. igralište kod škole u Sovićima – postoji rasvjeta
3. igralište iznad Gimnazije u Grudama – postoji rasvjeta
4. igralište ispod Gimnazije
5. igralište na Višnjici – postoji rasvjeta
6. igralište na Baranu u Dragičini – postoji rasvjeta
7. igralište na Ledincu – postoji rasvjeta
8. igralište kod crkve u Grudama
9. igralište kod Gojcana – postoji rasvjeta
10. igralište kod škole u Ružićima – postoji rasvjeta
11. igralište na Policama – Ružići
12. igralište kod škole u Tihaljini
13. igralište kod škole u Drinovcima – postoji rasvjeta.

Ostali nespomenuti športski objekti:

- športski objekti kod Mal – Grizelja
- teniski tereni «Rafo Mikulić»
- polivalentno igralište s umjetnom travom kod «Violete»
- travnati malonogometni teren na jezeru Krenica
- brojna boćališta u općini.

5.4. Trenutno aktivni klubovi i športske udruge u općini Grude

Prema trenutnom registru športskih klubova i udruženja navodimo sljedeći popis:

- Košarkaški klub «Grude»
- Nogometni klub «Grude»
- Nogometni klub «Drinovci»
- Rukometni klub «Grude»
- Šahovski klub «Grude»
- Boćarski klub «Grude»
- Boćarski klub «Sovići»
- Boćarski klub «Grupos»
- Grudske mažuretkinje
- Hrvatsko lovačko društvo «Malič» – Grude
- Udruga ribara «Krenica».

Postoje još neki važni oblici organiziranoga bavljenja športom u našoj općini od kojih posebno treba izdvojiti športske igre učenika osnovnih i srednjih škola, tradicionalne malonogometne turnire i ligu mjesnih zajednica:

- Općinska nogometna liga mjesnih zajednica općine Grude
- Malonogometni turnir «Sveta Kata»
- Malonogometni turnir «Mr. Mate Boban»
- Turnir poduzeća i ustanova općine Grude.

5.5. Vizija razvitka športa u općini Grude

Stanje organiziranoga klupskog športa na području općine Grude zadovoljavajuće je jer ne treba imati bolesne ambicije u natjecateljskom dijelu. Treba svakako više poraditi na poboljšanju materijalnih uvjeta, a posebno na poboljšanju športskih objekata. Nužno je poboljšati i stručnost rada u klubovima uz maksimalno uvažavanje struke te uključivati u klubove što više mlade domaće natjecatelje i napisljetu postići model «šport za sve». Svakako treba dugoročno planirati optimalan broj klubova koje grudsko gospodarstvo može kvalitetno financirati te imati na umu kojim športovima, s obzirom na tradiciju i zanimanje pučanstva, treba dati prioritet.

Dakako, treba više poraditi i na širenju masovnoga športa, posebno kroz poboljšanje športskih objekata po selima i izgradnju igrališta uz svaki školski objekt. Budući da škole ustanove okupljaju mlade, treba sve učiniti da se u njima pokrene što više športskih sekcija iz čijeg bi se masovnoga rada javljali talentirani pojedinci koji bi se dalje razvijali u športskim klubovima.

6. Udruge građana

Tablični prikaz udruga građana općine Grude upisanih u Ministarstvo pravosuđa i uprave Zapadnohercegovačke županije u Širokom Brijegu:

NAZIV UDRUGE	SJEDIŠTE
1. Hrvatska katolička pogrebna udruga «Sveti Mihovil» - Drinovci	Drinovci-Središte bb, 88340 Grude
2. Boćarski klub «Grude»	88340 Grude
3. Klub borilačkih športova «Drinovci»	88344 Drinovci
4. Hrvatski nogometni klub «Grude»	Kraljice Katarine 6, 88340 Grude
5. Stolnoteniski klub «Grude»	Hr. Vuk. Hrvatinića b.b., 88340 Grude
6. Udruga pčelara «Matica»	Zrinsko Frankopanska b.b., 88340 Grude
7. Hrvatski nogometni klub «Drinovci»	Drinovci-Boljava bb, 88340 Grude
8. Hrvatsko lovačko društvo «Malič»	Fra Gabre Grubišića 2, 88340 Grude
9. Udruga bivših vojnika regularne hrvatske vojske (Organizacija za BiH) – Mostar, podružnica Grude	H. V. Hrvatinića bb, 88340 Grude
10. Športsko društvo «Vitez Ranko Boban»	88345 Sovići
11. Bratovština svetog Stjepana Prvomučenika «Gorica-Sovići»	Gorica bb, 88345 Sovići
12. Boćarski klub «Gradina»	Fra Gabre Grubišića 2, 88340 Grude
13. Hrvatska katolička pogrebna udruga «Gomilice»	Fra Gabre Grubišića bb, 88340 Grude

14. Udruga hrvatskih vojnih invalida Domovinskog rata - Grude	H. V. Hrvatinića bb, 88340 Grude
15. Vatrogasna udruga veterana	H. V. Hrvatinića bb, 88340 Grude
16. Udruga umirovljenika	H. V. Hrvatinića 52, 88340 Grude
17. Športsko ribolovno društvo «Krenica»	88344 Drinovci
18. Košarkaški klub «Grude»	Fra Gabre Grubišića bb, 88340 Grude
19. Udruženje instruktora vozača u Zapadnohercegovačkoj županiji	Fra Paškala Buconjića bb, 88340 Grude
20. Auto moto klub u Zapadnohercegovačkoj županiji	H. V. Hrvatinića bb, 88340 Grude
21. Boćarski klub «Sovići»	88345 Sovići
22. Teniski klub «Mal Grizelj»	88345 Sovići
23. Kinološka udruga «Grude»	Fra Paškala Buconjića bb, 88340 Grude
24. Hrvatsko katoličko pogrebno društvo «Gorica-Sovići»	Gorica-Šamatorje bb, 88345 Sovići
25. Vijeće mladih «Grude»	H. V. Hrvatinića bb, 88 340 Grude
26. Društvo «Grudske mažoretkinje»	Športska dvorana bb, 88340 Grude
27. Udruga «Mr. Mate Boban»	88345 Sovići
28. Hrvatsko društvo političkih zatvorenika «Grude»	H. V. Hrvatinića bb, 88340 Grude
29. Kulturno-umjetničko društvo «Sloga»	Gorica bb, 88345 Sovići
30. Auto klub «Maranello»	Višnjica 82, 88340 Grude
31. Udruga obitelji poginulih i nestalih branitelja Domovinskog rata «Grude»	H.V. Hrvatinića bb, 88340 Grude
32. Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo «Sveti Ivan Krstitelj»	88347 Ružići
33. Vatrogasno društvo «Grude»	A. Šimića 4, 88340 Grude
34. Informativno-edukativni klub «Teledom»	Bili brig bb, 88340 Grude
35. Hrvatski šahovski klub «Grude»	Športska dvorana bb, 88340 Grude
36. Streljački klub «Grude»	H. V. Hrvatinića 24, 88340 Grude
37. Matica hrvatska – Grude	Republike Hrvatske bb, 88340 Grude
38. Ekološka udruga «Kadulja» – Grude	Trg Herceg-Bosne 4, 88340 Grude
39. DVD «Gorica» – Grude	Gorica bb, 88 345 Sovići

UZ 10. OBLJETNICU SMRTI MR. MATE BOBANA (7. VII. 1997. – 7. VII. 2007.)

Mate Boban rođen je 12. veljače 1940. u Sovićima od oca Stjepana i majke Ive rođene Bušić. Njegovi roditelji rodili su osmero djece, pet sinova i tri kćeri. Mate je peto dijete svojih roditelja. Krstio ga je 19. veljače 1940. fra Veselko Milas.

U Sovićima završava osnovnu školu, zatim polazi sjemenište u Zadru, ali nakon drugoga razreda prelazi u gimnaziju na Širokom Brijegu te maturira u Vinkovcima. Ekonomski fakultet i magisterij završava u Zagrebu.

Vjenčao se 22. veljače 1965. s Ljubom Pejić iz Sovića, kćeri Petra i Jozе rođene Pejić. Njih dvoje rodili su Borisa, Violetu i Anastaziju.

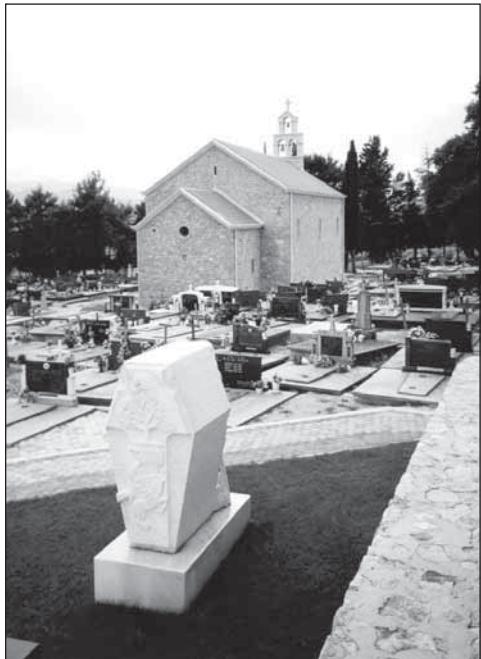
Počinje raditi u gospodarstvu i u dvadeset šestoj godini postaje direktor «Napretka» u Imotskom. Pokazuje se izvrsnim ekonomskim stručnjakom. Istodobno predaje na Ekonomskom fakultetu u Splitu. Na montiranom procesu optužen je za gospodarski kriminal te provodi u zatvoru dvije i pol godine.

Raspad komunizma dočekuje kao šef Predstavništva Tvornice duhana «Zagreb» za Hercegovinu. Na prvim je demokratskim izborima 1990. izabran za zastupnika u Vijeću općina Skupštine SRBiH. U ožujku 1991. postaje dopredsjednik HDZ-a za BiH, a u studenome 1992. predsjednik. Osnovao je Hrvatsku zajednicu Herceg–Bosnu i Hrvatsku Republiku Herceg–Bosnu te Hrvatsko vijeće obrane. Legitimni je predstavnik Hrvata BiH u svim pregovorima i u svim prijelomnim trenutcima. Nakon potpisivanja Washingtonskoga sporazuma na Trećem općem saboru HDZ-a za BiH u Livnu 1994. odstupa s dužnosti i povlači se iz politike.

Mate je umro 7. srpnja 1997. od moždanoga udara i ukopan je 9. srpnja 1997. u groblju u Gorici.

Volio je Hrvatsku i Hrvate i cijeli život posvetio toj ljubavi.

Ovaj životopis mr. Mate Bobana preuzet je iz župnoga ljetopisa *Župa Gorica – Sovići, 1997.*

Prigodom prve obljetnice smrti predsjednika mr. Mate Bobana otkriven je spomenik u obliku stećka sa stablom potomstva Mate Bobana s jedne strane i s likom vile Svetogorke Hrvatice na pročelju. Spomenik je rad akademskoga slikara Andelka Mikulića. Na stećku stoji urezan sljedeći tekst fra Ante Marića:

U KRATKOM ŽIVOTU DICU DICE SVOJE UGLEDAH I MIR NAĐOH NA SVOM
PLEMENITOM

JA MATE BOBAN SIN STIPANA JURE I MATE
MOLEĆI SVETOG STIPANA PRVOMUČENIKA ZA POKOJ NEPOMUĆENI

PO TKO ZNA KOJI PUT ZLOTVORI UDARIŠE NA SVE HRVATSKO
NAROD HRVATA HERCEG BOSNE PRVAKOM ME UČINI
OSNOVAMO HRVATSKU REPUBLIKU HERCEG BOSNU I VOJSKU SLAVNOG
HRVATSKOG VIJEĆA OBRANE

KRVLJU NAJBOLJIH HRVATSKIH SINOVA U LJUTIM BOJIMA SAČUVASMO OD
SAVE DO SINJEG JADRANA ZEMLJU JEZIK IME SVETO HRVATSKO KATOLIČKO

DESNICOM SVOJOM HRVATSKOM NARODU ZLA NE UČINIH
RIČI I BILIGA NAJMANJEG PROTIVU HRVATA ZABILIŽIO NISAM

VILA SVETIGORKA HRVATICA SVIDOKOM MI NA GROBU I MOJIH VITEZOVA
STOJI

MRTVE NAS ŠTITI VISOKO DRŽEĆ ŠTIT HRVATA
MAČEM ĆE PRIT BUDU LI NAS POPIRALI

ZORIT ĆE NAM ZORE
ZBRAJAT DANE U VRIME
VRIME U VIĆNOST
ZA BESMRTNI ŽIVOT HRVATSKE ZEMLJE HERCEG BOSNE

**UZ 2. OBLJETNICU
SMRTI**

MR. MATE BOBANA

(7. VII. 1997. – 7. VII. 1999.)

1. Vi ste Predsjednik i idejni tvorac HZ Herceg-Bosne, tko ste Vi, što je to HZ Herceg-Bosna?

2. Ja nisam nikakav predsjednik, ja sam samo glas svoga naroda, ja sam vojnik tog svog naroda. U meni tuče srce čeznući slobodu, život, Hrvatsku. Ja sam mala grančica u stablu života svoje obitelji, gdje je Stipan uvijek imao Juru, i Jure Matu, i gdje je uvijek sin ginuo na bojišnici Domovine, da bi i njegov poginuo.

A HZ Herceg-Bosna izraz je političke volje hrvatskog naroda, prostorno je određena, i u tom prostornom određenju ostvaruje politička, kulturna, socio-ekonomska, vojna, redarstvena i druga prava koja čine identitet jednom narodu. No, ne volim ovaj suhoparni politički rječnik. HZHB krik je iskona što vapi slobodi. To je pjesma bojovnika što umirući pozdravljuju dane što moraju doći. Dane u kojima je čovjek svoj na svome.

1. Vele Vam da Bosnu i Hercegovinu razbijate, da ste protiv Muslimana?

2. Muslimani, nama?! Pa ne pravimo mi Veliku Srbiju, a u toj je Srbiji cijela BiH i samo jedan mali komadić Hrvatske je izvan nje. I što se nisu bunili na razne SAO krajine, kao da bi one htjele sačuvati Bosnu. BiH kakva je bila više nema, moramo stvoriti drugu, jedinstvenu, po kroju za sva tri naroda. Ne unitarnu i fundamentalističku, jer u njoj nema Hrvata, i ne u sklopu Velike Srbije, jer ni u takvoj nema Hrvata, nego BiH u kojoj će biti i Hrvata i Muslimana i Srba.

Da mi dijete, da mi unuk uči o Josipu banu, o hrvatskim vilama, da ne ide u zatvor jer će pjevati hrvatskim junacima.

1. Ti si, čovječe, romantik, to nema veze sa stvarnošću!

2. Ja ponavljam da nisi cjelovit čovjek ako te vila nije zadojila. Ako te gusle nisu uspavale, ako ti dječju ručicu nije utoplila djedova, sva žuljava i ispucana. Nema slobode ni zemlje bez vitezova, bez junaka. Nema pobjede bez krvi, nema slobodne granice bez Tvog vojnika, tvog redarstvenika. Nama su stukli grb, kocke mu razbacali, razlomili. Stoljeća su nam prebila i smrvila troplete, krstionice napunila zemljom, porušila crkve i oltare. Treba to skupiti, kockicu po kockicu, dovesti svoju vlast, staviti momku na glavu kapu s hrvatskim grbom, u ruke mu staviti hrvatski stijeg...

1. E to, baš to, to s hrvatskim grbom i stijegom, kako ti je to palo na pamet na svog vojnika staviti šahovnicu?

2. Čovječe, to nije nikakva šahovnica, to je naš grb. To Tvoje pitanje van svake je pameti. Kad bi Hrvatima Herceg-Bosne davali zemlju odayle do Vladivostoka i rekli im da je prvi metar

kore te zemlje suho zlato, samo da se odreknu svoga grba i svoga stijega, Hrvati ne bi htjeli takvu zemlju, borili bi se za onaj komadić na kojem bi mogli slobodno pribiti svoju zastavu...

1. A kako ćete to ostvariti, vi ste nejaki, vi ste mali, vi trebate pomoći?

2. Da, pomoći, ali ne rižu. Recite nam samo da imamo pravo očuvati svoj goli život i opstojnost, i to nam je dosta. Sve ostalo naša je briga. Jer, Hrvat će sto godina jesti lišće samo za jedan dan slobode. A mi hrlimo toj slobodi, mi smo doduše u pustinji, ali ne mislimo više na faraone i na egipatske lonce pune mesa. Nama je i mana odlična, i prepelica, jer su slobodni i jer su od Boga.

1. Vi pripadate prokletom narodu, vi ste pleme, vi ne razumijete tijek gibanja svjetskog razmišljanja.

2. Vi se varate, nismo mi Apači, ni južnjaci, nismo mi tek samo dvjesto godina. Naša se djeca igraju s rimskim novčićima i umjesto škriljka bacaju po vodenoj površi krhotine Cezarove cigle. Naši kraljevski vojnici u našim grobljima čuvaju svoje mačeve, svoje strelice, svoja kopla. U našoj je krv njisak Krbave i Klisa, poklik Zrinskog i zakletva Bogu Velikomu!

1. Vi ste iscrpljeni, vi ste gotovi, vi ste politički promašaj!

2. Mi smo romantičari, trubaduri slobode. Bolje jedna večer pod prozorom slobode s trga svojih želja, već tisuće dana u kraljevskim odajama jedući vazalsku hranu. U nama teče krv fra Stipana Vrlića, fra Didaka Buntića, u nama se sudaraju krici gange i note zorom okupane. Naše ruke nikad, nikada milost nisu prosile, one su radile, one su kovale i tukle se za slobodu. Mi ćemo umrijeti s kockama crvenim i bijelim, i biti opomena, biti zvijezda, biti svjetlost sinu i unuku. Mi ćemo i mrtvi govoriti, možda najglasnije.

1. Što Vas još nisam pitao?

2. Niste me pitali zašto. Zašto sve ovo?! Pa da obraz ne okaljamo, da nas se djeca ne postide. Sve je ovo za prkos, za ponos, za dostojanstvo. A kad u temelju imaš takvo kamenje, lako je sagraditi kuću. Pa i onu što se Domovinom zove!

**UZ 3. OBLJETNICU
SMRTI
MR. MATE BOBANA
U MIRU POČIVAJ, PRIJATELJU
(7. VII. 1997. - 7. VII. 2000.)**

1. Svićeću ti palim, na dan Tvoje smrti, prijatelju! Na Tvom grobu. Nek' gori, nek' svijetli, nek' zagrije dušu, osjećaj, nek' kaplje svojim suzama voštanim...

2. Zašto misliš da nas možeš prevariti?! Svi mi dobro znamo da ste tu smrt izmislili, da čovjek taj nikada umro nije. Nemojte misliti da je vas šaćica pametnija od nas ostalih, da ste pametniji i lukaviji od cijelog svijeta.

1. Svojom je rukom palim u ime tolikih dragih mrtvih ruku. Sinova ovog naroda i Domovine s kojima si noći probdijevao dok ste slobodu sanjali, u ime tolikih mladih ruku sinova ovog naroda slomljenih i strtih, ruku što su se zauvijek okamenile u pozdravu Domovini...

2. Sve ste radili u krivo, tolike ste zaveli da na hladnim poljanama zauvijek nestanu, što ste dobili, sve Vam je bilo uzalud... No, ne želim s tobom raspravljati, došao sam danas samo s jednom namjerom: Reci mi, molim Te, je li on ovdje u grobu, jeste li stvarno sve to skupa izmislili?!

1. S cvijećem sam došao porazgovarati. U kvadrate crvene i bijele postrojeno. Ponosno u štitu grba Tvoje HR Herceg-Bosne. Očutjeti njegov baršunasti šuštaj što ga kostile, trave, što ga smilje i kadulja Zavale u noćnom lahoru namirišu. Otkriti tajnu u zlatnoj ljubomori žutine Tvoga tropleta. Tako kratka i tanka, a beskonačnoga...

2. Znam ja što ti misliš. Pusti ti meni cvijeće i smilje, ta znamo mi vas sva ova stoljeća. Kad smo mislili da ste najmrtviji, bili ste živi živcati, i živi da ste, kad smo mislili i na hladno tri puta puhali, vi ste mirno spavali kao da vas se sve ono prije i ono sada i ono poslije nikada nije ticalo. Reci, čovječe, je li on mrtv...

1. I treća će godina početi teći, a sve ti nisam kazao. Ta tek smo u šaku počeli zbrajati sutone i zore. Pjesme teku i tako same. Jutarnje rose i inje tek su se počeli slagati, u borama je samo nekoliko snjegova. Sve one ispričane priče ne prestaju se ponavljati. Znaš ono kad smo zborili, a noć samo šutjela, kad si se vraćao sv. Stjepanu uvijek gdje god da si pošao i u oči ga gledao i uvijek od njega prijekor očekivao. Kako smo ga molili da nam se nebesa rastvore, da nas vjetrovi osvježe, da se planine, da se polja, da se sela razvesele...

2. Ti svoje pa svoje, kao da ne razgovaramo ovdje na grobu za koji nisam siguran da u njemu leži jer kod vas se nikada ne zna i uvijek ste bili našim najvećim opterećenjem i prikrivenom opasnošću. Nismo vam vjerovali ni kad ste se smijali, ni kad ste plakali jer ste i jedno i drugo činili u nevrijeme...

1. Oteo te srpanj. Kao žito. Klasa jedrog i punog. Potezli smo razdragani svojim gumnima, patrinima, pod oraške i murve, da se nasjedimo, da se napričamo, da čujemo što stariji govore. A oni su, kao i uviјek, ispod glasa šaptali oslonjeni na svoje štapove s krunicama u rukama, i stalno se obazirali. Znali su u svakom trenutku siktavo doviknuti da ih i ono čedo u kolijevci razumije:

- Dico, i zidovi uši imaju!

I pokazivali su izrasline na svojim zapešćima. Mjesta gdje se žica kroz kožu i tetine usjekla do kosti, dok su im tako svezane ruke izvaljivali iz lopatica dižući ih visoko s leđa iznad glave. Starcima su oči gorjele, a pogled se u mraku svjetlucao suzama. Pa bi šutjeli i ispod glasa dodali:

- Bogu se molite, ne dajte se! Izdajica Boga ne vidila!

A mi smo dlanovima svojim grijali metalne pločice hrvatskoga grba, brojali mu kvadratiće, i svečano ga stavljali na svoje kape.

2. I što su postigli takvim odgojem. Punili ste čelovine i Zenice, ljetovali na Goljaku, niste mogli napredovati, bili ste drugorazredni, nazadnjaci opijeni pratarskim pridikama...

1. Znam da ti zvijezda u nebeskom svodu titra. Tražim je uredanu u vedrim noćima s onim drugim jer ste se na svom putu za vječnost sustizali. U duši me grijе vaša svijetlost i ona nebeska mlječ mirijada drugih zvijezda kojima nikad nisu vjerovali da su odletjeli put vječnih prostranstava. Ponekad očujem topot vaših koraka, osmjehe i nebesku pjesmu. I bude mi žao da nisam s vama...

2. Je li mrtav, reci, to te više ništa ne košta...

1. I nikada nam nisu vjerovali, ne zato jer bismo ih lagali, već jer su nas se bojali. I mrtvih, prijatelju! Stoga su nam kroz duga stoljeća groblja raznašali, grobove razbacivali, kosti mrvili. Uviјek su se bojali onoga poslije, pa da se djeca ne bi imala gdje iskupiti, u jame nas, u rijeke, u bezdane bacali. U bunare i provalije. Tijela spaljivali, i poslije pričali:

- Tko zna gdje su ih sklonili.

I danas dobro znaju da će naši grobovi oživjeti, da će život buknuti kao iz katakombe...

2. Vidiš, vidiš, ti s njim razgovaraš kao da je živ!

1. Zato ti vila Svetigorka Hrvatica na grobu i Tvojih vitezova bdije. Jer vam ni mrtvima pokoja ne daju...

2. Ili oni nama, bolje o tome razmisli...

1. Zemlja će Vama procijetati. Zore se ne može baciti u tamnice, ni domaće ni svjetske. Rešetke će poput harfa pjevati psalme sužnjeva što se ne mogu pokoriti. Rijeke će šumjeti. I Lašva i Neretva s Vrbasom, Bosnom i Savom. Sinji će Jadran sve znati, jer se tolika stoljeća naslušao pobjedničke pjesme prikovanih hrvatskih sužnjeva s najrazličitijih galija. Planine će grmjeti, polja ustresati svojim travama. Ruka će stijeg još čvršće stezati, zemlju braniti junak, majke nove rađati. Evo ti na grob svijeća, prijatelju, da zasvijetli, da zagrijie, da poteče suzama voštanim. Što god si mi dulje mrtav, to jače si mi živ. Počivaj, i svi vi hrvatski vitezovi, u miru Božjem. Laka vam sveta gruda vaše i naše zemlje Hrvatske!

**UZ 4. OBLJETNICU
SMRTI
MR. MATE BOBANA
*IZ SNA ME, VILO, MOGA NE BUDI!***

(7. VII. 1997. – 7. VII. 2001.)

1. Mori me san što se stoljećima ponavlja u vlas isti. Ležim na prisojnom proplanku Svetigore. S rukama na uzglavlju. U dubokom snu. Do moje glave od praskozorja okrenuta vila s mačem. Vila Svetigorka Hrvatica. Lagani joj lahor raznosi kose. Onaj lahor što uvijek iste jačine i svježine čarlija na gomilama, nekropolama stećaka, kraj srušenih kula i crkava. Odjednom vila nešto mačem pokazuje i viče...

2. Eno ih. Dolaze. Oni su tako redoviti. Iza sebe ostavljaju plač, smrtni hropac, trupla raskasapljenih tijela, polomljene mačeve, strijele, koplja...

1. Želim otvoriti oči, a kapci su tako teški da ih ni pomaknuti ne uspijevam. Želim nadignuti glavu da vidim tko su ti što ih svakim djelićem tijela osjećam, što topot njihovih konja razdire svaki kutak duše. Ne mogu. I opet nastaje mir, a vila napušta moje uzglavlje. Čutim kako odlazi selima i gradovima s vrčem melema ljekobiljnog u ruci. Vraća se u zore, do mene snena. Skače s konja spletenih griva u pletenice. Konj nastavlja grabom i nestaje s topotom svojih kopita. Vila tiho zbori rasplićući svoje kose. To sliči romonu plača...

2. Opel su sve pepelu dali. Nisu kamen na kamenu ostavili. Stukli su palače i dvore, stukli stolne crkve i zavjetne kapele. Vode su rijeka krvlju obojili, gore su spalili, čeljad pomorili, kraljeve i knezove što pobili, što osakatili, što robljem učinili. Sklapala sam oči umrlima, trla suze ucviljenima, bodrila preostale da iz pepela grade. I počeli su. Sve će opet izrast kao što je bilo.

1. Tko su ti što pale i ruše, upitati htjedoh, a jezika pokrenuti ne mogu. Zašto su to učinili i nestali. Zašto nisu na zemlji ostali. Zašto je samo pale i ljudi joj ubijaju. I zašto uvijek dolaze kad se ljetina žetvi okrenula. Zašto ih u vrijeme oranja nema, u vrijeme sjetve. Gdje su za žega ljetnih. San moj teće. Stoljeća kroz srce bruje i kazuju. Pričaju o ovoj i onoj bitki, ovom i onom polju, ovoj i onoj gori. A vila, kao da mi je u san zavirila...

2. Nema polja krvavog na kojem uz junake nisam jahala. I kad se slavilo i kad su se bitke gubile. Nema gore, do posljednje Petrove, s koje za dolinama i rijekama ne pogledah. Na mojim su rukama kraljevi hrvatski zadnje riječi izgovarali i izdisali. Nikada suze pustili nisu samo su očima svojim životu poglede pružali i mrtvi ostajali navike živi.

1. Pogleda vila prema meni usnulom, htjede mi nešto reći, pa zašuti, a meni se jezik razveže. Upitah vilu Svetigorku: A dokle, vilo pobratimo, dokle će nam zemlju ognjiti, dokle ognjišta sažgavati, dokle sumporom užarenim rijeke isušivati, dokle kamen od kamena rastavlјati, dokle će čeda naša moriti, čast djevojkama uzimati, dokle ćeš junacima hrvatskim na poljanama krvavim rukom ledenom oči zaklapati...

2. Sve do gore posljednje: Gore pobjedne. Gore koja će u zavežljaj sve jade, u oku sve suze, u grlu sve jauke, u duši sve boli skupiti. Kad će sa mnom na gumnu svi pobjjeni u kolo ruke splesti. Kad će kraljevi hrvatski pod krunama svojim na tronu sa žezlom u ruci svoje darovnice iščitavati i ići svojim zavjetnim crkvama i kapelama, kad će oper na polju sijać bezbrižno sjeme sijati, a ždrjebad uokolo nesigurnim kasom s ledinama jedno postati.

1. Kad ćemo Gori pobjednoj, vilo posestrino? I ima li Gore pobjedne ovom puku Hrvata? Polja su nam u krvи ogreznala, gore su samo jauke čule. Pod svakom je jelom junak izdahnuo, nema šume ni proplanka gdje iz grobova pobjjenih trave nisu izrasle. Koliko mi je još na proplanku prisojnom moje Svetigore s rukama na uzglavlju sniti ovu moru, nemoćan kriknuti, nemoćan reći, nemoćan učiniti, nemoćan se ustati i stati?

2. Snivaj, junače, do uzglavlja Ti stojim. Do Gore pobjedne Ti si došao na svom snu. Ali ga i drugi moraju čuti. Moramo im ga ispričati. Da ga nauče, zapamte, da im se u dušu utisne i iz nje nikada ne izide. Kao što sam ja Tebi, i kao što si Ti meni u san zavirio, tako će morati svi. Od čeda u kolijevci do starca na smrtnoj postelji.

1. A kako, vilo, preklinjem Te svim svetinjama? Kako kad snivam? Kad ničim maknuti ne mogu?

2. San ne umire. Možda onaj koji ga sniva, ali san ne. Sni se rode da se ispune. I ovaj se ispunja. Da do svoje Gore pobjedne stigne i do gumna zasjedne.

1. Kada, vilo, kada?!

2. Kad narod ushtjedne snove zajahati. Kad se mane kala zemaljskog. Kad djeca ocu i materi vjerna ostanu, kad ljuba svome junaku i on njoj, kad junak svojoj sablji i ona njemu, kad jahač svome konju i on njemu, kad zora danu i dan noći, kad riječi vjeri i vjera životu, kad prisega djelu i djelo pobjedi. Kad ne uzmognu izračunati kolika je cijena zemlje da bi je kupili i prodali, koliko je vode u rosi, koliko je teška kap krvi il' suze. Kad se ruka ne obezobravi i ispruži da bi Judin novac prihvatala.

1. E, vilo moja, to je tako daleko i tako blizu. Gora je pobjedna u svačijoj duši, riječi, djelu, ako je zaželi. Gora je pobjedna u svakom danu, u svakoj godini, u svakom stoljeću, ona je u životu, samo se na nju uspeti treba. Gora je pobjedna u mori moga sna. Samo da se pokrenem.

2. Gora je pobjedna na mom licu, u dohvatu moga mača, ona se zaplela u moje kose. Gora je pobjedna tu, evo nas na njoj. Po njoj kročimo, na njoj živimo, na njoj umiremo, na njoj jesmo, ili nismo.

1. Stoj do uzglavlja moga, vilo Svetigorko. Iz sna me ne budi. Neka snivam na Gori pobjednoj moje grude zemlje Hrvatske.

UZ 5. OBLJETNICU

SMRTI

MR. MATE BOBANA

PROCVJETAJ SMILJEM, KADULJOM I OSMIJEHOM

(7. VII. 1997. – 7. VII. 2002.)

1. (Jedan je uvijek vila.)

Na grudima te njšem već peto ljeto, junače, i više ne znam je l' snivaš il' si budan?! Ne znam jesli se zemljom ozemljio ili si joj u travama procvjetao, jesli umro, junače, il' samo pritajen zoru čekaš?

2. (Drugi je uvijek junak s kojim ona zbori.)

Posestrimo, Svetigorko vilo, sve te čujem. I razumijem Te. No, odgovora Ti dati ne mogu. U grlu mi riječ uvijek zapne, u oku zastane. I kad pomislim da ćeš pomisliti da sam mrtav, oko srca me jeza stegne. Očutio sam da Ti grlom ukočenim i pogledom skamenjenim razumljivo progovaram, da razumiješ što Ti velim, da znadeš što te pitam.

1. Pitanja su Tvoja uvijek ista, junače. Žive li moji ljudi i koji su?! Pitaš me! A kako ču u mnoštvu prepoznati tko su Tvoji ljudi?!

2. Lako, Hrvatico vilo! Moji ljudi okom govore, njima je riječ u grlu zastala, oni su ozareni kaduljom i smiljem. Njima se za ruke ništa zemaljsko prilijepilo nije. Oni se zemlje svoje tek s oprezom dostiru da je ne gaze i ne muče, oni dišu tek toliko da bi živi ostali, oni se daju naći na raskrižjima u mislima da ne pogriješ, oni stoje na kućnim pragovima da ih ne ostave same, oni za svojim obiteljskim stolom izbrajaju tvrde žuljeve, sa svih strana gledaju na koru kruha svagdašnjeg i uvijek su nasmijani.

1. Vidjela sam, junače, Tvoje ljude. Ima ih puno. Nisu glasni, nasmijani su, a u naručjima nose svoju djecu. Djeca su kao i oni, to sam po njihovim osmijesima otkrila i na smilje i kadulju mirišu. Vidjela sam i druge, trebali su plakati, a nisu. Trebali su pobjeći, a nisu. Samo su klekli do svojih križeva i utonuli u dubinu molitve. I oni su se okitili duševnim smiješkom, a mirisali su isto.

2. I to su, vilo, moji ljudi. Oni su znali da suze ne škode, da boli nisu prokletstvo, oni su uvijek voljeli svoje križeve. Milovali su ih stoljećima. A, vilo, jesli li mi djecu vidjela? Onu što ih nema tko u naručju nositi i jesli li mi djevojke vidjela, one što su bez vitezova ostale?

1. Jesam, junač! No, to Ti više nisu djeca. To su sada ljudi. Veliki i nasmijani. Izrasli i danima se opijaju smiljem i kaduljom. A djevojke još krasnije. S pletenicama i ponosne. U naručju su im rukoveti trava.

2. Tako, vilo moja! A ima li drugih, onih što su smilje i kadulje željezima orali, oči kopali i osmjehe s lica zguljivali. Ima li ih i koliki su?!

1. Junače, ne brini, tih nikada nestati neće i jedina su jamčevina da će smilje i kadulja nanovo niciati, rasti i cvjetati. Jedina su sigurnost da Tvojih ljudi neće nestati i da će im osmijehe s lica otjerati.

2. Pjesme, ima li pjesme, vilo? Jesu li zaboravili moji ljudi pjevati?

1. Pjesma je kod tih ljudi nešto čudno. Kad god sam mislila da će pjevati, oni su šutjeli. Neki su i suze lili, vele mi.

- Ne brini, vilo, to je radost.

A kad sam mislila da će zaplakati i proklinjati, oni bi zapjevali, najprije tiho i slabo, a onda sve glasnije i jače. I rekli bi mi:

«Ne boj se, vilo, nije tojad i očaj, već prkos!»

2. Da, to su moji ljudi, Hrvatico vilo. Nikad im se nije znalo kad su plakali i kad se smijali da se zlotvori ne bi dosjetili. A i jednog su i drugog imali na pretek, i zlotvora, Bogu hvala. I još mi jedno reci, najdraža vilo, hoće li sve ovo moji ljudi izdržati?

1. Očevi su rekli da hoće, majke su samo šutjele i gledale niz putove. Mladići su i djevojke niz njih isli. Djeca su se igrala. Kolijevke su se njihale. Žene u crnom, sve odreda mlade, nisu prestajale smilje i kadulju brati, a na raskrižjima su stajali ponosni vitezovi i pričvršćivali na mišice grbove hrvatske. Pred kućama su poput starih stabala iskrižanih tisućama bora u hladu sjedili starci i starice i tiho romonili svojim usnama.

2. Znam, vilo, a u rukama su im bile krunice. To oni mole. Oni mole sva ova stoljeća da smilja i kadulje, mirisa i osmjeha ne nestane. O tako Ti, vilo, hvala! Sva si moja pitanja razumjela, dala mi odgovore. Ono drugo i onako znam i ne bih te zamarao ni rastuživao. Znam da sa smiljem i kaduljom nije unosno, da su osmjesi nešto što ti neće toliko koristiti. Znam ja, vilo, o ljudima mnogo, znam. I znam da je mnogo, jako mnogo, dobrih što su nasmijani i što smilje i kadulju obožavaju.

1. Spavaj, moj junače, i ne zatvaraj svojih očiju. Je li ti laka ova gruda hrvatske zemlje Herceg-Bosne?

2. Jest, moja vilo! I laka i draga. K'o majka je sveta, k'o zora dočekana, k'o djevojka se u snove ispreplela, nikad okom trepnula nije kad su je gazili i nikada je pogazili i pokorili nisu. Počivam s njom, s njom jedno postajem i cvjetam joj u smilju, kadulji i osmjesima.

UZ 6. OBLJETNICU

SMRTI

MR. MATE BOBANA

SLOVO NA GROBU PREDSJEDNIKA BOBANA

(7. VII. 1997. – 7. VII. 2003.)

Slažu se godine jedna na drugu od Tvoje smrti, Mate! I te si 1997. u svojoj glavi i u svojoj duši imao samo jednu pomisao: «Bože moj, pomozi, da naše žrtve, da naša krv ne budu uzaludne!» I onda bi se kao nečeg sjetio i dodao sebi u duši i svima oko sebe: «Mi smo pobijedili. Mi smo ispred svih!» Trebalо je godina, Predsjedničе, da se to shvati. A svaka sljedeća godina govori da si to za sebe, da si to za svoje vitezove, da si to za svoje vrijeme govorio. Da se niste dali, da niste pokleknnuli. Znao si dobro da je život veći od Tebe, da na njeg polažeš onoliko prava koliko si se za njeg žrtvovao, znao si da je i zemlja veća od Tebe, da je onoliko Tvoja koliko se za nju žrtvuješ i koliko je ljubiš, znao si da je i sloboda veća od Tebe, i da je onoliko imaš koliko si hrabrosti imao da je za sebe uzmeš. I tim kao da si nam poručio da stanemo u ovom životu i pogledamo svojoj duši u oči, svojoj obitelji, svojim pokojnima, svojoj zemlji, svome narodu. Da u oči pogledamo slobodi koju ste nam svojim životima i svojom žrtvom podarili.

Dobro si znao, bude li u nama i zere ljudskosti nećemo sve pobacati, nećemo sve to olako preći, nećemo sve to zaboraviti. Znao si dobro da je najsramnije ne moći pogledati svojoj duši u oči, svojoj obitelji, svojoj zemlji, svome narodu, da je zastrašujuće spustiti pogled i svoje ruke u sred svojih Dubrava i vječnoj i zlatnoj slobodi ne moći pogledati u oči.

Težak su i svet putiza sebe ostavile Tvoje stope i koraci Tvojih vitezova. Strmen i uzbrdit, počesto iz svojih zamarnih udolina prema njemu bludimo. Na njem su tragovi Vaših krvavih stopala. Vode ravno u nebo i odozgor s ponosom gledaju na svoju Zemlju, na svoje Učinjeno. Svojim nas obljetnicama opominjete i začudo najglasnije onda kad ih zaboraviti želimo, kad pred njima oči i pamćenje zatiskujemo. Vi mrtvi progovorate, vaši križeve zbole, pismene s pleća vaših grobova.

Ti si, Predsjedničе, sa svojom vilom Svetigorkom. S proplanaka čežnji ove zemlje gledate i vjetrovima nas opominjete, i kišama, snjegovima, mahovinom i hrašćem. Ne malakšite, fijuču bure, ne tužite, miluju rane maestrali, juga nas podsjećaju da smo vezani s beskrajem. I mi smo s Vama gledali kako je pusta gusina ovih zadnjih proljeća žderala hrast medunac, kako su joj se o jasen ždrijela zgrstila. I kad su završile svoju gozbu, list je nanovo udario i goru zazelenio. I tako će biti opet. I trebat će izdržati, imati više soka u žilama no gusina volje za uništenjem.

Na Tvojem grobu stojimo i ove godine. I u duši nam je Tvoj život i Tvoja smrt. Život i smrti Tvojih i naših vitezova. I molimo za vas, i molimo za sebe. Bože, daj nam snage da ne zaboravimo, daj nam volje da nastavimo vašim tako vidljivim tragovima. Sve stopu u stopu, sve korak po korak. I tako svaki dan do časa svog vlastitog skončanja. Počivaj u miru Božjem. Pokoj vječni daruj mu i svim hrvatskim vitezovima, Gospodine!

**UZ 7. OBLJETNICU
SMRTI
MR. MATE BOBANA
*VILA NA GREBU***

(7. VII. 1997. – 7. VII. 2004.)

1. Vila na Tvojim grobu samo šuti. Šuti i bdije. Ni trena Te jednog nije napustila. Mač je u ruci još jače stegla, štit Hrvata još čvršće na svoje prsi.

2. O, Bože, što li je to vrijeme? Kažu da teče! Da je kap! Da je dlanom o dlan! Da je izdijeljeno na ono jučer što se žega sjeća, na ovo danas što ih s cvrćima ispija, i na ono sutra, što će u studenima cvokoćuć iste žudjeti.

1. Ponetko joj donese cvijet, međ' prste joj ga stavi, ponetko svijeću upali, i rukom je štiti dok se razgori. I ode, a ona, ta vila Svetigorka, sa cvijetom međ' prstima, sluša svijeću kako gori i pucketka. I samo šuti i bdije na Tvojim grobu.

2. O, Bože, što li je taj čovjek?! Crv što iz utrobe majke izmili, i život plačem otpočne. I crv što cijeli život putem kroči i plače da ga tko ne zgazi. I crv što umoran od crvotočenja taj isti život plačem završi?!

1. Na njezinu se licu vidi, pogledaj ga, da je svjesna da pravi posao čini. Ljupkim te pogledom primi, i uzvratiš li ga, pogledi će se razumjeti, ne uzvratiš li ga istom mjerom, vila će pogledom kroz tebe gledati.

2. O, Bože, što li to znači vjeran i odan biti?! I koliko je od toga do onoga da ti ništa sveto nije. I da ti je sve to jedno! Svejedno, i odan biti i Juda, i da ti je svejedno i vrijeme i čovjek. I da te pogled vile u pogledu ne zaustavi.

1. I kose vili miruju. Kose raspletene, na kojima su pletenice tropletne trag ostavile. I nogu bosa vile ponosne što s kamenom je srasla, i ona čitava što iz njeg raste. I zašto se ljudi vila boje, i zašto vile na svakom grobu ne stoje?!

2. O, Bože, stale su vile na grebe junaka znanih, i vitezova slavnih. I s njima zbole, na grebima njinim stoljećima bdiju i šute, da sve vjetre i oluje zbroje. I od greba se ne rastaju, s grebima su njinim u jedno sresli.

**UZ 8. OBLJETNICU
SMRTI
MR. MATE BOBANA
NA GROBU PREDSJEDNIKA**
(7. VII. 1997. – 7. VII. 2005.)

Ljeta nam cure i nestaju. Primjetimo njihov nestanak tek kad se događaja minulih prisjetimo, i u duši nas zazebe, a uzdah se otme srcu: zar je već toliko vremena prošlo. Ili, kad djecu svoju ponekad ozbiljnije zagledamo, očutimo da smo mnoga ljeta iza sebe ostavili.

Jubileji nas i obljetnice zaokupe, bar u tom svom trenutku, i na čas. Vrate nas događaju i danu, godini i vremenu, vrate nas osobi i djelu. U dan nas vrate kad je pukla ova ili ona vijest, kad se ovaj ili onaj rodio, ovaj ili onaj umro, kad se dogodilo nešto drago ili pak tako teško.

Ovaj nas dan, dan sedmi u mjesecu sedmom, u godinu Gospodnju 1997. vraća, u onu zoru kad je Herceg Bosnom odjeknula tužna i teška vijest. Ustala je Herceg-Bosna na noge i stajala nijema. Riječ progovorila nije, samo se na ukop spremala. Jedino vila Svetigorka šutjela nije: na svom je izvoru pljetnice svojih kosa u znak tuge raspela, sjetila se gore Petrove i slomljenog Svačićeva koplja, uzela štit Hrvata i u desnicu mač iz klonule ruke, i Jelene se majke Kraljevstva sjetila i s Katarinom Petrovo oproštajno pismo sricala, i Katarina joj Kosača na vilinsko rame desnicu spusti i do nje sjede da tužnu pjesmu zori i izvoru poju.

I poteče vrijeme od časa onog kad su Mostar i Neretva za Žovnicom tužno gledali, kad su tužnim zvonom zvona zvonila, a bojovnici u vrstu stali k'o red slova iz neke stare knjige hrvatske i sricali riječi oproštaja i prisege.

Zemlja se svojim njedrima rastvorila da Ti pokoj dadne. Ona ista s kojom si toliko razgovarao, svađao se, do bijesa je slao, i pred njom klečao, kleo joj se i tepao joj, milovao je k'o dijete rođeno, i znao svaku njenu bol. Čekala Te puna suza i ponosa noseći Ti vječnost u svom naručju. Nizašto Te prekorila nije. Uzglavlje Ti namjestila i do njeg sjela s rukom pod glavom mislima iskrižanom. I tihu Ti uspavanku zapjevala. Onu istu koju je ponavljala na tisuću puta, tisućama i mirijadama svoje djece koja su poput Tebe s njom «na Ti» bili.

Sad s nebesa vječnih iz nebeskih dvora svojim zvijezdama toj istoj Zemlji put kazujete. I onda kad vas tmine i oblaci, nevere i nesreće zbrisati žele. Prođu oluje poput oblaka koji su ih donijeli, za trag im se više ne zna, a svod nebeski vječan u plavetnilu ostaje. Vi na njem svijetlite i ponavljate: Zašto se oluja bojite, zašto pred oblacima klečite, zašto se munji i vihoru molite i priklanjate? Zna se dobro tko je Gospodar svega i pred Njim klečite, molite mu se, Njega se bojte.

Klekosmo evo, u jubileju Tvoje smrti pred Tvoju Vilu. Da opet ponovimo, da opet podvučemo, da prošlošću blagoslovjenom i krvlju poškropljenom posvetimo i blagoslovimo

ovo naše danas. Da klecavo koljeno, spremno pred svakim pokleknuti, ukrijepimo i vječnosti usmjerimo korak njegov, da riječ koja se u grlu osuši i nikad ne rekne što misli i hoće reći ispečemo, te bez straha i ucjene i izgovorimo.

I evo nas opet na Vilinom izvoru s vjedrima svojih dana i potreba. Da ih natočimo bistrinom i krepkošću, na ramena dignemo i krenemo u svoje danas, svoje sutra. S pjesmom Tvoje Vile na usnama. Da sročimo opet, da će nam zorit' zore i zbrajat' dane u vrimena i vičnost besmrtnosti hrvatske zemlje Herceg-Bosne. Da vječnosti Tvojoj pogledi usmjerimo, i u duši sročimo onako iz dubine njene: Počivaj u miru, Predsjedniče!

fra Ante Marić

Otvaranje spomenika mr. Mati Bobanu

VJERSKA USMENA LIRIKA GRUDSKOGA KRAJA

Vjerska usmena lirika «može se pratiti od XIII. stoljeća do naših dana. Ona svjedoči o dubokoj religioznosti hrvatskog katoličkog puka¹. Od svoga nastajanja bila je važan segment u duhovnosti i opstojnosti našega naroda i upravo zato sačuvala se kroz stoljeća.

Vjerska usmena lirika svojedobno je držala obitelj na okupu, slavila crkvene blagdane, tjesila u nevolji, hrabrla u bolesti. Ona se pjevala, molila u svakom domu grudskoga kraja. Time je postala dio navade. S njom se lijegalo, uz nju ustajalo. U svako je doba bila spremna brzinom divlje rijeke poteći s usana. Danas se rijetko moli, tek još po pojedinim manje urbaniziranim mjestima s pretežno starijim stanovništvom («počela se osjetno gubiti nakon Drugoga svjetskoga rata»). «Hrvatske pučke molitvene pjesme još nisu studiozno proučavane ni u povijesti ni u teoriji književnosti, iako ova vrsta lirske poezije neprekidno živi u Hrvata.»²

U grudskome kraju i danas se «moli» kao nekada. Još su žive «duše grišne», «tice Patrice i Krilatice», još se «križom križa» i «pod križ liga». Mnogo je molitava vezanih za crkveno vrijeme adventa i Božića. Tom vremenu crkvene godine puk se i najviše radovao. Slavilo se Kristovo rođenje.

ŠTANO GORI ŠKRIPUĆE

Štano gori škipuće,
Gospa sina ninuće,
na vodici vrućici,
di se Peru male bile dušice.
Male bile dušice,
operite ručice.
Ubijte se kamenom
za ovo tjelo ranjemo.
U paklu je žalosno,
u raju je radosno, Amen.³

Neke molitve svojom tematikom vezuju se za određeno vrijeme godine, ali bi se molile i u različitim prigodama. Tako npr. *Isuse, Marijo i Josipe* ima Božićnu tematiku, u njoj se spominje

¹ Usp. Marko DRAGIĆ, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2006., str. 41.

² M. DRAGIĆ, *Duša tilu besidila*, (Hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine), Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997., str. 175.

³ Molitvu sam zabilježila 2007. u Drinovcima po kazivanju Snježane Šimić (djev. Bošnjak), rod. 1968.

Sveta obitelj čiji se blagdan slavi u nedjelju nakon Božića, dok se primjerice u Alagovcu moli kao večernja molitva.

ISUSE, MARIJO I JOSIPE

Isuse, Marijo i Josipe,
sveti mir dajte nam duši
i svjetlost pameti.
Vama svoje srce i dušu darivam,
vaš sveti blagoslov u pomoć zazivam.
Daj Obitelji sveta
da srcem i usnama
vapeći tvoje ime
ja dušu ispustim, Amen.⁴

Neke pak od njih počinju kao adventske, a nastavljaju se kao korizmene molitve. U literaturi uporabljivanoj u ovomu radu molitva *Božji pivci zapivaše* navodi se kao adventska molitva, no u Drinovcima sam zabilježila kako se iza početnoga stiha ove molitve nastavlja korizmena molitva. Možda se radilo o zaboravu ili zabuni, no govornica je još dobrog zdravlja i zavidno vitalna. Isti je slučaj i s molitvom *Šta to gori škripuće*.

BOŽJI PIVCI ZAPIVAŠE

Božji pivci zapivaše,
Božja Majka vapijaše.
Ustaj divo okrunjena,
čistog si duva napunjena.
Džudije nam pritekoše,
Isusa ukradoše.
Svitlu mu krunu skidoše,
trnovu nabijaše.
Nabiše je sa svih strana
da mu dođe do možđana.
Tute samo krvca kapijaše,
tudan ruža cvatijaše.
To Bogu milo biše.
Bog pošalje dva anđela,
pa tu ružu pobradoše.
U kitice ukitiše,
na nebesa uznesoše.
Nebesa se rastaviše,
anđeli se sami Bogu prikloniše.
Bog je anđelima govorio:
«Ko bi ovu molitvu govorio

⁴ Stihove ove molitve zabilježih 2007. u Alagovcu po kazivanju Andelke Bošnjak, rođ. 1983.

uvečer pred liganje,
ujutro na ustajanje,
tri bi duše saranio,
najprije svoju,
pa majčinu i očevu».⁵

ŠTA TO GORI ŠKRIPUĆE

Šta to gori škripuće,
Gospa sina lilišće.
Crkva se gradi,
tamjanom se kadi.
U njoj Gospa kleči,
od sveg srca ječi.
Gorke suze roni,
bijele prste lomi.

U to vrijeme dođe sv. Petar Pavao
Pita je: «Zašto Gospe klečiš,
od sveg srca ječiš,
gorke suze roniš,
bijele prste lomiš?»
Kako ne bi klečala,
od sveg srca ječala,
gorke suze ronila,
bijele prste lomila.

Ja imadoh sina jedinog.
Dođoše Judovi,
prokleti Džudovi.
Sina mi oteše,
i na križ ga pripeše,
na križu mu rane zadadoše.

Sam je Bog govorio:
«Ko bi ovu molitvu izmolilo
uvečer pri spavanje,
i ujutro pri ustajanju,
tri bi duše u raj dao.

Prvu dušu oca svoga,
drugu dušu majke svoje,
treću dušu samog sebe».

O Isuse budi hvaljen,
po sve vijeke vjekova, Amen.⁶

⁵ Molitvu mi je kazala 2007. u Alagovcu Dragica Šimić (djev. Primorac), rođ. 1930.

⁶ Molitvu mi je kazala 2007. u Drinovcima Mila Leventić (djev. Glavaš), rođ. 1923.

Kroz vrijeme korizme pjevale su se pjesme koje govore o Kristovoj muci i smrti na križu. Postoјi dosta sličnih korizmenih molitava.

IĐE DIVA BOŽJEM GREBU

Iđe Diva Božjem grebu,
sva cvileći i plačući,
drvu križu primičući.
«Ajme meni drvo križu,
što ti primi sinka moga,
više mrtva nego živa».
Ko bi ove trideset tri molitvice izgovorio
na blag danak na Veliki petak,
Blažena mu Divica Marija
ukazala svitli raj na umrli dan.⁷

PIVČIĆ PIVA ZLATNIM GLASOM

Pivčić piva zlatnim glasom:
«Ustaj goro mati Marijo.
Džudije dodoše
Isusa nam oteše,
na križ ga propše».
Svete krvce kapiše
i na oltar padoše.
Anđeli se sličaše
svetu krvcu kupiše
u kalež je salivaše
u vinčiće savijaše
prid Boga donosiše.
Sam Bog govorijo:
«Ko bi moju molitvu molijo
uvečer na liganju,
ujutro na ustajanju,
tri bi duše saranijo.
Najprije svoju
pa materinu,
pa očevu». Amen.⁸

BOŽJI PIVCI PIVAŠE

Božji pivci pivaše,
majku Božju budiše:
«Ustaj djevo Marijo,

⁷ Isto.

⁸ Isto.

di zli Židovi dođoše,
Sinka ti oteše,
na križ ga propeše.
Zlatnu krunu s njeg skinuše,
a trnovu nabijaše.
Doklen trnak tecijaše,
tuda ruža cvatijaše.
Andel s neba silažše,
pa tu ružu berijaše.
U kite je kitise,
u kalešca mećaše».
Sam Bog govorio:
«Ko tu molitvu govorio,
na liganju na ustavanju,
Bog mu da lip dar,
na umrli dan
priveo njegovu dušu
u vični raj. Amen».⁹

ZVONCE ZVEČI

Zvonce zveči,
Isus ječi.
Isus muku trpi.
O Isuse moj,
spasi narod svoj.¹⁰

DANAS PETAK ISTINITI ISUSOV MUČENIK

Danas petak istiniti Isusov mučenik.
Isusa jamiše,
na križ ga primiše.
Isus Divu vapijahu:
«Odi Divo vamo križu
pa pomoli mrtva sina».
Diva križu pristupila,
na križ prsi rasipala,
Mandulinu vapijala:
«Mandulino seko moja,
rosi kose cvili suze,
pa pogledaj ljute rane,
di po škripin sunce sjaje.
Ni po živin ni po mrtvin,

⁹ Molitvu mi je kazala 2007. u Drinovcima Snježana Šimić (djev. Bošnjak), rod. 1968.

¹⁰ Isto.

nigdi slike ni prilike Božje».

Eno gori u noj gori,
di no dive zimi stoje,
kruna im je s dvanest zivda,
u misecu obučenu,
u sunašce odivenu.
Oj čoviče oj grišniče,
rada bi se ispovidit,
s dragim Bogom grije vidit,
jer u griju duša blidi,
a tilo se jadno stidi.
Isus budi hvaljen,
po sve vijeke vjekova, Amen.¹¹

DUŠO GRIŠNA

Dušo grišna,
budi u viri kripna.
Kada budeš putovala
s ovog svita na oni,
dugin putin
tisnin klancin,
sritnit će te duv nečisti.
Pitata će te dušo grišna:
«Da l' si moja il' Božija?»
Ti uteci pa mu reci:
«Nisam duša tvoja, već Božija.
Bogu san se obećala
kad sam bila na pribilom svitu,
ko čelica na listu,
da ču na Veliki četvrtak
reći sto Amena
i sto puta se prikrstit.»¹²

Ova molitva molila se na Veliki četvrtak. Ona se i danas moli u gotovo svim mjestima grudskoga područja. Vrijedno je spomenuti i to da je od svih prikupljenih molitava *Dušo grišna* bila najzastupljenija. Zna ju i staro i mlado.

¹¹ Molitvu mi je kazala 2007. u Drinovcima Nada Šimić, rođ. 1973.

¹² Molitvu mi je kazala 2007. u Drinovcima moja majka Ana Tomas (djev. Todorović), rođ. 1949.

Klecalo sv. Stipana na Zavali iznad Gorice

Postoje mnoge kratke molitvice izgovarane u raznim prigodama. Obično za snažnih grmljavina, nevremena, bolesti i slično. U grudskome podneblju molila se i *prigodna molitva* koja je bila spas prilikom prelaska bilo kakvoga dijela puta na kojemu prijeti opasnost od ugriza zmije. Takva prigodna molitva javljala se u više oblika. Jedni su zazivali *Sveti Petre i Pavle*, drugi *O Božja mati*.

SVETI PETRE I PAVLE

Sveti Petre i Pavle,
smeti zmije i đavle
da po putu ne gmišu
da me zmija ne ujde
da me đava ne sritne.¹³

O BOŽJA MATI

O Božja mati,
nastoj mi se pomoć dati,
da me zmija ne ujde,
da me đava ne sritne.¹⁴

Za vrijeme velikih ljetnih vrućina i sparina znalo se iznenada pojaviti i nevrijeme. Vjetar bi naglo zapuhao sa svih strana. Nastao bi vrtlog vjetra koji bi sve nosio u visine. Znao je i cijeli otkos sijena otići u visine i vjetar bi ga odnio čak i do desete njive. Tada bi najčešće stariji puk govorio djeci da se moli ova molitva:

¹³ Isto.

¹⁴ Molitvu mi je kazala 2007. u Alagovcu Dragica Šimić (djev. Primorac), rođ. 1930.

JEZUS I MARIJA

Jezus i Marija,
ukolo vijarina.
Jezus i Marija,
naokolo vijarina.
Vijarino od mene,
Bog je kod mene.
Naokolo vijarina
Sa mnom Isus i Marija.¹⁵

Kad grmi, obično se moli:

BIŽI OD NAS IRUDICA

Biži od nas Irudica,
majka ti je poganica.
Od Boga je prokleta,
od svetog Ivana u krvi sapeta.¹⁶

Gospina kapelica na Zavali iznad Gorice

U narodu su česte i molitve za ozdravljenje. U grudskome kraju tako se molilo za ozdravljenje od «micine». Micina je bila bolest koja se javljala ispod ruke ili na preponama. Jako je boljela i iscrpljivala osobu. Bili su to neki čvorići. Ponekad su znali biti i veličine jaja ili oraha. Neke žene znale su to vrlo uspješno liječiti. Uzimale su po dvije blagoslovljene voštane svijeće, stavljale ih u križ na oboljelo mjesto i molile ovu molitvu:

VRATI SE BOLESTI NATRAG

Prije se Isus rodija
nego se ova bolest dogodila.
Vrati se bolesti natrag
ne znalo ti se za trag!
Gospa se sinu umoli
da ovu bolest umori.
Gospa se sinom diči
da ovu bolest liči.
Vrati se bolesti natrag
ne znalo ti se za trag!

U ime Oca i Sina i Duha svetoga. Amen.¹⁷

Molio se i manji broj *obrednih molitava*. Uglavnom su bile kraće kao i prigodne. Kad bi na crkvi zvonilo «Zdravo, Marijo», molilo se *O Marijo, mili glas*, ali i *Zvonce zveči*:

¹⁵ Molitvu mi je kazala 2007. u Drinovcima, Ljubica Leventić (djev. Bandić), rođ. 1948.

¹⁶ Isti.

¹⁷ Isti.

O MARIJO, MILI GLAS

O Marijo, mili glas,
slatko ime za sve nas.
Tvoje ime kad čujemo
u srcu se radujemo, o Marijo.¹⁸

ZVONCE ZVEČI

Zvonce zveči,
Gospa kleči,
Isus muku trpi.¹⁹

Pri podizanju tijela i krvi Kristove na svetoj misi gotovo sav puk moli *Zdravo, krvi Isusova*. Starije žene bi ju čak naglas izgovarale (kao u nekom zanosu):

ZDRAVO, KRVI ISUSOVA

Zdravo, krvi Isusova,
na oltaru posvećena.
O Isuse, tebi živim,
tebi umirem
i twoja sam
u životu
i u smrti. Amen.²⁰

Danas još najživlje odzvanjaju *večernje molitve*. Svako dijete u Hercegovini zna barem jednu večernju molitvicu koju je naučilo od bake, majke ili slično. U njima se «najčešće moli andeo čuvat da spavaču dadne lak san ili se preporuča duša Bogu u slučaju iznenadne smrti»²¹. U molitvama se ponavljaju gotovo isti dijelovi, uglavnom oni vezani za nakanu («‘Ko bi ovu molitvu govorio... tri bi duše spasio...»):

KRIŽOM SE KRIŽAM

Križom se križam,
pod križ ligam.
Križ me čuva,
s večera do vika.
Bog, Gospa, zauvik. Amen.²²

¹⁸ Molitvu mi je kazala 2007. u Alagovcu Dragica Šimić (djev. Primorac), rođ. 1930.

¹⁹ Molitvu mi je kazao 2007. u Drinovcima Andrija Majić, rođ. 1930.

²⁰ Molitvu mi je kazala 2007. u Drinovcima Mila Leventić (djev. Glavaš), rođ. 1923.

²¹ M. DRAGIĆ, *Duša tilu besidila*, str. 187.

²² Molitvu mi je kazala 2007. u Alagovcu Dragica Šimić (djev. Primorac), rođ. 1930.

SAD ĆU SPATI

Sad će spati,
Boga zvati,
Mariju milovati.
Marija sina porodila,
Isusa Gospodina.
Svemu svitu prititelja,
našoj duši spasitelja.
Nek nam bude spašena
i nesaranjena. Amen.²³

ANĐELE MOJ

Andele moj, nalaka ti noć,
zovem Boga u pomoć.
Da mi duša noć pripočine,
da mi tilo ne pogine.
Kad se prenem nek' je vazda
Isus voljen kod mene.²⁴

O ISUSE, MILI MOJ

O Isuse, mili moj,
uz postelju moju stoj.
Prijatelju premili,
ovu noć me čuvaj ti.
Tiha noć se evo spusti,
na počinak moram poć.
Zadnja moja riječ nek bude
«o Isuse, laku noć».²⁵

ANĐELE MOJ MALI

Andele moj mali,
moj čuvaru dragi.
Nek' je tebi slava,
što me čuvaš mala.
Čuvaj me dok živim,
da ti ništa ne skrivim.²⁶

²³ Isto.

²⁴ Isto.

²⁵ Molitvu sam zapamtila od svoje pokojne bake Ruže Tomas (djev. Eljuga), rođ. u Drinovcima.

²⁶ Isto.

AJMO SPATI, BOGA ZVATI

Ajmo spati, Boga zvati,
Božju milu mati.
Crkvica se gradi,
tamjanom se kadi.
Zašto, Gospe, klečiš
i od srca ječiš.
Kako ne bi klečala
i od srca ječala?
Imala sam sinka,
svog jedinka.
Po polju je hoda
zlatnu krunu nosa.
Židovi ga uvatiše,
zlatnu krunu skiniše,
a trnovu metniše.
krv po zemlji tecaše.
Andđeli se sličaše
i u kalež krv stavljase.
Bog im govoraše:
«Ko bi ovu molitvicu govorio
večeri na liganju
i jutri na ustavanju,
tri bi duše saranio,
svoju, majkinu i očevu».²⁷

LEGO SPATI

Lego spati, Boga zvati
i Božju milu mati.
Bog će meni dobro dati.
Bog se diže na nebesa,
nebesa se otvoriše,
andđeli se pokloniše,
ude stvari odbigoše.
Nigdi niko ne osta
samo Diva i Marija,
čista duva napunjena,
od andđela postavljena.
Sam Bog govorijo:
«Ko ovu moju molitvu molijo
uvečer na liganju,
ujutro na ustajanju,

²⁷ Molitvu mi je kazao 2007. u Drinovcima Andrija Majić, rođ. 1930.

Gospa mu se ukazala
prije na četrdeset dana smrti.
Rekla mu: Grišniče putniče, ispovidaj se!
Sa mnom ćeš u svitlost,
u radost,
u Kraljevstvo nebesko. Amen».²⁸

ISUSE MOJ, LEGOHO U GROB TVOJ

Isuse moj,
legoh u grob tvoj.
Ako umrem,
primi dušu moju,
a ako ne umrem,
posveti moj život.²⁹

ANĐELE MOJ BLAGI

Andjele moj blagi,
moj čuvaru dragi.
Čuvaj me dok živim,
da nikom ne skrivim.³⁰

DAJ MI, GOSPE, SLATKI SANAK

Daj mi, Gospe, slatki sanak,
da dočekam zdravo danak.
Da mogu tebi i sinu tvome,
zahvaliti na daru velikome.³¹

POĐEM LEĆI

Pođem leći, Bogu reći.
Pođem spati, Boga zvati.
Bog će meni dobro znati.
Sveti Vide, vidi mene,
Gospe moja, skrili mene,
Anđeli moji, čuvajte me.
Laka vam noć,
Bog nam bio svima na pomoć.³²

²⁸ Molitvu mi je kazala 2007. u Drinovcima Mila Leventić (djev. Glavaš), rođ. 1923.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto.

³¹ Isto.

³² Isto.

BOŽE MOJ, DOBRA NOĆ

Bože moj, dobra noć,
ja te zovem na pomoć.
Di no voda izvire,
ispod stine orlove.
Tamo sidi Divica,
na glavi joj krunica.
Bile ruke umiva,
kršćan duše saziva.
Ubijte se s ramena,
za Isusa ranjena.
Dvi kapi krv
padaoše na kamenja.
Kamenja se raspadoše,
bile ruže procvjetaše.
Bog posla dva anđela
da te ruže uberaše,
na nebesa uznesoše.
Gospa je govorila
ko ovu molitvu bude govorio
uvečer pri liganju,
ujutro pri ustavanju,
ja ču mu se ukazati prid smrt
na četrdeset dana i reć':
«Spremaj se, moj putniče.
Ti ćeš sa mnom putovati,
sa mnom slavu vječnu vjekovati,
po sve vijeke vjekova». Amen.³³

GOSPE MOJA, LAKU NOĆ

Gospe moja, laku noć,
ja te zovem na pomoć.
Da mi kažeš putice
kroz no goru zelenu,
na no vodu studenu,
di no voda izvire
ispod stine olume.
Na njoj sidi Divica,
na glavi joj krunica.
Bile ruke umivaše,
grešne duše dozivaše:
«Vatajte se ramena

³³ Molitvu mi je kazala 2007. u Drinovcima, Ljubica Leventić (djev. Bandić), rod. 1948.

ko Isusa ranjena.
Pogledajte gore dolje,
nebo otvoreno zemљa prosvitljena».
Prosvitli, Gospe, dušu moju,
za veliku slavu twoju.
Slava Ocu,
slava Sinu,
slava Duhu svetomu. Amen.³⁴

LETI TICA PATRICA

Leti tica Patrica.
Nije tica Patrica
već je tica Krilatica.
Na krilu joj znamenje
svetog Ivana krštenje.
Križom se križam,
križ me čuva od svita.
Bog i Gospa do vika.³⁵

Rijetke su molitve u kojima se ne spominje Isus, no u nekim mu se izravno obraćamo (u tim molitvama Isus je središnja osoba), tako je i s Marijinim imenom. Ona je u molitvama puka grudskoga kraja možda i više spominjana od Isusa Krista. Prilično su raširene i *svetačke molitve*, one su upućene pojedinim svećima i za određene nakane.

ISUSE MALENI, PRIJATELJU MOJ

Isuse maleni, prijatelju moj,
prati me, vodi i uz mene stoj.
Kao Božje dijete da ti slavu dam
i da ostanem u taj Božanski hram.
A nebeska Majka nek' me trajno prati,
dobra twoja Isuse kao moja mati.³⁶

ANĐELE BOŽJ, ČUVARU MOJ

Anđele Božji, čuvaru moj,
danasy i uvijek uz mene stoj.
Ruku mi pruži, vodi me ti
i očuvaj me od zala svi.³⁷

³⁴ Molitvu mi je kazala 2007. u Drinovcima Nada Šimić, rođ. 1973.

³⁵ Molitvu mi je kazao 2007. u Drinovcima moj otac Ivan Tomas, rođ. 1946.

³⁶ Molitvu mi je kazala 2007. u Drinovcima Mila Leventić (djev. Glavaš), rođ. 1923.

³⁷ Isto.

PRISVITLA BOŽJA MATI

Prislavna Božja mati,
dostojnu ćeš mi milost dati.
Da ja ljubim sinka tvoga,
pridobroga Boga moga.

Za sve moje malo,
dilovanje i govorenje,
vazda ćemo upraviti,
kako ćemo ugoditi.

Pomozi me još te molim,
da se svoga grijala bojim,
kojim sam te uvridila
i gršeći pogrdila.

Obećajem prije umriti
nego te više uvriditi. Amen.³⁸

SVETI IVANE KRSTITELJU

Sveti Ivane Krstitelju,
Božji dragi prijatelju,
prikrst me s krstom,
sa svetim me sastavi,
sa Isusom u slavu vičnju,
kraljevstvo nebesko. Amen.³⁹

O PRISLATKO SRCE MOGA ISUSA

O prislatko Srce moga Isusa,
ti daj da te ja sve štoviše ljubim. Amen.
Slatko Srce Marijino, budi nam duši spas.

Sveti Josipe, prijatelju Presvetog Srca, moli za nas.
Presveto Srce Isusovo, smiluj nam se,
presveto Srce Isusovo, smiluj nam se,
presveto Srce Isusovo, smiluj nam se.
Gospe Blažena, daj nam dobru sreću
Svagdi na svakome mjestu,
najprije duševnu pa tjelesnu,
Jezus i Marija Ujmisusovo.⁴⁰

³⁸ Molitvu mi je kazala 2007. u Alagovcu Dragica Šimić (djev. Primorac), rođ. 1930.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Molitvu mi je kazala 2007. u Alagovcu Andelka Bošnjak, rođ. 1983.

BOŽJI PETAR CRKVU GRADI

Božji Petar crkvu gradi,
ni na nebu ni na zemlji.
U ograncin u oblacin.
U njoj Isus misu reče,
u njoj puka dosta biše,
u nju majke dolaziše.
«O Isuse diko moja,
je li misa kakva tvoja».
Isus kleče majci reče:
«O Marijo, mati moja,
otkada je neba, zemlje
i na zemljii redovnika,
Isusovih naslidnika,
lipše mise nije bilo.
Tu su kralji jaganjački,
tu su kralji đudijanski.
Meni su se poklonili,
zamnom su se okrenuli.

Budi valjen Bog,
po sve vike vikova». Amen.⁴¹

DALEKO SE VATRA VIDI

Daleko se vatra vidi,
dino sveta Diva sidi.
U krilašcin ruku drži,
u ručican svetu knjigu.
Svak to veli ko to biše?
Isus veli: «Divica je
ne ukloni doli gori».
Vas se narod Bogu moli
i Anica sveta ruka,
koja kleći povri puka,
koja puku zlamen daje,
posle vike vikova. Amen.⁴²

Katarina Tomas

⁴¹ Molitvu mi je kazala 2007. u Drinovcima Snježana Šimić (djev. Bošnjak), rođ. 1968.

⁴² Isto.

FRA STIPAN VRLJIĆ (uz 330. obljetnicu rođenja)

U teškim i kritičnim danima, kad se krojila nova povijest Imotske krajine, dobri je Bog providio velika čovjeka. Bio je to fra Stipan Vrljić. Dočekao je odlazak Turaka nakon više od dva stoljeća njihova bivanja u Imotskoj krajini. Veselje mu je pomutio Požarevački mir godinu dana nakon velike radosti. Dekretom Požarevačkoga mira 1718. godine od Hercegovine se otkida čitava Imotska krajina i pripaja mletačkoj Dalmaciji. Samostan sv. Frane u Imotskoj krajini dugo je bio jedini franjevački samostan u cijeloj Hercegovini. Turci su srušili one u Konjicu, Mostaru i Ljubuškom, a imotski se samostan nije dao. Rušili su ga i palili, fratri su se ponovno vraćali, mijenjali mjesto boravka i nikada nisu ostavili svoj imotskoi narod. Njegovi redovnici su duhovno providali narod od Biorina, uz Sinjsku krajinu, do Klobuka. Fra Stipan je tako doživio da mu u Dalmaciji ostane samostan i jedna polovica župa, a druga u Hercegovini.

Kao posljednji gvardijan te velike cjeline tuži se da mu je kreševski samostan preoteo župe koje ostadoše u Hercegovini pod turskom vlašću iako je dobio «buruntiju» da mu i dalje pripadaju.

Kad se 1718. godine cijepala stara Imotska krajina, prema planu grad Imotski imao je ostati na turskom teritoriju. Venecija je pak tražila da Imotski pripadne Dalmaciji, a granica oko njega mora biti udaljena za domet topa. Išla je uokrug od Vinjana prema Posušju. Možemo razumjeti fra Stipana koliko je želio da top što dalje baci kako bi i njegovi Sovići i Gorica došli pod kršćansku vlast.

Ista granica koja je podijelila stari imotski kraj ostala je do danas. Tuđin nije gledao pravdu i poštenje, nego svoju korist. Stavili su neprirodne granice i podijelili isti narod. Plan fra Stipana Vrljića i njegove družine bio je oslobođiti od Turaka Hercegovinu do Mostara. Sva su se obećanja iznevjerila. Godine 1717. Venecija je pomoću hrvatskih vojnika iz cijele Dalmacije i Hercegovine uspjela oslobođiti samo Imotski i današnju Imotsku krajinu. Nakon pobjede na Gospu od Andjela zaključili su «Aquist novissimo» (posljednje zauzeće). Zauzeli su čitavu Imotsku krajinu do Klobuka. Kroz godinu dana, do 1718. godine, uspjeli su sav kraj očistiti od Turaka. Odoše age i begovi, a od naroda tko je ostao primio je krštenje.

Cijelo to teško vrijeme ne možemo razumjeti bez fra Stipana Vrljića. Rodio se u Svetigori (u Sovićima, u župi Gorica) 1677. Svi se mrtvari slažu da je umro u 65. godini života. U svim svojim zapisima i kronikama s ponosom se oslovjavao «Imoćanin». Neki se njegovi zapisi nalaze u samostanu u Omišu, a neki u Imotskom. Posebno ističe da je iz Svetigore.

Iz njegove pismene ostavštine, koja je prilično obilata, može se zaključiti da je bio živa energija puna smisla za red i rad. Iz svake njegove stavke vidimo čovjeka kojeg je vodila ljubav prema Bogu, Crkvi, svojemu redu i svom narodu. Neobično je volio svoju Imotsku krajinu. Teško je prebolio njezinu diobu 1718. godine. Žali se u svojim spisima da mu je kreševski gvardijan

preoteo župe koje su se našle na turskom teritoriju iako je dobio dopuštenje da ih i dalje može opsluživati imotski samostan u kojemu je on bio gvardijan.

Na nekoliko mjesta donosi popis župa koje su do 1718. pripadale imotskom samostanu:

1. Gorica od Vranića do Žećice Vode, Plavila i Rotne Kamenice. Obuhvaćala je sela Goricu, Vrbanj, Posušje, Grude, Gradac i Lukovac.
2. Drinovci sa selima Drinovci, Ružići, Tihaljina, Blaževići do Umljana i Runovići.
3. Opunci sa selima Opunci, Studenci i Svibić.
4. Proložac sa selima Lokvičići i Ričice.
5. Podbablje sa selima Podbablje, Zmijavci, Poljica i Krivodol.
6. Vinjani sa selima Vinjani, Vir i Zagorje.

Fra Stipan je bio župnik u svojoj rodnoj župi Gorici. Sačuvan je dokument u imotskom samostanu iz 1708. u kojemu fra Stipan bilježi što je tko dao za uzdržavanje crkve Imotskoga u Gorici. Spominje prezimena Vlašića, Grančića, Vrljića, Paradžika i Rašića. Posebno hvali Lukovčane i Sovičane.

Fra Stipan je bio jedan od organizatora izgona Turaka iz Imotske krajine. On je posljednji gvardijan starodrevnoga imotskog samostana u Prološkom Blatu. Bacio je ključeve u vodu 1715. godine. Graditelj je imotskoga samostana u Omišu. Prvi je župnik u oslobođenom Imotskom. U mletačkom dekretu koji je izdan sutradan po pobedi stoji: «Izabrasmo za kapelana o. Stipana Vrljića koji ima dužnost trajno boraviti u Tvrđavi.» Na ulazu u Tvrđavu sačuvan je stan u kojem je boravio. «Za njegovo uzdržavanje davat će mu se 10 dukata mjesечно, komad kruha dnevno, potrebite knjige. Sam je dužan isposlovati dozvolu od makarskog biskupa.» Kod njega je uživao velik ugled. U zahvalu Majci Božjoj koja je pomogla na blagdan Gospe od Andjela vratiti Imotski i Imotsku krajinu u kršćanske ruke prikupio je novac od naroda i dao naslikati Njezinu sliku. Postavljena je u crkvu u Tvrđavi. Naslikao ju je uljem na dvije daske nepoznati umjetnik, a blagoslovio u pastirskom pohodu Imotskom 1743. makarski biskup Stipan Blašković. Postala je zaštitnicom cijele Imotske krajine.

Teren na kojemu sada fratri stanuju dobio je fra Stipan od venecijanskih vlasti za izgradnju župne kuće. Došlo je vrijeme da se opet vrati imotski samostan sv. Frane iz Omiša u svoju Imotsku krajinu, ne više u Prološko Blato nego u samo središte, u Imotski. I u tome je fra Stipan uspio. To se dogodilo na Gospu od Andjela 2. kolovoza 1738. Dozvole mu je isposlovao prijatelj, mletački zapovjednik Dalmacije i Albanije Daniele Delfini. Osobno je došao u Imotski te uz veličanstveno slavlje postavio temelje novom franjevačkom samostanu sv. Frane u Imotskom. To je jedan od najvećih uspjeha fra Stipana Vrljića.

Veliki i zaslužni redovnik fra Stipan Vrljić iz Svetigore u Sovićima umro je u imotskom samostanu 13. prosinca 1742. i pokopan je u samostanskoj grobnici u staroj crkvi sv. Frane. u Imotskom.

Fra Vjeko Vrčić

POPISI OBITELJI IZ XVIII. STOLJEĆA

Za povjesnu demografiju i povjesnu antroponimiju napose su nezaobilazni popisi bosanskohercegovačkih vjernika - katolika što ih je načinio biskup fra Pavao Dragičević 1741.-1743. i fra Marijan Bogdanović 1768. Oni su samo jedan od plodova kanonskih pohoda spomenutih biskupa kojom prigodom su popisane sve starještine kućanstva s pripadajućim brojem članova po naseljima i župama. Iako su oba biskupa na tim pohodima svojim vjernicima, između ostalog, udjeljivali sakrament svete krizme, samo je biskup Dragičević krizmanike i njihove kumove poimence i popisao.¹

Zahvaljuјći našem povjesničaru dr. fra Dominiku Mandiću, koji je pronašao u papinskom arhivu u Rimu dva popisa svih mjesta i župa u Bosni i Hercegovini polovicom 18. stoljeća, imamo podatke o brojnosti pučanstva te nositelje («starještine») obiteljskih domova («zadruga»).² U popisu navedena su imena i prezimena kućnih domaćina te broj kućne čeljadi (odraslih pričešćenih i djece).

Popis krizmanika

Biskup fra Pavao Dragičević pohod svome vikarijatu započeo je 15. listopada 1741. u Livnu, a završio 16. lipnja 1743. vizitirajući Kreševo. Iz sigurnosnih razloga nije se usudio ići u Sarajevo i župu Vodičovo na austrijskoj granici pa je tamo poslao svoje izaslanike fra Bonu Benića, odnosno fra Petra iz Jajca. Podatke prikupljene pri pohodu sredio je biskupov tajnik fra Mato Marčinkušić (ili Martinčević) i pretočio ih u izvješće koje je biskup pregledao, ispravio i 29. veljače 1744. potpisao. Nakon toga dostavio ga je nadbiskupu Vicku Zmajeviću koji ga je 24. travnja s popratnim pismom proslijedio u Rim. Ovo se izvješće nalazi među spisima Vjerodajnice od 22. lipnja i 3. kolovoza 1744. U kodeksu veličine 300x220 mm pod nazivom *Scritture Originali nelle Congregazioni Generali de 22 giugno e 3 agosto 1744*, vol. 720 nalazi se 580 listova, a samo Dragičevićovo izvješće obuhvaća stranice 110r – 363v.

Die 14. septembbris 1742

In villa **Goriza** recurrente festo Exaltationis Sanctae Crucis Illmus, ac Reuerendissimus D. Episcopus, et Vicarius noster Aplicus in Ecclesia olim ad honorem S. Stephani Protomartyris erecta, cuius parietes modo integri tantum extent, qui etiam breui resolutionem sui minantur, Missa, et concione populo absolutis, Sacro Chrysmate perunxit hos, quorum nomina sunt:

¹ Preslike cjelokupnoga popisa objavio je 1979. u Sarajevu Luka Đaković pod nazivom *Prilozi za demografsku i onomastičku gradu Bosne i Hercegovine II* u izdanju ANU BiH (Grada, knjiga XXIII). Osim faksimila u knjizi je donesena i računska obrada tada popisanih obitelji. Đaković je zamislio da na isti način objavi i Bogdanovićev popis, međutim to nije uspio ostvariti.

² Usp. Dominicus Mandić, *Chroatii catholici*, Chicago-Roma, 1962.

/U selu Gorici na svetkovinu Uzvišenja Svetog Križa Presvjetli i prepoštovani Gospodin i naš Apostolski Vikar u crkvi nekoć podignutoj u čast svetog Stjepana Prvomučenika, čiji samo zidovi čitavi strše i prijete uskorom urušavanju, održavši puku misu i propovijed, krizmao je poimenice:/

Confirmati Krizmani	Anni Godine	Patrinus - Matrina Kum - Kuma
1. Antonius Bischich (Ante Biškić)	4	Michael Bosgnacovich (Mijo Bošnjaković)
2. Petrus Cnezovich (Petar Knezović)	5	Thomas Babich (Tomo Babić)
3. Franciscus Cnezovich (Frano Knezović)	4	Joannes Tuzakovich (Ivan Tucaaković)
4. Michael Pleich (Mijo Pleić)	5	Vitus Cnezovich (Vid Knezović)
5. Nicolaus Philippovich (Nikola Filipović)	4	Joannes Pennavich (Ivan Penavić)
6. Lucas Cargnich (Luka Karnjić)	5	Nicolaus Pavlovich (Nikola Pavlović)
7. Natalia Mendesseva (Božica Mendeševa)	4	Joanna Bogutova (Iva Bogutova)
8. Ursula Ercegovich (Uršula Ercegović)	4	Catharina Vlassich (Kata Vlašić)
9. Rosa Cargnich (Ruža Karnjić)	4	Eadem (Ista)
10. Andreas Bischich (Andrija Biškić)	5	Paulus Segnacovich (Pavo Senjaković)
11. Matthaeus Marsich (Mate Maršić)	4	Georgius Visstich (Jure Vištić)
12. Magdna Alerich (Magdalena Alerić)	5	Lucia Bussich (Luca Bušić)
13. Thomasia Cnezovich (Tomica Knezović)	4	Joanna Philippovich (Ivana Filipović)
14. Barbara Pleich (Barbara Pleić)	5	Francisca Cargnich (Franka Karnjić)
15. Matthaea Tuzakovich (Matija Tucaković)	4	Matthaea Paracikovich (Matija Paradžiković)
16. Andraea Čolasskouich (Andra Čolašković)	4	Matthaea Tuzakovich (Matija Tucaković)
17. Simeona Jachouichich (Šima Jakovićić)	5	Clara Zacharich (Jasna Cakarić)
18. Matthaeus Pavlovich (Mate Pavlović)	4	Marcus Bogutovich (Marko Bogutović)
19. Dominica Matich (Nediljka Matic)	5	Lucia Pavlovich (Luca Pavlović)

... Hac cura Posusie regitur à R. P. Francisco Millosceuich ex Conuentu S. Catharinae Virginis, et Martyris de Cresceuo, habet paruam domum in Possusie.

Habet villas	8
Domos	143
Fideles Sacrae Communionis	1010
Paruulos uero	600

/Pastoralnu skrb u Posušju obavlja poštovani otac Franjo Milošević koji pripada samostanu svete Katarine djevice i mučenice u Kreševu; ima malu kuću u Posušju.

Ima zaseoka 8, domaćinstava 143, pričešćenih vjernika 1010, a djece 600./

Hicque pro uiribus omnibus suis peractis, Populo sollemnem benedictionem dedit, et serò in Parochiam Drinovzi ad domum Viti Maich se contulit, in cuius domo die 15 Sacrum celebrauit, et nullum alium actum fecit.

/Kad je ovdje obavio sve što je mogao, puku je udijelio svečani blagoslov i pod večer prešao u župu Drinovce u kuću Vida Majića gdje je dana 15. rujna slavio svetu misu i nijedan drugi čin nije obavio./

Parochia Drinovzi

Die 16 Septembbris 1742

/Župa Drinovci – dana 16. rujna 1742/

Dominica 18 post Pentecostes Illmus, et Rmus D. in aperto Sacrum celebrauit, Sermonem ad populum habuit, deinde signati sunt sequentes.

/Župa Drinovci, dana 16. rujna 1742. Nedjelja 18. poslije Duhova: Presvjetli i Prepoštovani Gospodin slavio je misu na otvorenom, održao puku nagovor, zatim su krizmani sljedeći:/

Confirmati Krizmani	Anni Godine	Patrini - Matrinae Kumovi - Kume
1. Jacobus Opachevich (Jakov Opačević)	12	Jacobus Leuentich (Jakov Leventić)
2. Thomas Stipich (Tomo Stipić)	7	Petrus Cozinovich (Petar Kozinović)
3. Gregorius Stipich (Grgo Stipić)	4	Idem (Isti)
4. Matthaeus Čalich (Mate Čalić)	5	Joannes Stipich (Ivan Stipić)
5. Martinus Cozinovich (Martin Kozinović)	7	Elias Čalich (Ilija Čalić)
6. Helena Vignančić (Jela Vinjančić)	6	Maria Maich (Marija Maić)
7. Andreas Glauasseuich (Andrija Glavašević)	4	Jacobus Leuentich (Jakov Leventić)
8. Nicolaus Grancich (Nikola Grančić)	16	Marthaeus Čambich (Mate Čambić)
9. Matthaeus Nuich (Mate Nuić)	4	Georgius Čambich (Jure Čambić)

10. Georgius Leuentich (Jure Leventić)	4	Antonius Glauassevich (Ante Glavašević)
11. Nicolaus Cozinovich (Nikola Kozinović)	6	Michael Socarich a Cresseuo (Mijo Sokarić iz Kreševa)
12. Catharina Čambich (Klata Čambić)	5	Agnes Garghich (Janja Gargić)
13. Vita Marunouich (Vida Marunović)	6	Petronilla Vinancich (Petronila Vinančić)
14. Helena Thomassovich (Jela Tomasović)	4	Maria Maich (Marija Maić)
15. Michael Thomassovich (Mijo Tomasović)	6	Matthaeus Vlastelinovich (Mate Vlastelinović)
16. Dominica Pavlovich, ex Gorica (Nediljka Pavlović iz Gorice)	4	Anna Cozinovich (Ana Kozinović)
17. Antonius Vlassich (Ante Vlašić)	5	Joannes Tuzakovich (Ivan Tucaković)
18. Antonius Vlassich (Ante Vlašić)	4	Idem (Isti)
19. Gregorius Čambich (Grgo Čambić)	5	Stephanus Grubissich (Stipan Grubišić)
20. Anna Bobanovich (Ana Bobanović)	4	Maria Chialinovich (Marija Ćialinović)
21. Lucia Bobanovich (Luca Bobanović)	5	Eadem (Ista)
22. Vessela Eglugovich (Vesela Eljugović)	4	Catharina Custurich (Kata Kusturić)
23. Joanna Thomassovich (Iva Tomasović)	4	Eadem (Ista)
24. Jacobus Bogosauglevich (Jakov Bogosavljević)	5	Joanna Radmilovich (Iva Radmilović)
25. Magdna Vodonosich (Magdalena Vodonosić)	18	Thomasia Leuentich (Tomica Leventić)
26. Lucia Grancich (Luca Grančić)	4	Vessela Opacevich (Vesela Opačević)
27. Matthaeus Zelchovich (Mate Zeljković)	5	Gregorius Vastelinovich (Grgo Vastelinović)

Die 18 Septembris 1742

In villa **Ruxichi** penes domum Joannis Marich post Sacrum confirmati sunt
/Dana 18. rujna 1742. u zaseoku Ružići kod kuće Ivana Marića poslige mise krizmani su:/

Confirmati Krizmani	Anni Godine	Patrini - Matrinae Kumovi - Kume
1. Lucia Pavich (Luca Pavić)	4	Angela Congich (Andja Kondžić)

2. Matthaea Marich (Matija Marić)	5	Eadem (Ista)
3. Martha Congich (Marta Kondžić)	6	Maria Pavich (Marija Pavić)
4. Petrus Marich (Petar Marić)	6	Gaspar Simich (Gašpar Šimić)
5. Matthaeus Congich (Mate Kondžić)	4	Laurentius Zoukovich (Lovro Zovković)
6. Gaspar Simich (Gašpar Šimić)	18	Idem (Isti)
7. Gregorius Marich (Grgo Marić)	7	Joseph Zadrich (Jozo Zadrić)
8. Lucas Marich (Luka Marić)	6	Georgius Miculich (Jure Mikulić)
9. Georgius Simich (Jure Šimić)	4	Joseph Zadrich (Jozo Zadrić)
10. Lucia Marich (Lucija Marić)	4	Magdna Simich (Magdalena Šimić)
11. Matthaeus Arxich (Mate Aržić)	4	Georgius Miculich (Jure Mikulić)
12. Jacoba Miculich (Jaka Mikulić)	7	Magdna Simich (Magdalena Šimić)
13. Petrus Zoucovich (Petar Zovković)	5	Elias Congich (Ilija Kondžić)
14. Veronica Zoukovich (Veronika Zovković)	5	Joanna Zoukouich (Ivana Zovković)
15. Lucas Miculich	6	Philippus Thomich
16. Joannes Zoukouich (Ivan Zovković)	8	Idem (Isti)
17. Marcus Simich (Marko Šimić)	9	Idem (Isti)
18. Michael Franossich (Mijo Franošić)	4	Idem (Isti)
19. Flora Marich (Cvita Marić)	4	Angela Congich (Anda Kondžić)
20. Michael Marich (Mijo Marić)	5	Vitus Miculich (Vid Mikulić)
21. Helena Miculich (Jela Mikulić)	4	Natalia Simich (Božica Šimić)
22. Stephanus Zoukouich (Stipan Zovković)	4	Paulus Tolich (Pavo Tolić)
23. Lucia Simich (Luca Šimić)	12	Natalia Marich (Božica Marić)

24. Jakoba Miculich (Jaka Mikulić)	30	Natalia Simich (Božica Šimić)
25. Joanna Simich (Iva Šimić)	13	Jacoba Miculich (Jaka Mikulić)
26. Petrus Radatich (Petar Radatić)	4	Michael Franossich (Mijo Franošić)
27. Martha Marich (Marta Marić)	18	Jacoba Miculich (Jaka Mikulić)
28. Martinus Zadrich (Martin Zadrić)	8	Michael Franossich (Mijo Franošić)
29. Joannes Zadrich (Ivan Zadrić)	4	Joannes Marich (Ivan Marić)

Die 19 Septembris 1742

In villa **Tiaglinia** in domo Joannis Colakouich post Sacrum confirmati sunt
/Dana 19. rujna u zaseoku Tihaljina u kući Ivana Kolakovića poslige mise krizmani su:/

Confirmati Krizmani	Anni Godine	Patrini - Matrinae Kumovi - Kume
1. Joanna Milosauich (Iva Milosavić)	5	Joanna Pančich (Iva Pandžić)
2. Joanna Glasouich (Iva Glassović)	20	Eadem (Ista)
3. Chrysanthus Mlinareuich (Križan Mlinarević)	4	Lucas Primoraz (Luka Primorac)
4. Joannes Perrich (Ivan Perić)	13	Joannes Cordich (Ivan Kordić)
5. Thomas Perrich (Tomo Perić)	20	Nicolaus Milosseuich (Nikola Milošević)
6. Helena Cordich (Jela Kordić)	24	Anna Ćukalouich (Ana Čukalović)
7. Anna Bilognich (Ana Bilonjić)	4	Maria Arassevich (Marija Arašević)
8. Lucia Čappich (Luca Čapić)	5	Angela Vueuich (Anda Vuević)
9. Andrea Vueuich (Andra Vuević)	6	Helena Lechich (Jela Lekić)
10. Marianus Bilognich (Marijan Bilonjić)	4	Marianus Tolich (Marijan Tolić)
11. Gregorius Colakouich (Grgo Čolaković)	18	Joannes Primoraz (Ivan Primorac)
12. Anna Bilognich (Ana Bilonjić)	5	Lucia Biossich (Luca Biošić)

Die 20 Septembris 1742 uti supra etc
 /Dana 20. rujna 1742. kako je gore navedeno itd./

Confirmati Krizmani	Anni Godine	Patrini - Matrinae Kumovi - Kume
1. Marcus Garbauceuich (Marko Garbavčević)	4	Lucas Primoraz (Luka Primorac)
2. Joannes Cordich (Tomo Kordić)	4	Thomas Ćappich (Tomo Ćapić)
3. Gregorius Perrich (Grgo Perić)	12	Hieronymus Čouich (Jerko Čović)
4. Georgius Perrich (Jure Perić)	14	Joseph Garbauaz (Jozo Garbavac)
5. Florentius Biossich (Cvitan Biošić)	4	Antonius Rossich (Ante Rosić)
6. Rosa Bilognich (Ruža Bilonjić)	13	Helena Cordich (Jela Kordić)
7. Nicolaus Colacouich (Nikola Kolaković)	20	Joseph Perrich (Jozo Perić)
8. Matthaea Vrebcevich (Matija Vrebčević)	4	Helena Polich (Jela Polić)
9. Matthaea Perrich (Matija Perić)	10	Martha Rossich (Marta Rosić)
10. Helena Mlinarevich (Jela Mlinarević)	6	Catharina Rossich (Kata Rosić)
11. Laurentius Perrich (Lovre Perić)	4	Marianus Polich (Marijan Polić)
12. Magdna Rossich (Magdalena Rosić)	23	Joanna Colacouich (Iva Kolaković)
13. Vitus Ćappich (Vid Ćapić)	6	Thomas Biossich (Tomo Biošić)
14. Martha Biossich (Marta Biošić)	23	Barbara Rossich (Barbara Rosić)
15. Matthaeus Biossich (Mate Biošić)	30	Bartholomeus Mlinareuich (Bartolomej Mlinarević)
16. Gaspar Bilognich (Gašpar Bilonjić)	4	Philippus Tolich (Pile Tolić)
14. Michael Pančich (Mijo Pandžić)	18	Georgius Lechich (Jure Lekić)

Haec cura actu regitur a R. P.- Antonio Pangich ex Conuentu Cresseuisensi, qui pro sua determinata comoditate neque habet domum, neque locum; sed vicatim pergens, ac de domo unius christiani ad domum alterius continuo sic transitum gerens, pauperrime uiuit.

Huic enim curae subijciuntur villulae 4

Domus Christianae 125

Fideles Communionis 666

Paruuli 390

/Pastoralni rad sada obavlja Poštovani Otac Ante Pandžić, pripadnik samostana u Kreševu; on za svoje uredno obavljanje posla nema ni kuće niti mjesta, nego, neprestano idući od zaseoka do zaseoka i od kuće jednoga kršćanina do kuće drugoga kršćanina, vrlo siromašno živi.

Njegovoj pastoralnoj skrbi pripadaju zaseoka 4, kršćanskih domaćinstava 125, pričešćenih vjernika 666, djece 390/.

Parochia Posusie:

/Župa Posušje/

In villa **Dognia Goriza**

/U zaseoku Donja Gorica/:

	Confirmati Krizmani	Parvuli Djeca
1. Petrus Gughich (Petar Gugić)	2	1
2. Angela Bussussa (Anda Bušuša)	5	-
3. Antonius Marso (Ante Marso)	3	3
4. Paulus Cnezovich (Pavo Knezović)	5	2
5. Thomas Bussich (Tomo Bušić)	6	3
6. Jacobus Eblessich (Jakov Eblešić)	2	5
7. Natalis Pleich (Bože Pleić)	3	3
8. Gregorius Pleich (Grgo Pleić)	3	2
9. Lucas Pleich (Luka Pleić)	2	-
10. Joannes Mendes (Ivan Mendeš)	3	2
11. Petrus Pavlovich (Pero Pavlović)	4	-
12. Martinus Conta (Martin Konta)	3	-
13. Nicolaus Jaković (Nikola Jakovčić)	3	4
14. Marcus Cargnich (Marko Karnjić)	4	3
15. Matthaeus Cargnich (Mate Karnjić)	4	2
16. Andreas Zacharich (Andrija Zaharić)	2	4
17. Lucas Darusich (Luka Darušić)	4	-
18. Joseph Cargnich (Jozo Karnjić)	4	2

	62	36

Parochia **Drinovzi**:

/Župa Drinovci:/

In villa **Grude**:

/U zaseoku Grude/

	Confirmati Krizmani	Parvuli Djeca
1. Stephanus Varlich (Stipan Varljić)	3	3
2. Michael Varlich (Mijo Varljić)	6	8
3. Joannes Varlich (Ivan Varljić)	6	4

4. Marcus Čorapovich (Marko Čorapović)	8	-
5. Franciscus Čorapovich (Frano Čorapović)	6	2
6. Antonius Čorapovich (Ante Čorapović)	3	4
7. Franciscus Millos (Frano Miloš)	8	6
8. Petrus Millos (Pero Miloš)	7	4
9. Matthaeus Millossevich (Mate Milošević)	8	-
10. Helena Millosseva (Jela Miloševa)	1	4
11. Lucas Maich (Luka Maić)	13	13
12. Petrus Ačkar (Pero Ačkar)	5	4
13. Andreas Tolich (Andrija Tolić)	3	4
14. Doymus Tolich (Dujo Tolić)	3	5
15. Gregorius Zoro (Grgo Zoro)	3	2
16. Joannes Zoro (Ivan Zoro)	8	5
17. Stephanus Sento (Stipan Sento)	5	3
18. Matthaeus Soldo (Mate Soldo)	2	-
19. Matthaeus Spaich (Mate Spaić)	9	5
20. Antonius Perrich (Ante Perić)	4	2
21. Georgius Ačkar (Jure Ačkar)	5	-
22. Lucia Ačkara (Luca Ačkara)	1	3
23. Antonius Bratanich (Ante Bratanić)	6	1
24. Vitus Grubissich (Vid Grubišić)	4	3

125 87

In villa **Ruxichi**:

/U zaseoku Ružići:/

	Confirmati Krizmani	Parvuli Djeca
1. Joannes Pivaz (Ivan Pivac)	4	2
2. Nicolaus Pivaz (Nikola Pivac)	3	2
3. Laurentius Pivaz (Lovro Pivac)	9	5
4. Gregorius Pivaz (Grgo Pivac)	5	-
5. Philippus Thomich (Filip Tomić)	3	3
6. Antonius Thomich (Ante Tomić)	7	6
7. Florentius Thomich (Cvitan Tomić)	8	2
8. Stephanus Arxich (Stipan Aržić)	4	2
9. Jacobus Ničich (Jakov Ničić)	8	4
10. Chrysanthus Pavich (Križan Pavić)	7	4
11. Elias Conča (Ilija Čonča)	7	4
12. Elias Simich (Ilija Šimić)	8	-
13. Doymus Simich (Duje Šimić)	6	5
14. Joannes Simich (Ivan Šimić)	9	10
15. Georgius Zovkovich (Jure Zovković)	3	2
16. Michael Zovkovich (Mijo Zovković)	6	3
17. Laurentius Zovkovich (Lovro Zovković)	7	2

18. Vitus Zovkovich (Vid Zovković)	8	2
19. Michael Zadrich (Mijo Zadrić)	7	6
20. Elias Radath (Ilija Radat)	2	1
21. Joannes Jurčich (Ivan Jurčić)	5	6
22. Matthaeus Marich (Mate Marić)	4	-
23. Nicolaus Miculich (Nikola Mikulić)	12	6
24. Chrysanthus Marich (Križan Marić)	4	3
25. Petrus Marich (Pero Marić)	2	2
26. Stephanus Marich (Stipan Marić)	8	2
27. Joannes Marich (Ivan Marić)	4	5
28. Nicolaus Marich (Nikola Marić)	4	2
29. Carolus Alil (Karlo Alil)	4	4
30. Matthaeus Alil (Mate Alil)	6	-
31. Petrus Alil (Pero Alil)	2	2
32. Gregorius Alil (Grgo Alil)	3	2
33. Matthaeus Alil (Mate Alil)	9	4
34. Antonius Alil (Ante Alil)	3	5
35. Georgius Consul (Jure Konzul)	4	3
36. Antonius Consul (Ante Konzul)	3	3
37. Georgius Alil (Jure Alil)	4	1
38. Joannes Nuich (Ivan Nuić)	4	3
39. Chrysanthus Alil (Križan Alil)	3	-
<hr/>		
	209	118

In villa **Drinovzi**:

/U zaseoku Drinovci:/

	Confirmati Krizmani	Parvuli Djeca
1. Stephanus Cosina (Stipan Kozina)	2	3
2. Elias Cosina (Ilija Kotina)	3	-
3. Nicolaus Cosina (Nikola Kozina)	2	-
4. Doymus Cosina (Duje Kozina)	9	5
5. Antonius Glavas (Ante Glavaš)	6	1
6. Martinus Glavas (Martin Glavaš)	12	5
7. Antonius Roghich (Ante Rogić)	4	2
8. Matthaeus Garghich (Mate Gargić)	8	3
9. Elias Čalo (Ilija Čalo)	4	1
10. Natalis Nuich (Bože Nuić)	8	4
11. Georgius Čambo (Jure Čambo)	3	3
12. Matthaeus Čambo (Mate Čambo)	3	3
13. Michael Vignančić (Mijo Vinjančić)	4	3
14. Jacobus Leventich (Jakov Leventić)	4	5
15. Gregorius Parchut (Grgo Parhut)	6	1
16. Catharina Archatussa (Kata Arhatuša)	1	3

17. Maria Čulinussa (Marija Čulinuša)	4	-
18. Jacobus Egluga (Jakov Eljuga)	1	3
19. Doymus Zeglko (Duje Zeljko)	3	1
20. Joannes Bilas (Ivan Bilas)	3	2
21. Stephanus Varghanussich (Stipan Varganušić)	4	4
22. Joannes Bilich (Ivan Bilić)	5	3
23. Joannes Maich (Ivan Maić)	10	2
24. Elias Maich (Ilija Maić)	1	3
25. Natalis Egluga (Bože Eljuga)	3	2
26. Matthaeus Thomas (Mate Tomas)	3	3
27. Michael Thomas (Mijo Tomas)	3	4
28. Gregorius Thomas (Grgo Tomas)	2	2
29. Thomas Thomas (Tomo Tomas)	6	5
30. Georgius Tomas (Jure Tomas)	3	3
31. Lucas Alerich (Luka Alerić)	3	5
32. Simon Alerich (Šimun Alerić)	8	4
33. Michael Opačak (Mijo Opačak)	12	4
34. Franciscus Bunoza (Frano Bunoza)	4	2
35. Matthaeus Bunosa (Mate Bunoza)	4	1
36. Laurentius Stipach (Lovro Stipač)	4	2

-----
165 94

In villa Tiaglina:

/U zaseoku Tihaljina/:

	Confirmati Krizmani	Parvuli Djeca
1. Joannes Buchich (Ivan Bućić)	7	8
2. Thomas Perich (Tomo Perić)	5	-
3. Laurentius Lecussich (Lovro Lekušić)	6	3
4. Stephanus Bilognich (Stipan Bilonjić)	7	3
5. Joannes Cordich (Ivan Kordić)	12	6
6. Joannes Čepo (Ivan Čepo)	3	1
7. Matthaeus Eressa (Mate Ereša)	5	-
8. Gregorius Čuvalo (Grgo Čuvalo)	6	1
9. Joannes Colak (Ivan Čolak)	7	1
10. Andreas Colak (Andrija Čolak)	3	-
11. Philippus Tolich (Filip Tolić)	6	1
12. Joannes Vrebac (Ivan Vrebac)	4	2
13. Joseph Rasich (Jozo Rasić)	9	3
14. Matthaeus Rasich (Mate Rasić)	8	6
15. Carolus Čovich (Karlo Čović)	5	2
16. Joseph Perrich (Jozo Perić)	4	4
17. Thomas Biassich (Tomo Biašić)	6	5
18. Georgius Lecho (Jure Leko)	5	1

19. Antonius Mlinarevich (Ante Mlinarević)	4	8
20. Lucas Luchenda (Luka Lukenda)	8	6
21. Gregorius Ančich (Grgo Ančić)	6	5
22. Nicolaus Milas (Nikola Milas)	5	5
23. Natalis Vuiavich (Bože Vujačić)	6	3
24. Antonius Ančich (Ante Ančić)	5	3
25. Stephanus Primoraz (Stipan Primorac)	9	7
26. Marcus Primoraz (Marko Primorac)	6	5

	157	89

Parochia Drinovzi

Habet villas	4
Domos	125
Fideles Communionis	666
Parvulos	390

/Župa Drinovci ima zaseoka 4, domaćinstava 125, pričešćenih vjernika 666, djece 390/.

Biskup fra Marijan Bogdanović, 1768. g.

Villa Sovichi – parochia Posussie

/Zaseok Soviči – župa Posušje/

	Confirmati Krizmani	Parvuli Djeca
1. Georgius Bobanovich (Jure Bobanović)	4	3
2. Nicolaus Bobanovich (Nikola Bobanović)	4	6
3. Martinus Peich (Martin Peić)	4	-
4. Joseph Peich (Jozo Peić)	11	8
5. Marianus Vlassich (Marijan Vlašić)	3	-
6. Antonius Vlassich (Ante Vlašić)	3	-
7. Elias Vlassich (Ilija Vlašić)	9	3
8. Joannes Vlassich (Ivan Vlašić)	3	-
9. Jacobus Vlassich (Jakov Vlašić)	2	2
10. Simon Vlassich (Šimun Vlašić)	3	3
11. Jacobus Soldich (Jakov Soldić)	7	2
12. Antonius Grizeglevich (Ante Grizeljević)	10	2
13. Nicolaus Grizeglevich (Nikola Grizeljević)	10	8
14. Nicolaus Soldich (Nikola Soldić)	3	3
15. Jacobus Matich (Jakov Matić)	3	3
16. Jacobus Bradvičich (Jakov Bradvičić)	4	2
17. Joannes Tuzakovich (Ivan Tucaković)	3	3
18. Georgius Tuzakovich (Jure Tucaković)	3	-
19. Stephanus Pavlovich (Stipan Pavlović)	7	1
20. Laurentius Zvitkovich (Lovro Cvitković)	4	3
21. Andreas Bogutovich (Andrija Bogutović)	3	2
22. Franciscus Cnezovich (Frano Knežović)	5	2

23. Nicolaus Cnezovich (Nikola Knezović)	3	4
24. Stephanus Pavlovich (Stipan Pavlović)	2	2
25. Stephanus Cnezovich (Stipan Knezović)	2	-
26. Jacobus Biskich (Jakov Biškić)	6	4
27. Andreas Biskich (Andrija Biškić)	4	-
28. Nicolaus Philipovich (Nikola Filipović)	8	4
29. Franciscus Maich (Frano Maić)	3	1
30. Thomas Bussich (Tomo Bušić)	8	5
31. Stephanus Dabrovich (Stipan Dabrović)	5	1
32. Michael Pleich (Mijo Pleić)	5	2
33. Stephanus Galich (Stipan Galić)	4	1
34. Stephanus Cargnich (Stipan Karnjić)	2	1
35. Franciscus Cargnich (Frano Karnjić)	5	1
36. Simon Sessinovich (Šimun Sešinović)	2	3
37. Joannes Mačarich (Ivan Makarić)	5	-
38. Jacobus Pleich (Jakov Pleić)	5	2
39. Matthaeus Cargnich (Mate Karnjić)	5	2
40. Andreas Bilopetich (Andrija Bilopetić)	2	4
41. Gaspar Mandesovich (Gašpar Mandešević)	2	3

-----
187   97

Parochia Drinovzi

/Župa Drinovci/

Villa Tiaglina

/Zaseok Tihaljina/

	Magni Odrasli	Parvuli Djeca
1. Gregorius Perich (Grgo Perić)	12	13
2. Matthaeus Čovich (Mate Čović)	2	2
3. Philippus Rassich (Filip Rašić)	16	9
4. Nicolaus Rassich (Nikola Rašić)	6	6
5. Antonius Rassich (Ante Rašić)	2	5
6. Joannes Vrebčevich (Ivan Vrebčević)	4	1
7. Gaspar Tolich (Gašpar Tolić)	3	3
8. Gaspar Kolakovich (Gašpar Kolaković)	2	3
9. Gregorius Kolakovich (Grgo Kolaković)	2	5
10. Paulus Kolakovich (Pavo Kolaković)	3	-
11. Stephanus Biossich (Stipan Biošić)	9	2
12. Joseph Bukliossich (Jozo Bukliošić)	2	3
13. Joannes Čepich (Ivan Čepić)	7	3
14. Margarita Garbačevich (Marga Garbačević)	1	3
15. Andreas Cordich (Andrija Kordić)	4	1
16. Matthaeus Kordich (Mate Kordić)	7	2
17. Matthaeus Cordich (Mate Kordić)	4	-

18. Gregorius Bilognich (Grgo Bilonjić)	5	3
19. Nicolaus Gledich (Nikola Gledić)	2	4
20. Stephanus Bunozich (Stipan Bunožić)	3	3
21. Nicolaus Bukich (Nikola Bukić)	4	1
22. Matthaeus Bukich (Mate Bukić)	4	-
23. Georgius Bukich (Jure Bukić)	1	2
24. Thomas Perich (Tomo Perić)	2	4
25. Georgius Cordich (Jure Kordić)	3	5
26. Matthaeus Lekussich (Mate Lekušić)	4	1
27. Nicolaus Lekich (Nikola Lekić)	8	-
28. Blasius Mlinarevich (Blaž Mlinarević)	5	2
29. Joannes Mlinarevich (Ivan Mlinarević)	9	4
30. Georgius Lukendich (Jure Lukendić)	5	2
31. Matthaeus Lukendich (Mate Lukendić)	5	3
32. Franciscus Lukendich (Frano Lukendić)	5	2
33. Joannes Tolich (Ivan Tolić)	7	-
34. Nicolaus Milasovich (Nikola Milasović)	7	2
35. Joseph Vutavich (Jozo Vutavić)	7	7
36. Joannes Ančich (Ivan Ančić)	8	3
37. Bernardinus Ančich (Berbard Ančić)	4	1
38. Joseph Ančich (Jozo Ančić)	2	2
39. Nicolaus Primorčevich (Nikola Primorčević)	7	4
40. Laurentius Primorčevich (Lovro Šrimorčević)	4	3
41. Natalis Primorčevich (Bože Primorčević)	5	3
<hr/>		
	202	122

Villa Drinovzi

/Zaseok Drinovci/

	Magni Odrasli	Parvuli Djeca
1. Joseph Tomasovich (Jozo Tomasović)	3	5
2. Matthaeus Tomasovich (Mate Tomasović)	3	2
3. Elias Tomasovich (Ilija Tomasović)	10	7
4. Joannes Tomasovich (Ivan Tomasović)	7	-
5. Philippus Curtovich (Filip Kurtović)	5	7
6. Matthaeus Stipich (Mate Stipić)	11	6
7. Lucia Grančich (Lucia Grančić)	3	2
8. Matthaeus Alerich (Mate Alerić)	14	12
9. Franciscus Maich (Frano Maić)	15	12
10. Joannes Glavotich (Ivan Glavotić)	4	4
11. Carolus Tomasovich (Karlo Tomasović)	2	4
12. Stephanus Varzanovich (Stipan Varzanović)	6	6
13. Petrus Čulinich (Petar Čulinić)	4	2
14. Franciscus Erkapich (Frano Erkapić)	4	4
15. Joannes Vukovich (Ivan Vuković)	2	1

16. Michael Grančich (Mijo Grančić)	4	3
17. Marcus Leventich (Marko Leventić)	11	2
18. Matthaeus Vignančich (Mate Vinjančić)	3	4
19. Natalis Eglugich (Bože Eljugić)	5	-
20. Antonius Eglugich (Ante Eljugić)	2	5
21. Michael Tomasovich (Mijo Tomasović)	5	3
22. Laurentius Stipich (Lovro Stipić)	6	1
23. Catharina Čambich (Kata Čambić)	1	3
24. Gregorius Čambich (Grgo Čambić)	6	-
25. Paulus Gargich (Pavo Gargić)	5	-
26. Matthaeus Gargich (Mate Gargić)	7	1
27. Joannes Rogich (Ivan Rogić)	2	3
28. Matthaeus Cozinovich (Mate Kozinović)	6	3
29. Simon Mendesovich (Šimun Mendešević)	2	1
30. Nicolaus Cozinovich (Nikola Kozinović)	6	-
31. Thomas Jelasevich (Tomo Jelašević)	2	3
32. Martinus Glavasevich (Martin Glavašević)	32	12
33. Michael Nuich (Mijo Nuić)	15	8
34. Andreas Glavasevich (Andrija Glavašević)	9	2
35. Andreas Rogich (Andrija Rogić)	2	-
<hr/>		
	224	128

Villa **Grude**
/Zaseok Grude/

	Magni Odrasli	Parvuli Djeca
1. Stephā Tomich (Štefa Tomić)	2	4
2. Laurentius Chiorlučich (Lovro Ćorlukić)	15	5
3. Joannes Milosevich (Ivan Pivčević)	11	14
4. Franciscus Milosevich (Frano Milošević)	23	6
5. Stephanus Custurich (Stipan Kusturić)	4	5
6. Joannes Pivčevich (Ivan Pivčević)	8	-
7. Laurentius Custurich (Lovro Kusturić)	6	4
8. Petrus Tolich (Petar Tolić)	2	4
9. Joannes Tolich (Ivan Tolić)	6	3
10. Gaspar Mazulovich (Gašpar Mazulović)	3	1
11. Antonius Tommich (Ante Tomić)	5	1
12. Antonius Perich (Ante Perić)	4	-
13. Georgius Ačkarovich (Jure Ačkarović)	4	1
14. Philippus Tommich (Filip Tomić)	3	2
15. Matthaeus Gusich (Mate Gusić)	2	-
16. Stephanus Radich (Stipan Radić)	9	5
17. Gaspar Zorich (Gašpar Zorić)	8	3
18. Matthaeus Zorich (Mate Zorić)	6	-
19. Gregorius Zorich (Grgo Zorić)	8	3

20. Joannes Varglich (Ivan Varljić)	8	-
21. Lucas Varglich (Luka Varljić)	2	2
22. Marcus Varglich (Marko Varljić)	3	-
23. Gregorius Čorapovich (Grgo Čorapović)	3	3
24. Georgius Čorapovich (Jure Čorapović)	7	5
25. Matthaeus Spaich (Mate Spaić)	10	2
26. Marianus Spaich (Marijan Spaić)	12	3

174   76

Villa Ledinaz

/Zaseok Ledinac/

	Magni Odrasli	Parvuli Djeca
1. Nicolaus Kolakovich (Nikola Kolaković)	1	5
2. Paulus Tommich (Pavo Tomić)	7	10
3. Petrus Alilovich (Petar Alilović)	7	1
4. Paulus Barzičich (Pavo Barzičić)	3	1
5. Joseph Mazanovich (Jozo Mazanović)	3	2
6. Elias Alilovich (Ilija Alilović)	7	2
7. Joannes Lukendich (Ivan Lukendić)	2	2
8. Antonius Alilovich (Ante Alilović)	5	6
9. Angela Alilovich (Anda Alilović)	3	4

38   33

Villa Blaxivichi

/Zaseok Blaževići/

	Magni Odrasli	Parvuli Djeca
1. Marcus Pivčevich (Marko Pivčević)	2	4
2. Stephanus Bratanich (Stipan Bratanić)	2	-
3. Antonius Tommich (Ante Tomić)	5	-
4. Joannes Blekussich (Ivan Blekušić)	3	-
5. Joannes Grubissich (Ivan Grubišić)	3	5
6. Vitus Grubissich (Vid Grubišić)	6	4

21   13

Villa Ruxichi

/Zaseok Ružiči/

	Magni Odrasli	Parvuli Djeca
1. Matthaeus Tommich (Mate Tomić)	6	-
2. Philippus Tommich (Filip Tomić)	5	5
3. Andreas Pivčevich (Andrija Pivčević)	2	3
4. Nicolaus Pivčevich (Nikola Pivčević)	7	-
5. Laurentius Pivčevich (Lovro Pivčević)	5	6

6. Jacobus Pivčevich (Jakov Pivčević)	3	-
7. Joseph Čuglkovich (Jozo Čuljković)	3	4
8. Nicolaus Mārich (Nikola Marić)	10	6
9. Joannes Mārich (Ivan Marić)	7	5
10. Antonius Mārich (Ante Marić)	4	6
11. Marianus Mārich (Marijan Marić)	3	3
12. Laurentius Mārich (Lovro Marić)	5	-
13. Joannes Vragnessevich (Ivan Vranješević)	7	1
14. Matthaeus Mikulich (Mate Mikulić)	10	9
15. Lucas Mikulich (Luka Mikulić)	6	7
16. Georgius Mikulich (Jure Mikulić)	2	1
17. Antonius Bosgnakovich (Ante Bošnjaković)	7	4
18. Franciscus Zovkovich (Frano Zovković)	8.	9
19. Laurentius Zovkovich (Lovro Zovković)	10	5
20. Joannes Zovkovich (Ivan Zovković)	5	7
21. Petrus Zovkovich (Petar Zovković)	8	4
22. Stephanus Zadrich (Stipan Zadrić)	9	4
23. Joannes Simich (Ivan Šimić)	6	5
24. Petrus Simich (Petar Šimić)	6	1
25. Philippus Simich (Filip Šimić)	9	10
26. Antonius Jurčich (Ante Jurčić)	9	3
27. Joannes Simich (Ivan Šimić)	13	17
28. Elias Cončich (Ilija Končić)	4	1
29. Matthaeus Cončich (Mate Končić)	2	3
30. Elias Simich (Ilija Šimić)	7	5
31. Martinus Verossevich (Martin Verošević)	3	2
32. Georgius Simich (Jure Šimić)	7	6
33. Matthaeus Nikich (Mate Nikić)	4	3
34. Michael Nikich (Mijo Nikić)	5	3
35. Franciscus Simich (Frano Šimić)	6	6
36. Antonius Tambich (Ante Tambič)	4	1
37. Antonius Simich (Ante Šimić)	9	2
38. Georgius Gačich (Jure Gačić)	5	4

---

231 161

Parochia Drinovzi habet:

Villas	6
Domos	155
Magnos	890
Parvulos	533
Universim animas	1423

/Župa Drinovci ima: zaseokâ 6, domaćinstava 155, odraslih 890, djece 533

Sveukupno duša 1423./

prof. dr. dr. sc. Serafin Hrkać

ZNAČAJNIJE STATISTIKE RUŽIĆKE ŽUPE

(1742. - 2005.)

Uvod

Povjesni izvori i predaja prema zapisu fra Petra Bakule govore da je župa Ružići jedna od najstarijih u Hercegovini.¹ Tadašnja župa Ružići obuhvaćala je današnju župu Ružiće, Drinovce, Tihaljinu, najveći dio župe Grude i značajan dio župa Ledinac, Grljevići i Raskrižje.² Danas teritorij župe zauzima središnji dio Donje Bekije pružajući se ispod brda Malič u smjeru istok-zapad. Osim loze i nekada duhana gaje se i druge poljodjelske kulture za osobne potrebe. Danas velik broj stanovnika ove župe radi u raznim pogonima, trgovačkim kućama, uredskim poslovima, a najviše u inozemstvu.³

Ružići s okolicom područje su kao iz snova. Uostalom, panorama širega okoliša dovoljno za sebe govori. Smješteni na području iza granice Republike Hrvatske u svojim njedrima imaju rijeku Tihaljinu s poljcem koje je grlo te brdašće Malič koje kao na dlanu drži selo Ružiće s poljcem i kućama poredanim kao krunica. Idući prema istoku, putniku se pokažu Bekijsko polje s rijekom Maticom koja preko zime čini jezero u kome se ogleda gradić Grude, danas središte općine.

Ružići s Tihaljinom i Drinovcima te susjednom Goricom čine rubno područje mostarske biskupije prema srednjoj Dalmaciji. Upravo taj zemljopisni položaj i jezična bliskost utjecali su na nastanak značajnoga leksikografskog djela, tj. latinsko-talijansko-hrvatskoga rječnik fra Ljudevita Lalića, Ružićanina koji se rodio u drugoj polovici XVII. stoljeća. Ovdje vjerski život poprima osebujne oblike posebno uz Božić, Uskrs, blagdan Sv. Ivana Krstitelja i Veliku Gospu.

Kad bismo imali instrument za iščitavanje pamćenja iz litica, stećaka i stabala te njime iz najstarijega svejedoka povijesti Ružića, iz drevnoga duba pred župnom kućom u Ružićima, iščitali sve ono čemu je ovaj drevni hrast svjedočio, uvelike bismo popunili sljedeće stranice i upisali na njih još veliko mnoštvo osoba, događaja, razgovora, planova i ostvarenja koja su imala svoje početke pod njegovom širokom krošnjom.

Danas Ružići žive u ozračju vjere i spontanosti u svojoj udolini, mirnom području gdje su tolerancija i suživot sa svojim susjedima postali svakodnevica.

¹ Fra Petar Bakula je *Šematizam* objavio 1867. na latinskom jeziku pod punim naslovom: *Schematismus topografico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolicus in Herzegovina sub regimine spirituali Fratrum Minorum Observantium Sancti Francisci pro Anno Domini 1867.*, Spalati. Typis Antonii Zannoni 1867. Godine 1873. objavljeno je drugo prošireno i dopunjeno izdanje *Šematizma*, Mostarini 1873. *Šematizam* iz 1867. godine preveo je dr. fra Vencel Kosir – Petar Bakula, *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule...*, Mostar, 1970., str. 150.

² *Šematizam Hercegovačke franjevačke provincije*, Mostar 1977., str. 136-137.

³ <www.zupa-ruzici.com/ruzici1.asp>

1. Povijesni fragmenti

Kad se pokušava pisati povijest jednoga mjesta, župe, kraja, pokrajine ili naroda, odmah se pomišlja na politička zbivanja koja su slijedila kroz stoljeća. Politiku smatramo brigom za čovjeka. U tako širokom shvaćanju svako se ljudsko djelovanje, koje se dogodilo ili događa u brizi za vlastito mjesto, župu, kraj, pokrajinu, državu i svijet, može promatrati kao političko djelovanje. Ovakvo shvaćanje politike vrlo je izazovno i zahtjevno jer svakoga člana nekoga društva gleda kao aktivnoga političkog činitelja.

Ružići su kroz stoljeća bili i ostali župa, zajednica više sela i naselja. Naselja čine ljudi, odnosno stanovnici su temelj naseljima. Sve dok ima ljudi, ima i naselja. Nestanak ljudi znači i prestanak života naselja, sela i župe. Drugim riječima, pojedinac ili obitelj radom mora namaknuti dovoljno sredstva kojima će sebi i svojoj obitelji osigurati život dostojan čovjeka, tj. svojim radom zadovoljitiće one potrebe koje smatra primarnima i potrebnima za život. Zato se može reći da ponašanje ljudi, uz ostalo, određuju njegovi interesi. Kad god potrebe nisu mogle biti zadovljene radom na određenom području (u mjestu rođenja, rada ili prebivališta), dolazilo je do migracija, a one su uvijek, bez iznimki, bile traumatične.⁴

Kroz dugu povijest današnje ružičke župe na njezinom području smjenjivali su se različiti narodi, plemena, naraštaji i kulture i svatko od njih ostavio je iza sebe, manje ili više, vlastite tragove. A gdje su ljudi, tu je i svijest o Bogu neovisna o stupnju razvoja. To znači da je i na ovom području od njegovih početaka uvijek bio nazočan vjerski kult. Ne samo početci nego i dosta dugo razdoblje kršćanske nazočnosti na području ružičke župe prikriveno je velom tajne, a sve će biti jasnije tek kada su poduzmu sustavna iskapanja i pretraživanja arhivskih zapisa. Postojanje kršćanskog puka na području današnje ružičke župe potvrđuju i brojni stećci koji su grupirani u pojedinim naseljima.⁵

Na području Ružića stvoreno je zajedničko svetište Bristovica gdje su se stoljećima vjernici okupljali na slavlje svete mise i primanje ostalih sakramenata.

Čuvana tradicija i obnovljena crkvena zdanja poput samostana, srednjovjekovnih crkava te crkve sv. Ivana Krstitelja iz 20. stoljeća sa župnim prostorijama traju kroz stoljeća i povezuju višestoljetno razdoblje povijesti Ružića u jednu povjesnu cjelinu. U svom *Šematizmu* iz 1867. godine fra Petar Bakula je zapisao višestruku tradiciju, rezultate arheoloških istraživanja i svoja zapažanja. To je panorama iz opće kulture koja je značajna za razna područja znanstvenih spoznaja i poticaj na daljnja istraživanja.

Puk je kazivao kako je u Policama (Ružići) bila župna kuća i mali franjevački samostan po kome se i danas to mjesto zove Fratarski manastir. U Tihaljini, pod Malićem, postoji mjesto zvano Fratarski dolac (Fratarska dolina). Narod je pripovijedao kako su i tu franjevci imali samostan.⁶

Po pučkoj predaji u Drinovcima je postojala svećenička kuća i crkva sv. Luke. Narod je pripovijedao kako je neki čovjek (prezimenom Erkapić) početkom XIX. stoljeća među ruševinama pronašao u tvrdom sanduku cijelu svetu svećeničku opremu koju je potom potajno prodao u Imotskom nekom svjetovnjaku za vrlo malu cijenu. Otada su taj čovjek i njegova obitelj bili izloženi raznim nevoljama pa je čovjek zamolio tadašnjega župnika o. Marijana Miletića da ga posavjetuje. Nakon što je župnik primio više misa za pokojne i njih izgovorio, nevolje su privremeno prestale u toj obitelji. Bakula kaže kako od te obitelji ipak nitko više nema živ.

⁴ Jednostavno, nema takve «Amerike» u koju bi se dobrovoljno netko odselio, kada bi bio siguran da će u rodnom selu moći ostvariti ono što je sebi postavio kao životni cilj.

⁵ Usp. Šefik BEŠLAGIĆ, *Stećci...*, Sarajevo, 1978.

⁶ Marko Dragić je napisao i objavio knjigu *Zakopano zvono*. Fra Petar Bakula je zabilježio kako su na tome mjestu stanovali primorci. *Hercegovina prije 100 godina...*, str. 29.

Blizu mjesta Plavila (Drinovci) postojale su ruševine crkve nepoznata imena.

U Bašnim Njivama bila je crkva posvećena sv. Nikoli.

U Dragičini je nekoć postojala crkva sv. Marka, a u Tihaljini je bila crkva sv. Ilije čiji su zidovi postojali i u Bakulino vrijeme.

Bakula je zabilježio da je iznad tadašnje župne kuće na brdu Maliču u Ružićima postojao ponor zvan Zvonara koji postoji i danas. Po pučkoj predaji to je mjesto tako nazvano jer su u njemu skrivena dva crkvena zvona kada su Turci zaprijetili da će ih oteti i razbiti.⁷

Bakula kaže kako su se pokraj Čorluka u Grudama nalazile ruševine neke veličanstvene tvrđave. U Cerovu Docu nalaze se ruševine tvrđave Bandićgrad, nazvane tako prema obitelji Bandić kojoj je ta tvrđava pripadala. Dragičina je, također, nekada imala dvije veličanstvene tvrđave dok je u Tihaljini postojala znamenita utvrda. Na području Drinovaca postojale su na tri mjesta ruševine utvrda, a u Blaževićima su postojale ruševine tvrđave. U Drinovcima nad Vrcanovom kućom nalazili su se ostaci velike utvrde u kojoj su se, kaže Bakula, često otkrivale starine. Tu je nađeno šest velikih podzemnih prostorija s vrlo čvrstom apsidom.⁸

Fratarske čatrnje⁹ mjeseta su koja je puk tako nazvao po svojim fratrima. One su svjedok nekadašnjega života frataru u njihovoј blizini. Takve su bile u Dobrom Selu (Čitluk), u Posušju i Maliču (Ružići).

Više velikaških nadgrobnih spomenika bilo je u Drinovcima, primjerice uz jezero Krenicu te u Dragičini i Tihaljini.

Kod bunara Topole u donjem dijelu Bekijskoga polja ispod Boboške nalazila su se četiri veličanstvena plemićka spomenika ukrašena raznim slikama pa i ljudskima. Na jednome od spomenika bila je i veličanstvena zastava.

Pod Krištelicom (Grude) nalazi se nekoliko vrlo dobrih plemićkih nadgrobnih spomenika.

Kod crkve sv. Nikole u Bašnim Njivama bili su veličanstveni nadgrobni spomenici velikaša, a u Kordića groblju bilo je više plemićkih grobova s velikim brojem križeva kao i u Jelinačkom groblju.¹⁰

U Grudama u Pivčevu groblju postoje dva veličanstvena nadgrobna spomenika. Pučka predaja kazuje kako su to spomenci podignuti dvojici sudionika dvoboja, jedan od njih imao je prezime Pivac.

U Drinovcima nad Vrcanovom kućom, u blizini već spomenute utvrde, nalazi se grob nekoga svećenika. *Legenda o Gavanu*¹¹, koja bi se mogla nazvati i moralitetom, vrlo je raširena, poglavito u kraškim područjima Dinarida, a u sebi objedinjuje vrlo stare motive biblijske provenijencije.

U župi Ružići, u Blaževićima narod je dugo pripovijedao legendu o Gavanu. Dakle, u tom mjestu postoji glasoviti ponor Vrbina. Pučka predaja tvrdi da je pastirica vrlo bogatoga gazde Gavana na tome mjestu imala kuću. Ovce je držala kod velikoga jezera Krenica, a janjce kod manjega jezera Mala Krenica. Spomenuta je obitelj uz veliko bogatstvo bila i ohola. Tako je jednoga dana u Gavanovu kuću došao neki siromah¹² posve, iznemogao od gladi. Pošto je nazvao Božju ljubav, ponizno je zamolio od ohole domaćice malo hrane da se okrijepi. No, domaćica

⁷ P. BAKULA, *Hercegovina prije 100 godina...*, str. 164.

⁸ Apsida (grč. *apsidos* = obruč, kotač) je polukružni prostor crkve ili neke druge građevine nadsvoden polukupolom. Bratoljub KLAIC, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1990., str. 90.

⁹ U Mokrom, u Pribinovićima, u zaseoku Podljuteš, postoji čatnja zvana *fratarska čatnja*. U Dobrkovićima svjedoci boravka franjevaca su fratarski bunar i gaj posađenih lipa kraj Crnjevićih kuća, kao i živa narodna predaja. Usp. *Šematizam Hercegovačke franjevačke provincije*, Mostar 1977., str. 76.

¹⁰ Srednjovjekovni nadgrobni spomenici (stećci) u Bašnim Njivama i Kordića groblju svjedoče da su se Hrvati na ovim prostorima dobro snašli. Usp. *Šematizam Hercegovačke franjevačke provincije*, str. 139.

¹¹ U mnogim krajevima Herceg-Bosne susreću se legende o Gavanu. Tako u Neumu u Kutima pričaju da je na mjestu gdje se nalazi jezero Kuti nekada bilo kandijansko kraljevstvo. U toj legendi dva su anđela upozorila Gavanovu sluškinju da napusti mjesto jer će se zbog Gavana sve propuntati i stvoriti jezera. Usp. Vlajko PALAVESTRA, »Narodne pripovijetke i predanja u okolici Lištice«, *Glasnik Žemaljskog muzeja BiH, Etnologija*, NS, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969/70., str. 163.

¹² U Širokom Bijegu po pučkoj legendi su Isus i sv. Petar došli Gavanovoj ženi tražiti hrane. Ovdje je zanimljiv odgovor Gavanke koji je narod prenosio u stihovima: »Što će meni Bog tvoj, dok je meni Gavan moj.« Pučka legenda u Širokom Bijegu svoju radnju locira u Imotski, kao što je to fra Petar Bakula i zabilježio. Usp. V. PALAVESTRA, *nav. dj.*, str. 349.

je nepoznatom siromahu izrekla uvrede svake vrste, a nakon toga komad pljesnive i tvrde kore kruha nogom pogazila i gurnula siromahu za hranu.

Odlazeći, siromah je izgovorio riječi: «Tko ne čini milosrđa, ne će ga ni imati.» Kad je to izustio, sav Gavanov imetak u istome trenutku progutala je zemlja otvorivši velike ponore. Puk pripovijeda kako je i kod jezera Proložac kod Imotskoga¹³ i kod onoga u Borcima cijelo Gavanovo imanje otišlo u bezdan.¹⁴

I mnogo više od navedenoga, piše Bakula, hercegovački narod običava pripovijedati o Gavanovoj kazni.¹⁵ Po pučkom mišljenju siromah iz *Legende o Gavanu* bio je Isus Krist.

U župi Ružići puk je kazivao kako su katolici zatrplali čuveno vrelo Turnjak jer su im Turci dosađivali, a i zbog veoma podmukloga razbojnika Roše harambaše.

Po pučkoj predaji u Pivčevom groblju pokopan je neki čovjek koji je nosio prezime Pivac pa je po njemu groblje tako i nazvano.

Iznad izvore rijeke Tihaljine postoji mjesto zvano Ploci. Po pučkoj predaji nazvano je tako jer daje izvrsne kamene ploče za pokrivanje kuća. Pod ovim selom nalazi se glavni ponor vode nazvan Jama. Ovaj su otvor proširili Austrijanci i Hercegovci kako bi se polje oslobodilo viška vode, ali to je bilo nedovoljno.

Soldatuša je čuveni ponor u Bilim kućama. Postoji pučka predaja kako su u njega opaki Ančići ubacili pet živilih Napoleonovih vojnika.

U Tihaljini su postojala dva čudotvorna izvora: Modro oko i Bartulovo vrilo za koje kažu da su osobito ljekovita.

Velik je broj pučkih predaja o zagonetnim pojavama. Još nedavno stariji je svijet pokazivao mjeseta gdje su, kažu, vile igrale kolo. Bakula je, međutim, zabilježio i nekoliko zagonetnih pojava koje su se događale na nekim vrelima te o ponoru u Kovačima (Seonica u Duvnu) i jezeru Krenica (župa Ružići). Jezero Krenica po pučkoj predaji obilovalo je posebnom vrstom ribe koja se mogla pržiti u vlastitoj masti. Ponekada se u ovome jezeru čuje velika tutnjava nakon koje ispliva mnoštvo mrtve ribe tako da se, kaže Bakula, čovjek uistinu prepane.¹⁶

2. Statistički podatci

Najstariji poznati podatci o pučanstvu drevne ružičke župe zapisani su u izvješćima makarskih biskupa, u popisima apostolskih vikara, a od 1735. i od 1778. u matičnim knjigama župe Ružići.¹⁷ Tek u posljednja dva i pol stoljeća susreću se zbrojni popisi pučanstva po naseljima župe Ružići. Zbog ograničenosti prostora ovdje donosim samo izbor iz poznatih mi izvješća.

U izvješćima makarskih biskupa 1705. spominje se da je u Ružićima postojala župa sto godina prije te tako dolazimo do 1605. godine. U međuvremenu, 1692., fra Ivan Ružić odveo je dvadesetak obitelji iz Ružića u Primorje i tako ih spasio od turske osvete.¹⁸ Turski spomen sela Ružići vraća nas u 1585. U tom defteru u sklopu *Imotske župe (nahija Imota)* upisani su Ružići: *Ružići, selo, baština Matićeva u ruci Nikole. Lužjak »drugi naziv Ružići», selo pripada Vukoslavu sinu Petrijevu. Tu se spominju »Mate Martinov, Matija Petrijeva, Vid došlac...«.* A kako Turci nisu dopuštali da se širi krštanstvo i da se išta novoga uvodi, razboritost nas vraća u predtursko razdoblje i daje naslutiti da je na ovom području živio fratar sa svojim narodom nekoliko stoljeća

¹³ Legenda o Gavanu bila je inspiracija i poznatim hrvatskim piscima, a to svjedoči i pjesma koju je spjevalo Josip Eugen Tomić, objavljena je u časopisu *Vijenac*, br. 32, 1884., str. 77. pod naslovom *Imotsko crveno jezero*.

¹⁴ Maja Bošković-Stulić je u Opuzenu zabilježila istu predaju, a u Slinvu je zabilježena pjesma u sedmercu o istome događaju. Gavan - bogataš i škrtač, B. KLAIC, nav. dj., str. 472.

¹⁵ P. BAKULA, *Hercegovina prije 100 godina...*, str. 165.

¹⁶ Isto, str. 165.

¹⁷ Sigurno je da su fratri i prije polovice 18. stoljeća vodili matične knjige, ali nam se zbog vremenskih (ne)prilika nisu sačuvale.

¹⁸ Andrija Nikic, *Kratka povijest Bosne i Hercegovine*, Mostar, 2002., str. 85.

prije. Tako dolazimo do zapisa iz 1434. godine kada je po svoj prilici u daleko poznatom mjestu, koja je bila prostrana, postojala fratarska župa s fratom. Dakle, može se govoriti o povijesnoj utemeljnosti drevne franjevačke župe u Ružićima koja se ubraja među nekoliko najstarijih župa u Zahumlju, odnosno Hercegovini.¹⁹

2.1. Popis iz 1742.

Mirom u Srijemskim Karlovćima između bečkoga cara, mletačkoga dužda i carigradskoga sultana (1699.) nanesena je hrvatskomu puku najteža rana. Zasjekla se duboko u živo meso njezina bića. Narod je gorko zakukao kroz pero Pavla Rittera Vitezovića ne samo zato što su mu nanesene vrlo gorke i preteške patnje i jadi tijekom puna dva stoljeća neprestanih borbi s Osmanlijama nego i zato što je tim dogovorom njegovo tijelo raskomadano. Dogovorene su granice između Mletačke Republike, Austro-Ugarske i Osmanskoga Carstva. Pri ugovaranju mira sudjelovali su zastupnici cara i kralja Leopolda, potom zastupnici Venecije, Poljske i Rusije s jedne strane, a zastupnici Turske s druge, dok su posrednici bili engleski poslanik na carigradskom dvoru i nizozemski poslanik. Od ugarskih i hrvatskih predstavnika nije bilo nikoga iako se radilo baš o tim krajevima i ljudima.

Tu gorku sudbinu s Hrvatskom je dijelila i drevna franjevačka zajednica Bosna Srebrena. Postala je talac novoga stanja. Fratrima je, pod prijetnjom smrti, bilo zabranjeno prijeći na sjevernu Savu i druge granice Otomanskoga Carstva. Važnost te godine još bolje će se shvatiti ako se ima na umu da se tada preko 100.000 Hrvata katolika iselilo iz Bosne i Hercegovine, a na svojim ognjištima ostalo ih je samo 17.000. Takvo stanje svjedoče i popisi katolika iz 18. stoljeća na području ružičke župe. Početkom 18. stoljeća u Hercegovini je djelovalo samo nekoliko fratar. Oni su «bili svojim suzarobljenicima», piše fra Martin Mikulić, «jedini uzori, knjige, crkve, poticatelji, glasnici, liječnici u bolestima, tješitelji u nevoljama i osamljenosti».²⁰

Prvi poznati poimenični popis župljana prostrane ružičke župe sastavio je i dostavio Kongregaciji De Propaganda fide u Rim apostolski vikar – biskup fra Pavao Dragičević 1742. godine.

U izvješću biskupa fra Pavla Dragičevića godine 1742. u ovj prostranoj župi biskup je upisao četiri glavna naselja sa 125 katoličkih kuća i 1.056 katolika.

naziv naselja	broj obitelji	broj odraslih	broj djece	ukupno katolika
Ružići	39	209	120 (piše 118)	329 (a piše 327)
Grude	24	126 (piše 125)	87	212
Drinovci	36	174 (piše 174)	91	256
Tihaljina	26	157	89	246
ukupno	125	666	390	1.056

2.2. Izvješće iz 1768.

U proljeće 1768. biskup fra Marijan Bogdanović posjetio je područje ružičke župe. «Nakon putovanja od dva sata presv. g. biskup došao je u selo ove župe zvano Grude. Tu ga je dočekao fra Anto Vrcić. Kao gosta primio ga je katolik Franjo Miloš u svoju kuću, gdje je prenočio.

1. lipnja 1768. preč. g. biskup isповijedao je i u toj istoj kolibici, pošto je postavljen oltar, održao misu; sakupljenom je puku rekao razlog svog dolaska, održao pobudni govor i više njih pričestio a nekoliko ih krizmao. Istog dana, pošto je ručao, presv. gospodin je otisao u drugo

¹⁹ Usp. Karlo JURIŠIĆ, «Nazivi naselja Makarskog primorja», *Makarski zbornik*, Makarska, 1970., str. 111-112.

²⁰ Usp. Martin MIKULIĆ, *Hercegovina 1903. – Šematsizam franjevačke provincije*, Mostar, 2004.

selo zvano Ružići, dva sata udaljeno. (f.336v) Tu je bio lijepo primljen u kući braće Kreševskog samostana, u kojoj župnik redovno boravi, i tu je prenoćio.

2. lipnja, na koji je pala svetkovina Tijelova , isti je presv. gospodin isповједио vrlo mnogo pokornika a zatim održao misu brojnom puku ispred te kuće, pošto su podigli oltar pod orahovim stablom. Propovijedao je revno (o temi) neka svatko ispita samog sebe i više njih pričestio a vrlo ih mnogo krizmao. Istog je dana pregledao upravljanje župom i nije našao nedostatka. Iz njihovih knjiga našao je da su se mise za puk blagdanima održavale od zadnjeg pohoda sve do danas te da je

kršteno	126
vjenčano	38
umrlo	83
kuća	155
onih koji primaju pričest	890
djece ili onih koji ne primaju pričest	533

3. lipnja gospodin biskup se zadržao na istom mjestu i isповједio nekoliko pokornika, održao misu pod istim stablom, puku preporučio mnogo stvari a neke potvrđio svetim pomazanjem. Zatim je poslije ručka pregledao sveti pribor i u ovoj župi našao dva prijenosna oltara sa svim potrebnim za održavanje mise; nije našao ništa neprilična osim jedne misnice, za koju je rekao da se nabavi (nova).

Zatim je kasno otisao u treće selo ove župe, udaljeno dva sata, zvano Tihaljina, gdje ga je primio Filip Rašić (f. 337r), katolik, u svoju kolibu i tu je prenoćio.

Dana 4. lipnja je isповједio više pokornika pa je u polju, na oltaru podignutom pod orahovim stablom, održao misu. U propovijedi je preporučio da vode kršćanski život, vrlo mnogo njih je okrijepio svetom pričescu a one koji su to tražili potvrđio svetom krizmom. Zatim je (sabranom) puku i cijeloj župi podijelio pastirski blagoslov i poslije ručka otisao u slijedeću župu.²¹

2.3. Statistika Ružića prema drugom izvješću istoga biskupa Bogdanovića

Naime, u drugom izvješću od 27. veljače 1771. o pohodu iz 1770. biskup fra Marijan Bogdanović «u crnim potezima crta nesnosno stanje Crkve u Bosni i Hercegovini». Drugo izvješće nije uobičajeno izvješće o župama nego isprika što biskup nije mogao obaviti pohode po župama u vikarijatu. Da se ono pokaže u pravom svjetlu, trebalo bi napisati «čitave knjige», veli biskup. Ratna stradanja, strah, prijetnje, pokolji (masakri), zatvori, ubijanja i otimačine dostigli su vrhunac i prijete nestankom bijedne Crkve Kristove. Bijedni misionari su podnijeli od «barbara» takva zlostavljanja da su ih htjeli u plug upregnuti umjesto volova dok ih župnici s narodom nisu od toga molbom i mitom odvratili.

Župa Ružići imala je tada 6 naselja sa 155 katoličkih obitelji i 1.423 katolika, a od toga je 890 odraslih i 533 maloljetne osobe.

naziv mjesta	broj kuća	broj odraslih	broj djece	ukupno
Tihaljina	41	202	122	324
Drinovci	35	224	128	352
Grude	26	174	76	250
Ledinac	9	38	33	71

²¹ A. Nikić, *Dogadajnica Bosne i Hercegovine od 614. do 1918.*, Mostar, 2003., str. 324-325.

Blaževići	6	21	13	34
Ružići	38	231	161	392
ukupno	6 naselja	155890 odraslih 533 maloljetnih 1.423 katolika (Marić 79).		

2.4. Iz izvješća biskupa fra Marka Dobretića

Prema izvješću fra Marka Dobretića od 12. srpnja 1777. Ružići su imali 178 kuća s 1.088 odraslih i 471 dijete, tj. 1.559 katolika. Od posljednjega pohoda kršteno je 165 osoba, vjenčano 35 parova i pokopano 24 župljana (Marić 100).

U trećem izvješću fra Marka Dobretića od 2. lipnja 1780. Ružići su imali 174 kuće s 1.560 katolika, a od toga 1.089 odraslih i 471 dijete. Od posljednjega pohoda kršteno je 144 djece, vjenčana su 33 bračna para i umrlo je 35 katolika.²²

2.5. Popis iz 1813.

Župa Ružići 1813. prema statistici biskupa fra Augustina Miletića:

naziv mjesta	broj kuća	broj odraslih	broj djece	ukupno
Ružići Župa	50	195	129	324
Grude i Drinovci	103	201	107	308
Tihaljina cis – s ove strane	34	127	77	204
Tihaljina ultra – preko	33	109	92	201
Pogana Vlaka i Blaževići	18	64	63	127
Dragičina, Alagovci	18	93	43	136
Višnjica	8	46	34	80
UKUPNO	264	835	545	1.380

2.6. Popis iz 1844.

Župa Ružići 1844. prema popisu tadašnjega župnika fra Ante Čuture:

red. broj	župa	broj kuća	broj odraslih	broj djece
1.	Ruxichi	71	327	189
2.	Draghichina	27	125	65
3.	Vishnicza	10	67	40
4.	Pogana Vlaka	17	66	47
5.	Boraina	7	20	17
6.	Tialjina	94	345	206
7.	Drinovczi	104	392	320
8.	Blaxevichi	5	23	19
9.	Allagovacz	11	41	29

²² F. MARIĆ, *Katolici...*, str. 103.

10.	Grude	84	324	244
	ukupno : 2.906 osoba =	430	1.730	1.176

2.7. Popis iz 1867.

U Šematzizmu fra Petar Bakula je 1867. zapisao da je župa Ružići posjedovala matične knjige od 1778. godine. U to vrijeme Ružići su još uvijek bili prostrana župa koja je obuhvaćala područje današnjih župa: Tihaljine, Drinovaca i Gruda te Grljevića, Ledinca i Raskrižja. Još uvijek prostrana župa Ružići imala je sljedeću statistiku:

red. broj	naseljeno mjesto	broj kat. obitelji	broj katolika
1.	Ružići, rezidencija	58	431
2.	Police	44	105
3.	Seline	26	180
4.	Tihaljina	113	864
5.	Zaside	7	46
6.	Brdo	18	146
7.	Sebišina	11	52
8.	Ploci	11	122
9.	Bovani	12	101
10.	Drinovci	92	662
11.	Kongora	1	5
12.	Blaževići	9	83
13.	Alagovac	17	125
14.	Krištelica	4	28
15.	Grude poljem	21	139
16.	Grude brdom	23	223
17.	Višnjica	22	133
18.	Dragićina	43	269
19.	Pogana Vlaka	24	162
20.	Cerovi Do	4	30
21.	Borajna	6	39
22.	Vlake	4	37
23.	UKUPNO	570	3.982

2.8. Popis iz 1873.

U drugom izdanju Bakulina Šematzizma Ružići su ostali bez Drinovaca u sljedećim granicama:

red. broj	naseljeno mjesto	broj kuća	broj odraslih osoba	broj djece	ukupno osoba
1.	Ružići	68	330	196	526
2.	Police	18	89	50	139
3.	Soline	30	141	68	209
4.	Tihaljina	115	508	344	852
5.	Alagovac	19	98	64	162
6.	Krištelica	5	29	26	55
7.	Grude poljem	23	120	68	188
8.	Grude brdom	36	192	98	290
9.	Višnjica	22	133	?	133
10.	Dragičina	45	192	120	312
11.	Cerovi do	6	29	15	44
12.	Borajna	7	36	27	63
13.	Vlake	5	28	20	48
14.	UKUPNO	399	1.925	1.096	3.021

Sljedećih desetak godina župna statistika doživljavala je neznatne promjene, a 1884. župa je imala 3.036 katolika.

2.9. Popis iz 1892.

Nakon obnove župe u Tihaljini statistika ružičke župe 1892. izgledala je ovako:

red. broj	naselje	broj obitelji	broj katolika
1.	Ružići	89	570
2.	Borajna	11	72
3.	Dragičina	68	397
4.	Grude gornje	42	242
5.	Pogana vlaka	31	203
6.	Selina	48	310
7.	Alagovac	23	157
8.	Cerovi dolac	14	109
9.	Grude dolnje	37	219
10.	Krištelica	8	58
11.	Police	24	172
12.	Višnica	28	192
13.	UKUPNO	423	2.703

2.10. Sporadični popisi tijekom XX. stoljeća

Nakon osnivanja grudske župe (1895.) ružićka župa izgubila je veći dio na istoku s brojnim katoličkim obiteljima. Prema zapisima pojedinih župnika statistički podaci su sljedeći:

2.10.1. Godine 1903. ružićka župa imala je sljedeću statistiku:

red. broj	župa	broj domova	broj vjernika	broj krštenih	broj umrlih
1.	Ružići	293	1.995	94	33

2.10.2. Statistički podatci Ružića u posljednjih 30 godina (1903.-1933.):

red. broj	župa	broj krštenih osoba	broj umrlih osoba	broj vjenčanih osoba
1.	Ružići	3.027	1.213	765

2.10.3. Stanje župe Ružići za 1940. godinu:

red. broj	župa	broj katolika
1.	Ružići	2.804

2.11. Statistika stradalih Ružićana

Ove godina navršava se 65 godina kako je moj otac Paško, prema svjedočanstvima moje majke i bake, otišao od naše kuće u Ružićima i više se nikada nije vratio. Uz moga oca Pašku za vrijeme Drugoga svjetskog rata iz naše kuće otišla su i njegova braća Petar, Blago, Ljubo i Pavao. Jedino se Pavao pješice nakon križnoga puta, koji ga je odveo do Sibira u Rusiji, vratio svojoj obitelji. Slična sudbina pratila je većinu naših obitelji. Na temelju prikupljenih podataka u Ružićima (bez Alagovca) tijekom Drugoga svjetskog rata i porača stradala je 131 osoba. Među njima je bio i pastir svoga naroda, mladi župnik fra Zdenko Zubac. On je odveden iz župnoga stana prema Ljubuškom, ali prema najnovijim znanstvenim provjerama ubijen je među svojom subraćom u Zagvozdu²³ u 34. godini ovozemaljskoga života, odnosno u 16. godini redovništva i 10. svećeništva. Dobro započeti pastoralni rad prekinula je zločinačka partizanska ruka.²⁴ Ubijen je i fra Makso Jurčić, župljanin ove župe. Fra Zdenkovo ubijanje, kao i ostale 64-orice hercegovačkih franjevaca, potvrđuje nakanu komunista da izbrišu franjevačko ime iz duše hrvatskoga naroda.²⁵ Unatoč tomu franjevcici su bili i ostali najtješnje povezani s dušom hrvatskoga naroda. Povijest, nedavna minulost i sadašnjost potvrđuju da se franjevcici nisu promijenili, nego su bili i ostali vođe i tješitelji naroda. Oni su to bili u svim stoljećima i takvi će, nadam se, ostati dok bude ovoga reda.

²³ Na temelju znanstvenih rezultata usporedba DHK tek 27. listopada 2006. godine u Splitu utvrđeno je da se među ekshumiranim tijelima u Zagvozdu nalazi i tijelo fra Zdenka Župca, župnika u Ružićima. Usp. «Identificirana još dva tijela ubijenih hercegovačkih fratar», *Framost*, br. 45/46., o Uskrsu 2007., str. 4.

²⁴ A. Nikic, *Lučonosče naše vjere i uljudbe*, Mostar 2004., str. 199.

²⁵ Negdje u Krležinoj enciklopediji, kad piše o franjevcima, stoji da su franjevci do kraja 19. stoljeća bili vode i tješitelji naroda, ali u 20. stoljeću kad je počela komunistička ideologija, tvrdi, fratri su bili označeni kao neprijatelji naroda. Naprotiv, franjevcici se nisu promijenili, nego je nestalo tih krovotvoritelja i jednoumnih izdavača enciklopedija s planiranim netočnostima, da ne kažem lažima.

Tablični prikaz 131 ružičke žrtvave Drugoga svjetskoga rata izgleda ovako:

2.11.1. Godina i način stradanja katolika ružičke župe:

godina	poginuli u borbi	strijeljani i na drugi način ubijeni	umrli od ranjavanja, bolesti, mučenja...	nestali na križnom putu i u ratu	nesretni slučaj	ukupno
1941.	2					2
1942.	4	1				5
1943.	4	3	3		1	11
1944.	3	2	3		2	10
1945.	2	13	2	75	1	93
1946.		1	1		1	3
1947.			1			1
1948.			2			2
1949.			1			1
1951.		1				1
1954.			1			1
1969.					1	1
ukupno	15	21	14	75	6	131

2.11.2. Životna dob katoličkih žrtava ružičke župe:

red. broj	Dob	broj žrtava
1.	do 17 godine	4
2.	od 18 do 20	18
3.	od 21 do 30	63
4.	od 31 do 40	38
5.	od 41 do 50	7
6.	od 51 do 60	
7.	od 61 do 70	
8.	od 71 do 80	1
9.	Prosjek 27 godina	131 – prosjek 27 godina

Partizani su desetkovali mlado pokoljenje s ciljem da se smanji broj hrvatskoga naroda, a mladost koja je dala svoje života najvrjedniji je zalog slobodi hrvatskoga naroda.

2.11.3. Spol katoličkih članova ružičke župe:

red. broj	muških	ženskih
1	129	2
2		udane 2

2.11.4. Bračno stanje muškaraca:

red. broj	oženjenih	neoženjenih
1	35	94

U ružičkoj župi ostalo je 111 siročadi.

2.11.5. Broj vojnika i civila:

red. broj	vojnici	civili	ukupno
1.	118	11 (muških) +2 (žene)= 13	131

**STO TRIDESET I JEDAN ŽIVOT,
RUŽIĆI NAŠI,
MI SLOBODE SVOJE
TEBI DAROVASMO!**

Hercegovina i Ružići sa svojim žrtvama Drugoga svjetskog rata i porača svjedoče da je peto desetljeće 20. stoljeća najtragičnije razdoblje hrvatske kršćanske povijesti u Hercegovini. Iz katoličkih župa je prema još uvijek nepotpunim podatcima ubijeno preko 17.500 katolika sa 66 franjevaca, 12 članova naše biskupije, i jednom časnom sestrom franjevkom. Nakon Bleiburga uslijedio je križni put hrvatskoga naroda na kojemu su partizani pobili oko 500.000 Hrvata. Kod Maribora otkriveno je 40.000 leševa. Najkonkretniji dokaz zločinačke naravi komunističkih vlasti na prostorima bivše Jugoslavije je otkriće masovne grobnice u slovenskoj Tezenskoj šumi. Sličnih jama u Sloveniji ima oko 500, a koliko ih je bilo u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i u Makedoniji još se točno ne zna.²⁶ Bojeći se Rankovićevih represalija, partizanski su komesari bez grižnje savjesti provodili njegove naredbe. Na temelju ukupnih podataka Aleksandar Ranković je rekao: «Likvidirali smo 568.000 narodnih neprijatelja, a kroz logore od 1945. do 1951. prošlo je 3.777.776 zatvorenika.»²⁷ Ovo je samo dio stradalih od ruke jugoslavenskoga maršala i njegovih komunista. Jedan od najbližih Titovih suradnika u to vrijeme, Milovan Đilas ovako je posvjedočio godine 1979.: «Da budem iskren, mi nismo shvaćali zašto Britanci ove ljude nama vraćaju. Uglavnom su to bili obični seljaci. Oni nisu nikoga ubili. Njihov je jedini zločin bio strah od komunizma. Oni (Englezi) učiniše nešto sasvim pogrešno kada su ove ljude prebacili preko granice, kao što smo i mi pogrešno učinili što smo ih sve poubijali.»²⁸ Cjelokupna akcija likvidacije u masovnim razmjerima ne bi bila moguća bez potpore najviših političara i vojnih zapovjednika počevši od Tita pa niže.²⁹

Trebati će puno vremena da se sruši mit o Titu kao «humanisti» i prijatelju Zapada. Za vrijeme prvih godina «titoizma», tj. prvih nakon Drugoga svjetskog rata, Tito je naredio krvave represije disidenata i izgradio koncentracijske logore u kojima su zatočenici gladovali, a na Golom

²⁶ Usp. Ivica LUETIĆ, «Osnovno sredstvo komunista bio je teror», *Fokus*, 11. svibnja 2007., str. 17. Kod Maribora 40.000 leševa, Slobodna Dalmacija, 11. kolovoza 2007., str. 10., Pejo GašPAReVIC, «Ustaše i partizani», *Dnevni list*, 13. kolovoza 2007., str. 8.

²⁷ Usp. *Politika*, Beograd, 1. veljače 1951.

²⁸ Usp. Vlatko PAVLETIĆ, *Tuđmanova doktrina i drugi članci*, Zagreb 2007., str. 151.

²⁹ Usp. *Masovni zločini i zločinci...*, str. 4.

otoku vršilo se istrjebljenje. Tako se narod našao u novom totalitarnom režimu pod vladavinom komunista. Komunisti su «instrumentalizirali», krovotvorili i iskoristili mnogostruku i raznovrsnu oslobođilačku borbu protiv okupatora za svoje monopolističke svrhe. To krovotvoreno povijesti traje još i danas. O ratu komunista protiv antikomunista trebalo bi napisati knjigu jer živih svjedoka još uvijek ima. U posljednje vrijeme u nekim tiskovinama objavljeni su tekstovi u kojima se «pronalaže» dokazi koji amnestiraju Tita za zločine počinjene u Bleiburgu. Jedan od njih je i tekst pod naslovom «Titova naredba od 14. svibnja 1945.», a objavljen je u *Vjesniku* 21. kolovoza 2003.³⁰

Današnji župljeni ružičke župe imaju pravo doznati istinu o 131³¹ žrtvi svoje župe na Bleiburgu, križnim putovima i drugdje gdje su zločinci počinili masovne zločine uglavnom uz znanje, privolu i naredbu najvišega državnoga vrha Demokratske Federativne Jugoslavije predvođene vrhovnim zapovjednikom Jugoslavenske armije, glavnim sekretarom Komunističke partije Jugoslavije i predsjednikom Demokratske Federativne Jugoslavije, maršalom Josipom Brozom Titom.³² Njihovi grobovi rasuti su na raznim stranama, na prikladnim i neprikladnim mjestima, zato im je potrebno podignuti zajednički spomenik s kapelicom ili pred župnom crkvom kako bi njihovi potomci izricali usrdne molitve povezanosti, zahvalnosti i ponosa. O spomeniku se još uvijek govori, ali se ne nazire njegov izgled. Očekivati je da će na tom spomeniku biti ispisana imena svih ružičkih žrtava te će današnji naraštaji upoznati svoje vjerosvјedocitelje.

2.12. Stanje župe Ružići prema Šematizmu iz 1964.

Šezdesetih godina prošloga stoljeća i Ružićani su pošli u Njemačku na ‘privremeni rad’ koji se produžio u doživotno prebivalište, a i posmrtni boravak. Do 1975. već ih je bilo 250 izvan župe. Neki su otišli sa svojim obiteljima, a drugi su osnivali obitelj u tuđem svijetu. Broj katolika u Ružićima zbog pobijenoga svijeta, a i zbog iseljenika, uvelike se smanjivao i teško oporavljao. Tako je 1964. u župi bilo:

red. br.	župa	broj obitelji	broj vjernika
1.	Ružići	576	2.586

Godine 1970. u župi je bilo 2100 župljana. Kroz božićno vrijeme ispovijedala se 861 osoba. Pet godina kasnije (1975.) u župi je bilo 377 obitelji s 1950 katolika.³³

2.13. Statistika župe 1984. i neki podatci iz sljedećih godina

Za vrijeme blagoslova kuća 1984. i početkom 1985. župnik fra Berislav Kutle prikupio je podatke o župi i sastavio sljedeću statistiku:

³⁰ Upozoravam na knjigu: Živko P. ODSTOJIĆ: *Raspad "savršenog" bleiburškog zločina*, 1. dio - Knjiga je predstavljena u Zagrebu, ponedjeljak, 14. svibanj 2007.

³¹ Izražavam zahvalnost Ljubi Leku na podatcima o ružičkim žrtvama. Ljubo Leko mi reče da je na temelju dostatnih mu vreda i svjedočanstava rodbine i poznanika prikupio podatke za ružičke žrtve. Podatke je za vrijeme blagoslova kuća provjerio fra Ivan Kvesić. Međutim, fra Mladen Sesar 2005. poslao fra Žarku Ilicu statističke podatke u kojima se navodi 156 žrtava - 146 žrtava iz ratnoga i 8 iz poratnoga razdoblja - do 1952. - ukupno 156 žrtava. Usp. Žarko Iuc, «Stradanja hercegovačkih Hrvata u Drugom svjetskom ratu i poraću», *Kršni zavičaj*, br. 38., str. 73-82. Navedena dvoumica ostaje kao obveza daljnje prebrojavanja i nadopune prikupljenih podataka. Moguće da je fra Mladen ovde ubrojio i žrtve s područja Alagovca i sela koje je pripalo Raskrižju.

³² Tito je bez suda da ubiti cijelu razoružanu vojsku hrvatskoga naroda – 235 tisuća mladića – i na desetke tisuća hrvatskih civila, djece, žena, staraca... Potom je cijelon hrvatskomu narodu 1945. stavio selotejp na usta i stjerao u garažu. Nigdje u Europi komunisti nisu na krvaviji način došli na vlast. U ime Jugoslavije, beogradskoga imperializma i šovinizma obogaćenoga komunizmom/šovinizmom ubili su pola milijuna Hrvata. Usp. Branimir Lukšić, «Tko slavi Tita, slavi zločin», *Fokus*, 8. lipnja 2007., str. 37.

³³ Šematizam..., 1977., str. 137.

red. broj	boravak	osobe
1.	u župi	1715
2.	na području općine Grude	105
3.	u Hercegovini i izvan općine	165
4.	izvan Hercegovine	1336
5.	izvan Domovine u Europi	145
6.	u Americi	71
7.	u Australiji	34
8.	izvan župe	1856
9.	podrijetlom iz Ružića živi	3571

Župa ima 390 kuća - domaćinstava s 1715 osoba, prosjek 4,39 osoba po kući.³⁴

Tijekom 1986. godine u župi je bilo:

24 krštenja (14 dječaka i 10 djevojčica)

vjenčanja

29 umrlih (14 muških i 15 ženskih)

7.700 podijeljenih svetih pričesti

160 svetih misa izvan župne crkve (po grobljima).³⁵

Na početku trećega kršćanskog tisućljeća župnik fra Ivan Kvesić zapisao je:

«Završava 1999.: kršteno u ovoj godini 29

vjenačno 11

umrlo 37.»

Jubilarna 2000. godina najavljenja je preko ordinarijata sa znakom velike svijeće koja će se podići u Ordinarijatu u Mostaru i donijeti u sve župne crkve da svake nedjelje bude upaljena u jubilarnoj godini...³⁶

2.14. Usپoredna statistika

Ružići su jedna od najstarijih župa u Hercegovini, a prema navedenim statistikama imala je i posebnu povijest. Usپoredbe statistika iz 130 razdoblja to na svoj način jasno svjedoče. Prema Bakulinu *Šematsizmu* iz 1867. i državnim popisima iz 1948., 1971., 1981. i 1991. statistčki podatci izgledaju ovako³⁷:

³⁴ Arhiv ružičke župe, *Kronika*, sv. 2., str. 169.

³⁵ Isto, 1986. godina.

³⁶ Isto, 1999. godina.

³⁷ Tako je bilo u Bakulinu vrijeme. Međutim, danas ne postoji prvi svezak navedene matične knjige.

mjesto	1867.		broj žitelja Hrvata na istom području				Hrvati
	broj hrv. obit.	broj žitelja Hrvata	1948.	1971.	1981.	1991.	iseljeni iz BiH u RH (1991.)
Ružići	58	431	2150	2194	1598	1535	663
Police*	44	105	-	-	-	-	-
Seline*	26	180	-	-	-	-	-
Tihaljina*	113	864	2747	2392	2207	1821	1162
Zaside*	7	46	-	-	-	-	-
Brdo*	18	146	-	-	-	-	-
Sebišina*	11	52	-	-	-	-	-
Ploci*	11	122	-	-	-	-	-
Bovani*	12	101	-	-	-	-	-
Drinovci*	92	662	3577	3516	3227	2419	1444
Kongora*	1	5	-	-	-	-	-
Blaževići	9	83	275	267	268	209	89
Alagovac*	17	125	-	-	-	-	-
Krištelica*	4	28	-	-	-	-	-
Grude poljem*	21	139	-	-	-	-	-
Grude brdom*	23	223	-	-	-	-	-
Višnjica*	22	133	2344	2371	1776	1687	699
Dragićina	43	269	685	705	666	691	185
Pogana Vlaka*	24	162	-	-	-	-	-
Cerovi Do*	4	30	-	-	-	-	-
Borajna	6	39	476	372	341	292	141
Vlaka*	4	37	-	-	-	-	-
ukupno	570	3982	12254	11817	10083	8654	4383

2.15. Tablični prikaz između 1742. i 1975.

Zbrojna tablica pokazuje rast, stagnaciju i brojčanu živost katoličkom pučanstva današnje ružičke župe:

godina	domova	vjernika	kršt. vjen. broj *			umrlih broj	%o	prirast broj	k>
1742.	39	327	—	—	—	—	—	—	"
1768.	38	392	—	—	—	—	—	—	
1844.									
1867.	128	716	—	—	—	—	—	—	—
1882.									
1902 .	293	1995	12	94	47,12	33	16,54	61	30,58
1932 .	346	2290	24	96	41,92	70	21,83	46	20,09
1937.									

1940.		2804	36	165	31,65	82	15,73	83	15,92
Žrtve rata, broj izbjeglih i umrlih do 1953. = 604									
1953.									
1962 .	5760	2586	11	47	18,17	21	8,12	26	10,05
1965. - 1974.		-			-		-		-
1974.			180	458		166		292	
1975.	3770	1950	23	32	16,41	19	9,74	13	6,67 ²
1984.	390	1715							
1996.									
2000.									
2003.									
2005.									
2006.									

3. Franjevačka djelatnost kroz stoljeća

3.1. Dolazak franjevaca i njihove djelatnosti

Fra Petar Bakula piše da su franjevci s područja Dubrovačke Republike došli u Hercegovinu oko 1230. «Svijetlo, koje su u ono doba donijeli franjevci svojim propovijedanjima, rasvjetlilo je zamračene pameti toga naroda, koji, videći u tim novim apostolima novog Čirila i Metodija, poniznost, blagost, ljubav i savršeni sklad svih krepести, spontano otvorili svoje srce plodnosti nebeskoj rosi koja je vrlo ugodno padala posredstvom Božje riječi. Uistinu, polja koja su obrađivali serafski radnici, pokrivaše hercegovačko tlo bujnom vegetacijom, mirisnim cvijećem, i obilnim plodovima. Klicali su od veselja Gospodinovi ratnici osvojivši plijen, a skupa s njima pjevali su i himnu slavlja i zahvalnosti i oni koji su oslobođeni od poroka bezboštva, hereze i smrti, privedeni krepostima pobožnosti i štovanja Boga jedinoga darovatelja vječnoga života. Vatra Raspetoga, koja je upaljena u srcima Hercegovaca nije mogla zadugo ostati sakrivena, a da se ne proširi u požar i prema vani. Zahvalni Bogu i svojim duhovnim ocima daju se na podizanje spomenika katoličke pobožnosti. Kršćanski žar je tako obuzeo dobri svijet, da se za kratko vrijeme Hercegovina okitila na svom katoličkom čelu sa pet franjevačkih samostana, mnogobrojnim crkvama i kapelama, već prema potrebama i koristima naroda. I, kako je iz dana u dan rasla pobožnost naroda, tako su se podizale i nove crkve i one postojeće proširivale i uljepšavale. Moćniji i odličniji ljudi te provincije jednakom su prednjačili u pobožnosti podižući spomenike vjere, smatrajući kao najveću čast ako poklone Bogu kao žrtvu najveći dio svoga imanja, koje im je Božja dobrota poklonila.»³⁸

Uz pomoć dobročinitelja i vjernoga puka razvili su fratri plodnu i višestruku djelatnost. U ljubuškom kraju postojalo je 38 crkava, u mostarskom 15, u Brotnju 10, u širokobriješkom kraju 10, u konjičkom 48 i duvanjskom 33 crkve. Na području istočne Hercegovine postojalo je, kako je do sada poznato, 45 drevnih crkava. Dakle, ukupan broj crkava iznosi 152 u zapadnoj

³⁸ Usp. P. BAKULA, *Patnje ili mučeništva u franjevačkoj misiji u Hercegovini – I Martirii nella missione francescana in Erzegovina*, Roma, 1862., prvo poglavlje.

i 45 u istočnoj Hercegovini, tj. 197 crkvenih zdanja u Hercegovini. Međutim, osim regionalnih franjevačkih poglavora, provincijala u Dubrovniku, vikara u Bosni i biskupa franjevaca, imena drugih fratara sve do početka 16. stoljeća gotovo nam nisu poznata. Brojni fratri su ugradili sebe u povijest Katoličke crkve na ovim širokim prostranstvima.³⁹

3.2. Stradanja i snalaženja pod turskim zulumima

Turska okupacija i ubijanje katoličkoga puka s franjevcima, a poznato je preko 113 ubojstava franjevaca u Hercegovini te rušenje devet samostana i preko 155 crkava, daje naslutiti kakva su vremena nastupila u drugoj polovici XV. stoljeća. Ni jedna sveta katolička zgrada, svjedoči fra Petar Bakula, nije postojala u cijeloj Hercegovini od turske okupacije pa nadalje. Sudbonosna su bila česta odvođenja dječaka u janjičare, a njihovih vršnjakinja u hareme te sultanov has, džulusi, pravo prve bračne noći, rušenje kršćanskih kuća, stvarno ropstvo, prisilna islamizacija i toliki nameti. Tako je nastala izreka: *Kadija te tuži, kadija ti sudi.* Godinama, desetljećima i stoljećima muslimani su pokušavali zatrati kršćansko ime na ovim područjima. Franjevačka domišljatost suprotstavljala se toj akciji.⁴⁰

Umjesto službe u crkvama i samostanima franjevci su postali putujući pastoralni djelatnici na području prostrane ružičke župe. Usprkos životnim neprilikama oni su se snašli pa su Bristovicu pretvorili u svetište. Tu su se stoljećima vjernici okupljali oko svojih fratara na slavlje svete mise i primanje ostalih sakramenata. Okupljanje vjernika na ovom svetom mjestu obnovio je fra Žarko Ilić tek sedamdesetih godina 20. stoljeća. Nakon komunističkih zabrana i urušavanja njihova sustava vjernici se iz okolnih sela i zaseoka redovito okupljaju na ovomu mjestu u prvu nedjelju lipnja svake godine. I na ovo svetište mogu se primjeniti stihovi hrvatskoga književnika Ivana Mažuranića:

Uto i dan već rudjet poče,
I susjednoj u planini
Javit krdo čuješ glas pastijera,
Kojemu se zvonko oziva
Prevodnika ovna zvono.

Kad al eto inoga pastijera
Gdjeno krotak k svome stadu grede.
Ne resi ga ni srebro ni zlato,
Nego krepost i mantija crna.
Ne prate ga sjajni pratoci
Uz fenjere i duplijere sjajne,
Ni ponosnijeh zvona sa zvonika:
Već ga prati sa zapada sunce
I zvon smjeran ovna iz planine.

Crkva mu je divno podnebesje,
Oltar časni brdo i dolina,
Tāmjan miris što se k nebu diže
Iz cvijeta i iz bijela svijeta
I iz krvi za krst prolivene...

³⁹ Usp. A. Nikić, *Kratka povijest Bosne i Hercegovine do 1918. godine*, Mostar, 2002., str. 128-164; *Katolici u Sarajevu do 1918.*, Mostar, 2001., s popisom vikara i provincijala i *Dogadjajnica Bosne i Hercegovine od 614. do 1918.*, Mostar, 2003.

⁴⁰ Usp. A. Nikić, *Lučonoše naše vjere i uljudbe*, Mosatr, 2004.

Kad se četi bliže prikučio
Vrijedan sluga vrednjeg gospodara,
Božju joj je pomoć nazivao.
Pak okupiv hrabre vitezove,
Na studen je kamen pokročio,
Studen kamen, al je srce vruće....⁴¹

Za razliku od kršćana na Zapadu, koji su imali drevne katedrale, romanske, barokne, renesansne... crkve i svetišta, katolici u Hercegovini su imali su: Bristovicu, Bile, Krstivodu, Crkvine... doline i groblja kao arhiv u zemlji okićen živim vjernicima.

Tako za razliku od umjetnina kojima su katolici na Zapadu ukrašavali svoja svetišta naši su franjevci kitili naša svetišta živim cvjetovima – katolicima. Za razliku od građe kojom su građene crkvene zgrade na Zapadu u zdanje našega katoličkog hrama ugrađivani su “ini pastiri” i “čete katolika” da bi stvarali vječno divno podnebesje.

A kako se to stoljećima tvorilo, neka nam opet progovori raspjevani Mažuranić u svom epu:

«Kad se četi bliže približio,
Vrijedan sluga vrednjeg Gospodara,
Božju joj je pomoć nazivao.
Pak okupiv hrabre vitezove,
Na studen je kamen pokročio,
Studen kamen, ali je srce vruće.
Dobri starac četi besjedio:
„Djeco moja, hrabri zatočnici,
Vas je ova zemlja porodila,
Kršovita, ali vami zlatna.
Djedi vaši rodiše se tudijer,
Oci vaši rodiše se tudijer,
I vi isti rodiste se tudijer:
Za vas ljepše na svijetu neima.
Djedi vaši za nj' lijevahu krvcu,
Oci vaši za nj' lijevahu krvcu,
Za nj' vi isti krvcu prolijevajte
Za vas draie na svijetu neima.
Oro gnijezdo vrh timora vije,
Jer slobode u ravnici nije...»

(3. pjevanje «Četa»)

I nastavljadi su stoljećima dobri pastiri poučavati, snažiti, krijepliti, hrabriti i pratiti kroz život i smrt brojne naraštaje katolika s našega širokog područja. To zajedništvo nije bivalo samo izraz solidarnosti na dobro Crkve u Hercegovini, koja je bila pogodžena progonstvima i mučeništvom, nego pomoć koja je poticala snagu duhovnih vrela iz kojih je ključala milost vjere i ustrajnosti što su je vjernici dobivali u kušnji da obnove i druge udove Crkve.

⁴¹ <http://www.google.com/search?q=cache:XC7BZDorfMQJ:www.ffzg.hr/infoz/dzs/html/Mazur2.htm> - Ivan MAŽURANIĆ, *Smrt Smail-age Čengijića*, Zagreb, 1971., Treće pjevanje – Četa.

Za razliku od suvremenih vjeronaučnih pouka i vjerničkih skupovi u hercegovačkim svetištima živjela je kateheza koja se pretvorila u stih drag duši hrvatskoga naroda. Vjećne istine fratar je pretakao u stihove ljupke duši narodnoj, onakve kakve su ovjekovječili franjevački pisci i pjesnik Ivan Mažuranić u svom epu:

«Vjeruj sinko u višnjega Oca
I njegova odvijeka Sina
I trećega milostiva Duha;
Vjeru vjeruj, spasit će te vjera!»
(«Četa»)

Ta vjera postajala je živi kamen kršćanske ustrajnosti, franjevačkoga procvata i životne svetosti.

Nakon katehetskih pouka, koje su prethodile primanju pojedinih sakramenata, slijedila je priprava za misu i poticaj na osobno i zajedničko kajanje.

Stoljetne jednostavne pouke izgovorene iz srca fratara i uklesane u srca roditelja predavane su potomcima. Duša se vjernička krijepila i hranila sakramentom Kristova tijela i krvi. I tu mi dolaze na pamet velebni Mažuranićevi stihovi:

«Žarko sunce divno čudo gleda
Gdje slab starac slabe krijepi ljudi,
Da im snaga Bogu slična bude.
Kad ih je okrijepio starče,
Sva se družba izljubila redom.
Stoji četa višnjeg Boga puna.
Žarko sunce za planinu sjede,
Starac ode, četa dalje grede...»⁴²

Misna slavlja povezala su višestoljetnim životom hercegovačke vjernike s franjevcima. Tako su oni postali živo kamenje vjere na kojemu se diže i iz čega raste današnje kršćanstvo u Hercegovini, a osjeća se i u sredinama gdje žive odseljeni hercegovački katolici.

I rodoljubni je motiv odigrao značajnu ulogu u toj franjevačkoj odlučnosti u kojoj se treba „pod svaku cijenu izdržati“. Kad je spominjani fra Pavao iz Rovinja 1640. obilazio franjevcе raspršene provincije Bosne Srebrenе, susreo se u samostanu na Otoku, Prološkom blatu kod Imotskoga, s franjevcem koji je dugo proživio u Italiji pa ga upitao: «Dragi oče, vi ste navikli na one lijepe predjeli u Italiji, pa zašto ste se vratili u ovu bijedu, u ove pogibelji da vas nevjernici neprestano muče?» Ovaj je odgovorio: «Mnogopoštovani oče! Domovina!»

O stanju katolika i franjevaca tijekom turskih zuluma bjelodano svjedoče tekstovi franjevačkih provincijala, generalnih pohoditelja, apostolskih vikara i putnika. Tako generalni pohoditelj fra Ivan de Vietri 1708. godine piše: «Neću opisivati patnje, koje su kroz navedeno vrijeme trpjeli redovnici (sv. Franje) u službi Boga i sv. vjere, jer nažalost ne bih imao snage pisati, nego radije plakati i suze roniti. Ali, kao svećenik, premda nedostojan, kažem istinito da u tim krajevima nema pedlja zemlje, koji nije natopljen krvlju siromašnih fratar. Tu istinu potvrđuju ne samo ljetopisi spomenute provincije (Bosne Srebrenе), nego to dokazuju oni oronuli starci, od kojih je jedan hrom zbog batina, drugi pun rana što ih je primio od Turaka, a treći čvrsto uz krevet privezan. Nju dokazuju i sami samostani, koji su bili ne samo jedanput, nego i više puta od turaka paljeni, a s njima mnogi redovnici ranjeni.»

⁴² Isto.

«Osim toga», nastavlja spomenuti fra Ivan, «siromašni župnici ni u jednom mjestu nemaju ni crkve ni kuće, jer Turčin to ne dopušta, te tako uvijek jedu hladnu hranu, kao bježeći da bi dostigli poslužiti svima. Spavaju na goloj zemlji u siromašnim slamnatim kućicama svojih kršćana. I radi toga iza sebe na konju nose uvijek jedan pokrivač, a na prsima uvijek (nose) Presveti sakrament i sveto ulje.

Redovnici (franjevcii) u kraljevstvu Bosne Srebrenе čine ova dobra djela:

1. Odgajaju kršćane u tolikom strahu Božjem, tako da bi potakli i najokorjelija srca da se smekšaju na pogled pobožnosti tog naroda, koji od početka mise do podizanja stoje sklopjenih ruku, očiju uprtih u oltar, a od podizanja do konca mise stoe sa prekriženim rukama. U crkvi muškarci su odijeljeni od žena. Ne poznaju liječnika osim svećenika i ne uzimaju lijekova osim sv. sakramenata i riječi sv. Evandela, koje svećenik, položenih ruku na glavu, moli. Veoma su gostoljubivi i prema svećenicima imaju neobično poštovanje, tako da, kad vide svećenika, ne usuđuju se sjesti i ako nekada vide da svećenik putem ide, klečeći čekaju blagoslov.

Kod njih nema ljubakanja ni svirke, ni pjevanja, ni psovki. Ako se nekada hoće proveseliti pjevaju nabožne priče [pjesme], koje su ih redovnici naučili.

Među ovim dobrim kršćanima nema dioba, jer je otac sa sinovima i oženjenim unucima. I svi su složni i žive zajedno u istoj kući, koju vodi najstariji od ljudi i najstarija od žena koje podložni slušaju više nego redovnički.

2. Iako su opterećeni neprestanim nametima i ako ih Turci neprestano nagovaraju da napuste sv. Evandeoski zakon, obećavajući im da će ih osloboediti od svih nameta, oni su ipak postojani i čvrsti u svetoj vjeri, jer ih podržavaju njihovi svećenici - župnici.

3. Svetkovine svetkuju tako dobro, da ne samo ne rade, nego po čitavi dan s krunicom u ruci mole.

4. Došašće /Advent/ i korizmu provode s kruhom, vodom i solju začinjenim povrćem, jer u Bosanskom kraljevstvu nema ulja.

5. Toliku pobožnost imaju prema Blaženoj Djevici Mariji i Isusovoj muci da smatraju grijehom jesti maslac petkom i subotom. Ono što obavljaju redovnici u svojoj crkvi u samostanima, mnogo je toga, ali ukratko spominjem, da svake svetkovine propovijedaju na svakoj misi, izlažu Presveti Sakramenat i prije nego dadnu blagoslov, nose ga u procesiji oko crkve. Neka sve bude na slavu Božju.⁴³

Novoformirana župa Ružići spominje se u 17. stoljeću s napomenom da je postojala i u ranijim stoljećima. Nije imala stalnoga sjedišta sve do 1836. godine kad je sagrađen prvi župni stan pod Maličem. Tada se župnik ovdje stalno nastanio. Kapela je preuređvana 1854., 1922. te u više navrata posljednjih desetljeća. Župa ima lijepu i prostranu crkvu koja je započeta 1934., a pokrivena 1938. Potpuno je uređena tek između 1958. i 1961.⁴⁴

3.3. Opis fra Petra Bakule

«Bilo zbog našeg pravila», piše fra Petar Bakula, «bilo zbog velike udaljenosti nekih selu od rezidencije, kod nas je od starine običaj da misionar ide dva puta godišnje po svim selima svoje župe i vrši pobir, a tako isto u korizmi, da svakom bude zgodnije učiniti godišnju ispovijed i pričest. U svim selima, pa i u onim gdje je malo kuća, misionar treba bar jedanput prenoći, a u većim selima treba prenoći više noćiju kod svojih župljana. Osim poteškoća koje ih prate pri prijelazu iz jednog sela u drugo (...) misionar u selu iz kojega polazi treba ustati u zoru i nastaviti

⁴³ Usp. A. Nikić, *Dogadajnica...*, str. 30-38.

⁴⁴ Pojedinstini do 1862. donosi fra Petar Bakula: «U Ružićima kuću sagradili o. Bono Kraljević. Znatno je popravio i nadodao nešto vinograda, o. Filip Čorić. Zatim je čatrnju/cisternu napravio o. Andrija Šaravanja i konačno uredio lijep vrt i pristojnu štalu sa sjenikom, o. Petar Bakula, U Grudama je od Čorluka o. Petar Bakula isto tako pribavio jako dostatno zemljište za novu redovničku kuću, a u ravnici jedan slobodni teren da se napravi jedan veliki vinograd ili oranica.» *I martirii – Patnje* – 9. poglavlj.

pouku u kršćanskom nauku i ispovijedanju sve do podne i možda i ne ručavši ili slabo i napol, svak će razumjeti kako se mora odmoriti i okrijepiti.

Godine 1847. ja sam s ocom fra Ivanom Crnjcom za vrijeme korizme po raznim selima samostanske župe, obilazio ! dvadeset i pet dana zaredom, trudeći se od jutra do kasne večeri da se više nije moglo. I kroz sve te dane, samo su nam dva puta dali nešto bakalara, a ostalo je sve prošlo sa kiselim kupusom i ujutro i uvečer. Tako sam vam po redu opisao večeru. Ručak je isto takav, jer osim imena ništa se drugo nije mijenjalo.

Kad je pripravljena večera i kad je misionar na narodnom jeziku blagoslovio jelo, pomaže se kako se može. Netko mu od domaćih svijetli s lučem (borov cijepak). Ostali stoe jako pažljivo promatrajući misionara, pogotovo ako je slaba godina i obitelj pati od gladi, kako često biva u ovim krajevima, pogotovo u proljeće. Toliko puta ukućanima se čini kako misionar neće brzo završiti, da bi i oni onda mogli štograd okusiti. A i misionar čini sve što može da se rastereti, kako bi se one mnoge oči skinule s njegove osobe. I ne bi bilo moguće da misionar nagovori domaćina da i on večera skupa s obitelji, jer najčešće u čitavoj kući nema nego onaj jedan okrugli stol (sinija), zato treba da večera jedan za drugim. Najprije misionar, pa onda obitelj. Kako bilo da bilo, večera je završena, dade se zahvala Bogu i dobročiniteljima na narodnom jeziku i misionar može, ako običava, popušti lulu duhana, bez ikakve sablazni i pušeći ispitivat će družinu kršćanski nauk. Nakon skromnog zadržavanja na kršćanskom nauku, misionar daje znak kako je vrijeme spavati i s tim se slažu svi. Misionar, pomolivši se malo otkrivene glave i klečeći na postelji, treba paziti da ne skida sa sebe ni gornje odijelo, jer noću kad se ugasi vatra, mogao bi se izložiti opasnosti da oboli, jer ako nije misionar ponio nešto sa sobom čime bi se prekrio, obitelj mu ne daje ništa drugo, nego kakvo odijelo za leđa.⁴⁵

Fra Petar navodi dalje: «Konačno prelazeći preko stotinu drugih nevolja, kao npr. kolike smo jade imali što nismo mogli vršiti bogoslužje osim potajno, što nismo mogli slaviti sv. misu nego pod stablima, što smo se skrivali po brdima i šumama da za vrijeme slavljenja mise ne budemo iznenadeni od kakve pijane turske rulje. Te i slične stvari tako su teške da se ne mogu opisati, zato ih ostavljam vašem domišljanju... Dođe vrijeme (od 1850.) da su se naši ljudi, robovi od rođenja, mogli sastajati sa slobodnim katolicima ili bar s kršćanima.»⁴⁶

3.4. Pastorizacija između 1940. i 1956.

Prema *Kronici ružićke župe* doznaje se u kakvim okolnostima su živjeli i djelovali ratni i poratni župnici u Ružićima. Fra Sebastijan Lesko sigurno je još štograd zapisao u *Kroniku* jer je napustio Ružić te u proljeće 1941. i otišao u Duvno gdje je bio gvardijan. Kroz 1940. on je izgradio prvi dio zvonika s krstionicom i sobom za stube koje će voditi u kor. Ivan Bilić «Stipić» priča da je to pogodio za 30.000 dinara i radio s Jurom Zečeničićem. Veli da je jeftino pogodio. Izgleda da je ipak solidno izveo radove. To je i vrijeme pokazalo. Tako stoji, a Bog zna kada će se rad nastaviti.

Fra Sebastijana je naslijedio fra Drago Stojić. Bio je mlad svećenik, vrlo poduzetan, veoma društven, ali neiskusan osobito u poduzimanju radova. Veoma cijenjen od naroda zbog svoje lijepo naravi. Napravio je plan za natapanje vrta iz čatrnce jer druge vode nije bilo. Utrošen je velik rad i novac dok se iz vrta prokopalo do čatrnce, napravljen je rezervoar, stavila se vodovodna instalacija i ostalo. Naknadno se pokazalo da je sve bilo uzalud jer čatrncu nije držala vodu. Mnogi su mislili, pa još i sada neki misle, da se zbog lagumavanja čatrncu potresla i ispucala. Naknadno se pokazalo da nisu u pravu. Probio je i još jedna vrata na podrumu i izlio stube do njih. No, ni

⁴⁵ P. BAKULA, *Patnje...,* 8. poglavlje.

⁴⁶ Isto.

to nije bilo sretno rješenje jer voda kroz vrata ulazi u podrum. Napravio je kredenac u uredu i u refektoriju.

U teško ratno vrijeme dobro je pastorizirao župu. Mnogi ga se još i danas sjećaju iako je u župi bio tek dvije godine, tj. do promjene 1943.

Došao je fra Zdenko Zubac, čovjek pobožan, društven i odlučan. Došao je u teškim ratnim vremenima čuvati stado koje mu je povjereno, riječju opominjati, a primjerom pokazivati kršćansko shvaćanje života, rada, rata i svake druge patnje. Bio je svjestan da su teški dani u kojima živi i da još teži dolaze, bojao se nije. Vršio je savjesno svoje dužnosti i tražio od drugih da ih izvršavaju. Priča se da se je strašno zamjerio nekim ženama istjeravši ih iz crkve kad su došle nepristojno obučene pa su ga one poslije optužile i poslale u smrt. Nije pravovjerno, zato ne navodim imena. Rat je bio na vrhuncu i bližio se kraju. Savezničke armije primicale su se Njemačkoj. U jesen 1944. partizani su imali kontrolu nad Ružićima. Fra Zdenko je ostao uz svoje stado. Jednoga predvečerja vraćao se kući opremivši nekoga bolesnika na Gaju, a kod kuće su ga čekali vojnici poslani oduzeti mu slobodu. Na putu su mu kazali što ga čeka, a on je mirno išao kući. Tu je lišen slobode, svezan i odveden u Tihaljinu pa u Ljubuški početkom 1945.⁴⁷ Župni stan se uporabljivao za razne potrebe. Crkva je izgleda ostala pošteđena.⁴⁸

Oko pola godine župa je bila bez svećenika. Vjerni župljani tražili su od biskupa i provincijala da im pošalju nekog svećenika. Došao je fa Jerko Karačić. Rat je uskoro završio, ali za njega su borbe još uvijek trajale. Bilo je ustaša koji se nisu htjeli predati Jugoslavenskoj armiji pa su se sakrivali. Fra Jerko je živio u vječitom strahu. Po njegovu pričanju nije smio ni stanovati u kući. Preko ljeta, koje je bilo veoma sušno, noćevao bi na ogranku velikoga briješta koji je sada posjećen. Preko jeseni i zime prilike se nisu promijenile. On više nije mogao izdržati pa je premješten. Otišao je u Ljuti Dolac da bude kapelan fra Mili Milošu.

U takvo stanje došao je fra Čedo Škrobo. On nije mogao djelovati ni punu godinu dana. Iako je bio veoma glazben i društven te imao mnogo prijatelja među ljudima koji su bili na vlasti, ipak je optužen zbog šverca duhanom i osuđen na 13 mjeseci zatvora. Trebao je otici na Humac i čekati dok bude pozvan na izvršenje kazne. Ubrzo je bio pozvan i u zatvor boravio oko 9 mjeseci.

Župa je opet ostala bez svećenika oko 17 mjeseci. Vjernici su, kako izgleda, sada još više osjetili što znači biti bez svećenika. Kad bi išli u susjednu župu na svetu misu ili isповijed te pozivali svećenika bolesniku, teško im je bilo poglavito zbog predbacivanja kako su svoga svećenika otjerali. Našavši se u takvoj situaciji, odlučili su tražiti svećenika.⁴⁹ Nekoliko župljana otišlo je u Mostar da kao predstavnici cijele župe zatraže svećenika. Teško je išlo jer se osjećao manjak svećenika, a ni jedan svećenik ne bi rado pošao bojeći se da i s njim ne bude kao i s fra Zdenkom i fra Čedom. Srećom fra Velimir Šimić upravo je bio izišao iz zatvora i nalazio se u Mostaru. Provincijal mu je ponudio da ide u Ružiće i on je to prihvatio. On je i rodom iz ove župe, iz sela Alagovca, pa je još kao dijete mogao upoznati mentalitet svoga kraja. To je bilo izvrsno. On je došao o blagdanu Sv. Franje 1948. Gotovo 18 mjeseci župa je bila bez pastira. Duhovi su bili uzbudjeni, sve je bilo u previranju. Župnika su dočekali veselo. Župni stan bio je prazan, samo je u kuhinji ostao štednjak, kredenac i stol. U spavaćoj sobi ostala je jedna vješalica. Uz (prema prilikama) obilnu pomoć župljana stanje se ubrzo sredilo. Sada je nastala nova nezgoda jer nije bilo zvona koje je svijet veoma volio. Pokušali su ga popraviti, ali nisu mogli jer su domaći majstori bili potpuno nestručni. Odlučeno je da se kupi novo zvono. Tako je i učinjeno. Uz dosta muke zvono je blagoslovljeno i postavljeno u svibnju 1951. Te iste godine dvaput je oskvrnjena crkva. Prvi put nije primjećena nikakva šteta, samo su svjećnjaci

⁴⁷ Fra Zdenko je ubijen u Zagvozd 1945. i tamo su pronađeni njegovi posmrtni ostatci.

⁴⁸ Arhiv ružičke župe, *Kronika*, sv. 2., str. 3.

⁴⁹ Isto, str. 4.

bili prevrnuti i oltarnici zbaćeni.⁵⁰ Drugi put se to dogodilo u noći između Božića i Stjepandana, napravljeno je divljaštvo koje je teško gore i zamisliti. Zločinci su ušli na prozor kroz sakristiju te isparali i zapalili paramente i crkveno rublje. U crkvi su obeščastili Presveti Oltarski Sakrament, isparali oltarnike, razbacali svjećnjake i prevrnuli kipove. Župnik i puk nisu do ujutro ništa znali. Kad se ujutro čulo što se dogodilo, nastala je pometnja i božićno se veselje pretvorilo u žalost. Trebalо je odlučiti što dalje napraviti. Zar da na Stjepandan ne bude sv. mise? Odmah je netko poslan na Cerov Dolac gdje je bila paramenta, kalež i misal koji su se uporabljivali za sv. misu na udaljenim grobljima. Time je bio riješen problem za taj dan. Svijet je već osjetio što znači biti bez župnika pa su se bojali da im se opet to ne dogodi. Dolazili su ljudi i molili svoga svećenika da ih ne ostavlja. Fra Velimir je obećao da će ostati s njima. Pošli su na Radmilovac. Fra Velimir je obavijestio svijet o svemu što se dogodilo i kazao vjernom puku da usprkos svemu ostaje i da se ne boji znajući da je većina puka uz njega.⁵¹

I ostao je fra Velimir u Ružićima još četiri i pol godine. Kroz to vrijeme osnivane su radne zadruge. U Ružićima to i nije baš dobro uspijevalo jer se vrijedni težaci nisu ni upisivali, a i zbog specifične raspodijeljenosti zemlje. Zadruga je tako ubrzo raspuštena.⁵²

Umjesto zaključka

Živimo u doba kada su i obični ljudi zainteresirani za prošlost svoga kraja, starih naselja i gradina. Za starije razdoblje sačuvalo se malo statističkih podataka jer je arhiv Apostolskoga vikarijata izgorio u Brestovskom.

Od polovice 19. stoljeća sve je više podataka o katoličkom pučanstvu u ružičkoj župi. Ipak, oni su za genealoška istraživanja previše oskudni i nedovoljni za kontinuirano promatranje pojedinih obitelji. Dragocjeni su podatci za ružičku župu pohranjeni u maticama krštenih, vjenčanih, umrlih koje se počinju voditi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeća.

Kontinuirani slijed kršćanske nazočnosti na području današnje ružičke župe još od zapisa na stećcima govori o pradavnosti ove kršćanske zajednice. Istina, tu se još uvijek ne može govoriti o župi u današnjem smislu te riječi, ali ako jednoj kršćanski organiziranoj zajednici danas dajemo ime župa, onda župa Ružići ima svoje korijene već u najranijem kršćanskom dobu.

Oskudnom rađanju u posljednjih pedesetak godina 20. i prvih godina 21. stoljeća priključilo se i egzodus pučanstva prema drugim bližim i dalnjim mjestima i gradovima. Odlazak je prouzrokovao nezadovoljavanjem (inače skromnih) životnih uvjeta. Obrambeni rat potakao je neku obitelj da se vrati na staro ognjište, a i poneki starac vratio se umrijeti na rodnoj grudi. Pitanje je kojim sredstvima i u kojim će uvjetima mlada populacija svojim radom osiguravati sredstva za život. Odgovor se nalazi u gospodarskom i vinogradarskom razvoju ovoga kraja.

prof. dr. sc. fra Andrija Nikić

⁵⁰ Isto, str. 5.

⁵¹ Isto, str. 6.

⁵² Fra Velimir Šimić ostao je u Ružićima do svibnja 1956. godine. *Kronika*, sv. 2., 1956. godina.

VITRAJI U RUŽIĆIMA

Sakralna umjetnost u velikoj mjeri zastupljena je na području Hercegovine te duboko ukorijenjena u svijest ljudi koji obitavaju na ovim prostorima. Bez obzira nalazi li se u sakralnim prostorima predviđenim za nastajanje umjetnosti kao takve ili na javnim trgovima koji su u velikom broju obilježeni upravo vjerskim simbolima i obilježjima vjerske tematike, činjenica je da sakralna umjetnost ima značajnu ulogu u razvijanju kulture i svijesti ovdašnjega stanovništva.

Veliki broj sakralnih likovnih djela na relativno malenom području Hercegovine, nažalost, ne znači da su i sva kvalitetna i da udovoljavaju likovnim standardima, pa i onim minimalnim ako oni uistinu i postoje ili ih je uopće moguće odrediti nekim barometrom vrijednosti kao takve.

Kriteriji su, nažalost, prilično niski, a to rezultira (u najvećem broju) lošim likovnim rješenjima (osrednja su rijetkost, a o raritetima i vrhunskim dometima u novije vrijeme nezamislivo je i govoriti).

Primjer crkve u grudskim Ružićima jedan je od prosvjetljenijih primjera odnosa prema sakralnoj umjetnosti i likovnoj umjetnosti uopće, i to ne samo na području općine Grude i hercegovačke regije nego i šire.

Vitraji koji krase otvore crkve rezultat su povjerenja franjevaca župe Ružići koji su odgovoran posao ukrašavanja i oplemenjivanja unutarnjosti prepustili mladim slikarima četvrte godine Akademije likovnih umjetnosti na Širokom Brijegu te njihovom mentoru i profesoru Antu Kajiniću.

Skepsa koja je možda i vladala zbog ukazanoga povjeravanja još ne završenim slikarima, a poglavito nedokazanim i provjerenim umjetnicima, vrlo brzo je otklonjena. Nakon što su priložene konačne skice, pristup realizaciji bio je omogućen.

Sam pristup odražava jedno nesvakidašnje promišljanje o biblijskim temama koje je izraženo kod većine autora kojima je to, zapravo, bila i uvertira za upis na studij «Ars Sacra» Akademije likovnih umjetnosti u Širokom Brijegu.

Uspješno podredivši dopadljivost i efektnost istinitosti i nastojanju iskrenoga sagledavanja biblijskih događaja i prikaza do mjere gdje se gubi svaki realističan i detaljan prikaz likova da bi se naglasila njihova duhovna snaga koja i jest njihova glavna odlika i bit njihova postojanja i djelovanja, načinjene su glavne odrednice većine urađenih djela.

U nastojanju da se dosegne srž i shvati uloga Djevice Marije kao majke ne samo Isusa Krista nego i cijelog čovječanstva te izrazi njezina snaga i čvrstina, a s druge strane iskrena ljubav i empatija, Anto Kajinić napušta svaku aluziju na biće koje ima karakterno izražena fizička svojstva prikazujući je kao osobu bez lica koje je zamijenila čista bijela staklena ploha. Raširene ruke i predimenzioniranost u odnosu na format te gotovo atletska figura koja jedva vidljivo koketira sa ženstvenošću, ispunjavajući čitavu površinu formata, aludira na pomisao o snazi

njezina duha i nadilaženju okvira ljudskoga poimanja i shvaćanja koja teško dokučuju njezinu osobu. To je Djevica gotovo lišena ženskih atributa, to je «majka stijena» iznimne snage koja je jedno sa svemirom i u toj činjenici leži njezina nadljudska snaga da prihvati ono što joj je Božji naum odredio, a što svaku drugu majku baca na koljena. Pomalo netipično (ako je moguće tako se izraziti) za teme Marijina uznesenja, a i za bilo koju drugu temu koja ju uključuje kao glavnoga ili sporednog aktera, Anto Kajinić je doživljavao kao «pojam» majke koja je mnogo više od majke Isusa Krista i čovječanstva. U njegovojoj interpretaciji ona je «univerzum» i izdignuta iznad svih patnji i jecaja čovjekovih, ali itekako spremna da u svoje okrilje primi i utješi sve ucviljene i neutješne.

Za razliku od likova Djevice Marije koje smo navikli gotovo svakodnevno viđati najčešće u pozerskoj ulozi bez imalo empatije i duhovnosti i prikaza koji nam ne daju dublji uvid od njezine fizičke pojavnosti, što i jest absurd kada nastojimo fizički opisati osobu za koju nemamo čvrstih dokaza kako bi mogla izgledati, svakako je poticajno vidjeti i ovakva razmišljanja o temi koja je jedna od zastupljenijih u povijesti sakralne umjetnosti.

Za razliku od Ante Kajinića, Mladen Ivešić ima prizemniji pogled na sakralnu tematiku te kod njega do izražaja dolazi patništvo i usamljenost biblijskih likova. To je osobito vidljivo u prikazu Isusova govora na gori koji, iako okružen likovima koji ga naizgled slušaju, djeluje kao da njegove riječi ne padaju na plodno tlo. To ujedno nagovješće događaje koji prethode njegovoj muci i konačno smrti, a primjetni su iz načina prikaza po kojem su i Krist i njegova publika dočarani kao likovi iz sjene sa zlatnožutom pozadinom, a to ide u korist još jačem psihološkom pritisku na promatrača. Ovaj vitraj ukazuje na iskren pristup sakralnoj temi te prikazuje i onu ljudsku stranu Kristove osobe koja je do izražaja došla prilikom molitve na Maslinskoj gori, a također i autorovu poistovjećenost s Kristovom usamljenošću, strahovima i slabostima koji ga određuju kao čovjeka.

Toni Zlojo opredjeljuje se za, nazovimo ih tako, «sekundarne» teme, odnosno teme koje se izravno ne tiču izravno života biblijskih likova, a jedna od njih je i «Sijač».

Prispodoba koju je pripovijedao Krist jedna je od tema koju nije lako obraditi zbog toga što je zapravo poučak i nedostaje joj emocionalne prožetosti, a to je ujedno i otegotna okolnost pri pokušaju njezine realizacije na višoj razini od puke opisnosti. Zlojo je uspio u određenoj mjeri temu prilagoditi i prividno promijeniti stavljanjem naglasaka na sijača i njegovu likovnu izražajnost prikazavši ga kao korputentnu osobu koja širokim zamaskama prosipa sjeme oko sebe kao da si krči put. Po smještaju lika u format čini se da za njega postoji samo jedan put i to onaj koji je ispravniji od ponuđena tri koja je Krist opisao u svojoj prisopodobi. Vitraj je prožet snagom i oštrinom što je rezultat uporabe toplih boja snažne izražajnosti i jakih kolorističkih odnosa koji su na sličan način vidljivi i kod Ivana Alajbega.

Alajbeg opisuje Kristovu pripovijetku «Izgubljeno Janje». Tema koja poput «Sijača» služi kao metafora u kojoj se svi ponekad možemo prepoznati u Alajbegu je pronašla autora koji je uspio unijeti napetost u prikaz tako što je smjestio janje u centar formata oko kojega prijeteći strše vrhovi kopljia kao znaci opasnosti. Na taj način autor uspijeva prikazati kontrast između dobra i zla te s jedne strane imamo krhko nemoćno stvorenje, a s druge prijeteći ubojiti metal. Alajbeg ne završava priču prevagom niti na jednu stranu. Naprotiv, on ostavlja čin u dvosmislenosti kao mogućnosti izbora između dobrog i lošega koji se nerijetko postavlja pred svakoga od nas.

Svetislav Cvetković je u neprestanoj oprečnosti između svjetla i tame, a to je možda najviše izraženo u prikazu Krista i nevjernoga Tome gdje dominira Kristov lik visoko podignute ruke koji poziva Tomu da dotakne njegovu ranu. S druge strane, Toma je inferioran Kristu te s bojazni i nevjericom pruža ruke k njegovoj rani, aiza njih plamti svjetlost koja ispunjava cijeli gornji dio formata čineći ujedno i aureolu oko Kristove glave. Podijeljenošću formata na tamniji jedva prozračan i izrazito svijetao i sjajan dio Cvetković je uspio proširiti priču ne ograničavajući se

samo na glavne aktere scene nego na možda još važnije činjenice koje su prethodile i koje su se odigrale nakon susreta Krista i Tome. Uspio je u prikaz smjestiti smrt i vječni život što je karakteristično i za ostale njegove uratke u kojima Krist ima dominantnu ulogu, a tomu uvelike pridonosi centralizacija njegova lika sa snažno izraženim kontrastom svjetla koje osim što čini aureolu također predstavlja i njegovu pobjedu nad smrću i put u vječnost.

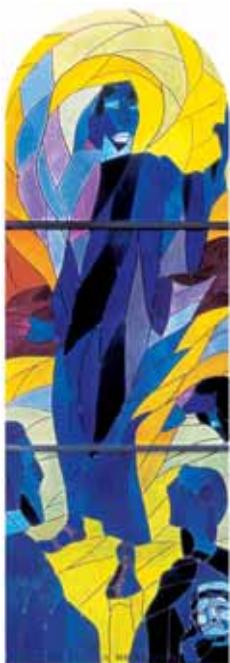
Ovi vitraji tek su manji dio njih koji krase crkvu u Ružićima. Možda ne pripadaju vrhunskim umjetničkim dometima jer su u prvom redu odraz mladosti (uz iznimku profesora Kajinića), ali svakako imaju značajnu ulogu u pokušaju da se sakralna umjetnost podigne na višu razinu što naizgled i ne bi bilo teško s obzirom na kojoj je razini ona sada. Međutim, tražiti kap razuma u moru oprečnosti koje vladaju i nepovjerenju prema mладимa koji žele i mogu predstavljati nepremostivu preprjeku koja, nadamo se, ne će još dugo odolijevati pred snagom razuma i potrebom za isticanjem istinskih kulturnih vrijednosti.

Ovaj primjer, iako rijedak, zapravo je pokazatelj da je uz malo dobre volje moguće pokrenuti stvari nabolje, što svakako služi na čast onima koji su to i omogućili.

mr. Andrijana Mlinarević - Cvetković

Anto Kajinić
"Uznesenje Marijino"

Mladen Ivešić
"Govor na gori"

Toni Zlojo
"Sijač"

Ivan Alajbeg
"Izgubljeno janje"

Svetislav Cvetković
"Nevjerni Toma"

Andrijana Mlinarević
Cvetković
"Navještenje"

RAZVOJ TURIZMA U GRUDAMA

1. Pojam turizma

Turizam je relativno mlada društvena i ekomska pojava nastala sredinom 19. stoljeća. To je suvremeni društveno-ekonomski fenomen koji nastaje i razvija se kad su za to stvoreni socijalni, ekonomski, tehničko-tehnološki, organizacijski i institucionalni uvjeti.

Mnogi su autori pokušali definirati turizam, a opće prihvaćena definicija turizma jest ona K. Krapfa i W. Hunzikera koja kaže: «Turizam je skup odnosa i pojava koje proizlaze iz putovanja i boravka posjetitelja nekog mjesta, ako se tim boravkom ne zasniva stalno prebivalište i ako s tim boravkom nije povezana nikakva njihova privredna djelatnost.»

Razmatrajući ovu definiciju i turizam kao potrebu suvremenoga čovjeka, može se konstatirati da je upravo čovjek glavni pokretač suvremenih migracija, odnosno turizma. U suvremenom svijetu čovjek ima potrebu za bijegom od svakodnevice, za odmorom i rekreacijom i za upoznavanjem nečega novog, a turizam je jedan od načina zadovoljavanja tih sekundarnih potreba.

Osim čovjeka drugi značajni element i ishodište u turizmu jest prostor. Turizam se uvijek manifestira u nekom prostoru koji mora imati privlačnu snagu i kvalitetu, tj. prostor koji će svojim atraktivnim čimbenicima ponude motivirati turiste da posjete upravo to turističko odredište. Atraktivni čimbenici ponude, uz komunikativne i receptivne, određuju stupanj privlačnosti određenoga prostora kao i mogućnosti ekomske valorizacije turizmom. Atraktivni čimbenici su odraz geografske sredine i čovjekove aktivnosti, u tom smislu razlikuju se prirodni i društveni čimbenici. Prirodni čimbenici su odraz geografske sredine i čine ih klima, hidrografska elementi, reljef te flora i fauna, za razliku od društvenih čimbenika koji nisu odraz prirode, nego su odraz čovjekove aktivnosti još iz davnih vremena. U društvene čimbenike subrajaju se kulturnopovijesni spomenici, kulturne manifestacije, ustanove, športske, gospodarske i druge priredbe.

Da bi neko mjesto postalo turističko odredište, ono mora imati barem donekle razvijene spomenute čimbenike ponude. Osim atraktivnih obilježja koji potiču dolazak turista turističko mjesto mora biti prometno dostupno i omogućiti prihvat i boravak turista.

2. Grude kao turistička destinacija

S obzirom na geografski položaj Gruda može se reći da se one razvijaju u tranzitno mjesto. Naime, općina Grude graniči s Republikom Hrvatskom, na rubovima je Imotsko-grudskoga (-bekijskog) polja i obuhvaća prostor omeđen Biokovom na jugu te planinskim masivima Vrana i Čvrsnice na sjeveru.

Grude imaju idealan zemljopisni položaj s obzirom na to da su udaljene nekoliko kilometara od mora i isto toliko od planina. Takav položaj daje mogućnost izbora, kako turistima tako i domicilnom stanovništvu, između osvježenja u moru i uživanja na planinskom zraku u ljetnim mjesecima te u zimskim mjesecima isprobati vještine na snijegu.

Postavlja se pitanje imaju li Grude turističkih potencijala da se transformiraju iz tranzitnoga u turističko mjesto. Svako mjesto koje je priroda obdarila svojim ljepotama i gdje je čovjek ostavio svoje tragove još iz davnih vremena ima potencijala za razvoj turizma, a Grude su upravo takvo mjesto.

Jedan od atraktivnih prirodnih čimbenika područja Gruda, kao i cijele Hercegovine, jest povoljna mediteranska klima koju karakteriziraju sunčana i topla ljeta te blage i ugodne zime. Budući da su Grude smještene u neposrednoj blizini planinskih masiva, klima ovoga područja poprima i kontinentalna obilježja.

Nekropola stećaka u Tihaljini

Peć Mlini

Oni prostori koji se nalaze uz vodene površine iznimno su privlačna turistička odredišta tako da i hidrografski elementi određuju stupanj privlačnosti područja. Iako su Grude na prvi pogled kameniti kraški krajolik, ovo područje ima i hidrografskih elemenata za razvoj turizma. Priroda je ta koja se pobrinula da i ovdje poteče voda kao izvor života. Primjerice, rijeka Tihaljina koja izvire u zaseoku Peć-Mlinima (Drinovci) hidrološki je i prirodni fenomen ovoga područja. Izvorište rijeke Tihaljine u obliku je potkovice, predstavlja šipilju iz koje ispod vapnenačkih stijena visokih 150 m izvire voda koja pak dalje pada i stvara slapove, kanale i brzotoke. Zajedno sa zelenim krajolikom i ostatcima mlinica i stupova ova rijeka predstavlja posebnu prirodno-spomeničku baštinu.

Posebnu vrijednost ovoga prostora daje i neolitska Ravlića pećina nazvana još i Kostrešova pećina gdje su otkriveni tragovi boravka ljudi iz mlađega kamenog doba. Nalazi se ponad samoga izvora rijeke Tihaljine. Duga je 95 metara, široka 38 metara, a visoka 20 metara.

Po svojoj ljepoti ništa manje ne zaostaje ni jezero Krenica u Drinovačkom polju udaljenom od Gruda oko 12 km. Jezero predstavlja jedinstvenu prirodnu ljepotu na području Gruda, kružnog je oblika promjera 30 m, duboko je 47 m i nikada ne presušuje. Jezero je okruženo oranicama i livadama s istočne strane i hrastovom šumom sa zapada. Ovaj prekrasni krajolik je posebno zanimljiv za ribolov i rekreaciju i svakako ima potencijala da se razvije u športsko-rekreacijski centar.

Da bi se suvremenim turistima pružio bogat sadržaj boravka u odredištu, nisu dovoljni samo prirodni čimbenici. Svakako treba uzeti u obzir i društvene čimbenike koji određeni prostor čine još privlačnijim i kvalitetnijim.

Kada govorimo o društvenim čimbenicima područja Gruda, treba spomenuti kulturno-povijesne spomenike, odnosno stećke (nadgrobne spomenike) iz srednjega vijeka koje nalazimo na gotovo svakom koraku, primjerice nekropole stećaka Ledinac, Tihaljina, Rašeljka i Ratac u

Drinovcima. Nekropole stećaka mogu postati turistička atrakcija ako se urede i promoviraju kao turistički proizvod. Kulturni spomenici značajni za ovo područje su i brojni sakralni objekti. Primjer takvoga kulturnog spomenika jest najstarija crkva u zapadnoj Hercegovini, crkva sv. Stjepana Prvomučenika koju je izgradio fra Petar Bakula 1856., a nalazi se u Šamatorju u Gorici. Ovaj lokalitet posebno je zanimljiv i turistički atraktivan jer je ujedno i arheološki lokalitet gdje su pronađeni brojni ostaci pokretnе i nepokretnе materijalne kulturne baštine koji potječu iz vremena 2000 godina prije Krista, tj. rimskoga, ranokršćanskoga, starohrvatskoga razdoblja te kasnoga i srednjega vijeka. Najznačajnije je otkriće starokršćanska bazilika s krstionicom iz 5.-6. stoljeća na čijim je temeljima sagrađena starohrvatska crkva (9.-11. st.). Pronađeni su i ostaci gospodarsko-obrtničke arhitekture, privatnih objekata, mnoštvo keramike, novca i uporabnih predmeta koji se danas čuvaju u Hrvatskoj franjevačkoj arheološkoj zbirci u Gorici.

Ne može se izostaviti ni značajna kulturna manifestacija «Šimićevi susreti» koja se održava u čast hrvatskim književnicima braći Antunu Branku i Stanislavu Šimiću.

Međutim, da bi turistički valorizirali sve prirodne i kulturne ljepote Gruda, nužan je i razvoj receptivnoga dijela turističke ponude, tj. onaj dio ponude koji se odnosi na razvoj hotelijerstva. Naime, da bi Grude uistinu postale turističko odredište, potrebna je izgradnja hotela, motela i restorana koji služe za prihvat i boravak turista. Zasada se Grude mogu bazirati na razvoju izletničkoga i tranzitnoga turizma, ali s težnjom transformacije u turističko odredište.

Sintagma «Turizam čine ljudi. Turizam to smo mi» govori mnogo. Bogatstvo prirodne i kulturne baštine ne će samo po sebi pokrenuti razvoj turizma. Čovjek je taj koji drži ključ u rukama i u turizmu. Domicilno stanovništvo i mjesne vlasti trebaju biti svjesni bogatstva prirodne i kulturne baštine koju imaju, a isto tako i važnosti turizma i njegova utjecaja na opći gospodarski razvoj ovoga područja. Turizam značajno utječe na razvoj poljoprivrede, rast zaposlenosti, a time popravlja i demografsku sliku područja.

O nama ovisi hoće li se Grude u budućnosti naći na turističkoj karti ovoga prostora, pa i šire. Potencijala za to svakako ima.

Vesna Pejić

KULTURNO-HISTORIJSKO NASLIJEĐE

(u mjesnoj zajednici Cerov Dolac i
Pogana Vlaka te mjesnoj zajednici Borajna)

Na području mjesnih zajednica Cerov Dolac i Pogana Vlaka postoje keltske i ilirske gomile kao i rimski pojedinačni grobovi. U rimokatoličkom groblju Pogledača (ime vjerojatno nosi zbog toga što gleda prema selu Dragićini koje se nalazi nasuprot njoj te Grudama, Višnjici i Ledincu) nalazi se prapovijesna gomila i nekoliko rimskih grobova, a sve je to neodržavano i zaraslo. Groblje Pogledača bilo je ukopno mjesto za Poganu Vlaku, Cerov Dolac, Borajnu, dio Ružića i Grljeviće. Prije i poslije Drugoga svjetskog rata mnogi su sebi pravili groblje bliže mjestu stanovanja da bi danas ukopište Pogledača postalo mjesno groblje za dio Ružića (Brzice) i manji dio Pogane Vlake (Brzice, dio Tomića, tj. Čaršija i Dračeva Glavica).

U groblju Pogledača stoji stari oltar iz 1867. godine koji je dobrano poeo Zub vremena. Ukopnici u groblju pokrenuli su inicijativu za njegovu rekonstrukciju.

Kapelica u Pogledači

Lekina gomila

U mjesnoj zajednici Borajna nalazi se nekoliko prapovijesnih gomila. Na mjestu današnjega groblja (Braćića i Tabakovića) postoji desetak devastiranih rimskih grobova. Sjeverno od oltara na lokalitetu Torince nalazi se staro prapovijesno groblje (gomila), a nedaleko od ovoga groblja stoji također prapovijesna gomila pod nazivom Lekina gomila koju karakteriziraju i danas upaljene svijeće i položeno cvijeće na više mjesta te gomile.

Sve ove gore spomenute gomile dimenzija su u promjeru oko 20 m i visine 5-7 m, što kazuje da su iste ili slične starosti.

Mate Brzica

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA U GORICI

Iako je Gorica prepoznata kao značajno arheološko nalazište još u drugoj polovici XIX. stoljeća kada je graditelj crkve sv. Stjepana fra Petar Bakula na nj upozorio, prvi arheološki radovi izvedeni su tek 1899. Te je godine Čiro Truhelka pod Pitom istražio prapovijesno spalište (krematorij) i veliku prapovijesnu ostavu. Carl je Patsch u isto to vrijeme istraživao i opisivao tragove antičke kulture u Gorici u okviru širega programa proučavanja rimske ostataka na Imotskom polju. Poslije ovih prvih i vrlo plodnih rezultata uslijedilo je skoro stoljetno razdoblje u kojem su se istraživači samo usputno doticali Gorice. Registrirani su poneki slučajni nalazi, a ozbiljnijih istraživanja nije bilo. Tek je Tihomir Glavaš izveo jedno probno kopanje, a tom je prilikom otkrio ulomke kamenoga namještaja starohrvatske crkve i ostatke antičke arhitekture u Šamatorju i zaštitno istraživanje ranokršćanske grobnice na Grabaru. Potom je polovicom posljednjega desetljeća XX. stoljeća započeo kao zaštitno te nastavio i završio kao sustavno istraživanje ovoga lokaliteta. Tom je prilikom otkrio ostatke prapovijesnoga arheološkog sloja rimske naselja s ostacima poganskoga hrama i groblja, ranokršćansku baziliku s grobnicama, starohrvatsku crkvu i groblje, srednjovjekovno groblje i stećke te mnoštvo grobova iz razdoblja turske okupacije. U međuvremenu je istražio dio rimskega naselja na Grabaru i ostatke rimske vile s podnim grijanjem (hipokaustom), vodovodom i mozaicima na Grotuši. Velik broj pokretnoga arheološkog materijala pronađenoga prigodom ovih aktivnosti omogućio je utemeljenje arheološke zbirke i postavljanje stalnoga muzejskog izložbenog postava u Gorici.

Uvod

Gorica je selo smješteno na sjevernoj strani Imotskoga polja. Jedno je od niza naselja raspoređenih njegovim rubom. Ta su naselja od svoga nastanka imala seoska obilježja i zadržala su ih do danas, osim Imotskoga i Gorice na sjevernoj te Runovića (rimsko Novae) na južnoj strani, s tim da su Gorica i Runovići u rimskom razdoblju imali kudikamo veći značaj nego što ga danas imaju. Imotski je dosta rano još u ranom srednjem vijeku, postao upravno-političko, gospodarsko, kulturno i vjersko središte prostrane starohrvatske župe Imote kojoj su istočne granice dosezale do prijevoja Vranića i Medovića. Položaj najznačajnijega naselja, čije je ime dobila cijela župa i polje, okosnica je opstanka njegovih stanovnika. Imotski se održao kroz svoju povijest dužu od jednoga milenija. Gorica je, kao i Novae, svoj najveći razvojni domet, sudeći po rezultatima arheoloških istraživanja, dosegla u rimske doba, odnosno u prva četiri stoljeća poslije Krista.

Cijeli prostor Imotskoga polja, uključujući i naselja na padinama brda koja ga okružuju, dijelio je istu sudbinu kulturnoga, gospodarskog i političkoga razvoja od najranijih prapovijesnih epoha koje se mogu pratiti od kasnoga brončanog i ranoga željeznog doba, od VII. st. pr. Krista pa do turske okupacije potkraj XV. stoljeća. Najstariji tragovi prapovijesnih kultura, koji se mjere gotovo tri tisućljeća dugom prošlošću, otkriveni su prije više od stotinu godina upravo

u Gorici. Ovaj je prostor vrlo rano, obziru na malu udaljenost od istočne jadranske obale, došao u granice velikoga Rimskog Carstva te je u prvim stoljećima poslije Krista i dalje ostao nepodijeljen u okviru rimske provincije Ilirika, kasnije Dalmacije. Četiri stoljeća rimske uprave ostavila su ponajviše materijalnih tragova koji se danas prepoznaju po velikim gomilama građevnoga kamena nastalih krčenjem ostataka rimskih građevina, površinskim nalazima rimskoga pokrovnog crijepa, keramičkih i staklenih posuda, nakita, oružja, novčića i dr.

Da slijed života nije prekinula ni velika seoba naroda u kojoj je nestalo nekada moćnoga carstva, svjedoče danas površinski tragovi tih događaja. O tim dramatičnim vremenima govore ostatci kasnoantičke utvrde podignute na Pitu, dominirajućoj strateškoj točki, na mjestu prapovijesne gradine. Ta je utvrda postala pribježištem rimskih stanovnika Gorice pred navalama najprije germanskih a potom i slavenskih plemena. Iako nije bilo nikakvih površinskih tragova, arheološka su istraživanja otkrila još jednu značajnu javnu građevinu iz toga nemirnog vremena, kasnoantičku baziliku koja je svjedok postojanja prvih kršćana u Gorici. Na temeljima toga ranokršćanskog zdanja Hrvati su nakon doseljenja u novu domovinu u VII. stoljeću i kristijanizacije, koja je uslijedila u ranom srednjem vijeku, na mjestu razorenog bazilike sagradili znatno skromniju crkvu, ali opremljenu bogatim kamenim namještajem. Oko crkve bila je nekropolja iz istoga vremena. Od tada je Gorica u sastavu župe Imote, jedne od županija hrvatske države iz vremena narodnih vladara, a jedno vrijeme mogla je biti i crkveno središte za cijelu župu, što se vidi iz nekih kasnijih dokumenata.

Ranosrednjovjekovna crkva koja je više puta popravljana u predtursko i tursko doba i puk koji se oko nje okupljaо dočekali su XVII. st. i vrijeme učestalih krvavih borba za oslobođenje od Turaka. U tim previranjima crkva je konačno opustošena i srušena pa je ovo sakralno mjesto postalo grobljem na kojemu je povremeno služena sv. misa. Okončanje tih dugotrajnih ratova kršćana s Turcima rezultiralo je podjelom imotske župe na dva dijela u prvoj polovici XVIII. st. Dio u kojemu se našla Gorica ostao je pod turskom upravom i nazvan je Bekijom (= ostatak od Imote), a dio Imotskoga polja pod turskom upravom Bekijskim poljem. Ta umjetna podjela napravljena prvi put u dugoj povijesti ostala je sve do danas izuzevši kratku austrijsku i jugoslavensku vlast. Sada je tu čvrsta državna granica koja je razdvojila kroz povijest jedinstven prostor u zemljopisnom, etničkom, kulturnom, vjerskom i svakom drugom pogledu.

Arheološka istraživanja

Vrijeme turske vlasti – fra Petar Bakula

Zanimanje za starine u Gorici pojavljuje se u drugoj polovici XIX. stoljeća. To je vrijeme kada se u ostalim hrvatskim zemljama budi nacionalna svijest, a Hercegovina je još u tami turskoga vijajeta. Nacionalni zanos potiče istraživanje narodne kulturne baštine pa se u susjednoj Dalmaciji već izvode prva arheološka istraživanja u vidu rekognosciranja terena i prikupljanja eksponata za muzejske i privatne zbirke, ali i neka sustavna arheološka iskapanja. U to doba fra Petar Bakula¹ u Gorici gradi prvu crkvu u Otomanskom Carstvu zapadno od rijeke Neretve, a to je prvi znak dolaska nekih boljih vremena za kršćane. Podiže je na ruševinama stare davno srušene crkve. Vjerojatno se tada Bakula detaljnije upoznao s arheološkim ostacima koje će koju godinu kasnije objaviti opisno u svom *Šematizmu*. Opisujući crkvene prilike onoga doba u Hercegovini, Bakula donosi i niz vrlo vrijednih podataka o arheološkim tragovima koji ni danas nisu izgubili na aktualnosti. Naprotiv, imaju još i veću vrijednost jer su neki od tih ostataka u međuvremenu nestali pa su njegova zapažanja jedini svjedoci njihova postojanja. Za Goricu veli da se u njoj nalaze ruševine tvrdave misleći vjerojatno na ostatke na Pitu gdje su smješteni suhozidni bedemi

¹ Fra Petar Bakula (Batin, 1816. - Mostar, 1873.). Studij teologije i filozofije završio u Lucci, Toskana u Italiji, gdje je jedno vrijeme i sam predavao filozofiju. Po povratku u zavičaj 1849. god. bio je župnik u više mjesta Hercegovine u kojima je ostavio neizbrisiv trag u graditeljstvu. Posebno mu je značajno djelo *Shematizam* objelodanjeno u Splitu 1867. u kojemu je donio mnoštvo podataka o arheološkim spomenicima u Hercegovini.

prapovijesne gradine i kasnoantičkoga refugija (utvrde) s uobičajenim pokretnim nalazima. Dalje navodi podatke o kasnosrednjovjekovnoj nekropoli sa stećcima za koju kaže da je «pokraj crkve bilo više od dvije stotine velikaških nadgrobnih spomenika, od kojih je veliko kamenje gotovo sve ugrađeno u zid nove crkve koja je ondje sagrađena». Tragajući za građevnim materijalom, sjeverno od groblja na njivi Grabarje u vlasništvu župe pronašao je ostatke arhitekture za koje misli da su pripadali nekada velikom gradu ne izjašnjavajući se o kakvom je gradu riječ i iz kojega vremena potječe. Da se radi o antičkim arhitektonskim ostacima, može se zaključiti iz daljnjega njegova opisa u kojemu stoji da je u tim ruševinama pronašao podni polikromni mozaik izrađen «kameničićima razne boje, vješt obrađenim». On također govori i o ruševinama stare crkve sv. Stjepana i o sakralnosti mjesta, a to je dovelo do gradnje nove crkve, kojom je on rukovodio između 1856. i 1859., na istomu mjestu. Neprocjenjive su vrijednosti podatci koje je donio o veličini i izgledu stare crkve: «stara crkva koju su više puta franjevci podizali bijaše malena, naime, 15 lakata duljine, s okruglom kapelicom velikoga oltara koja je bila utvrđena svodom».

Skromna građevina koju Bakula sažeto opsuje jedina je crkva koja je do tada postojala u Gorici i o kojoj se još ponešto moglo znati. Iako je već odavno u ruševinama, uspomena na njezino postojanje bila je živa. Stanje njezinih zidova bilo je tako da joj je mogao uzeti osnovne mjere i znati kako je izgledala u gornjim svojim zonama. Morao je još tada postojati makar dio svoda nad njezinom unutarnošću i polukalota nad obлом apsidom. Dajući dimenzije novosagradiene crkve, Bakula u dužinu građevine ne ubraja prezbiterij (apsidu) pa je logično da u dužinu od 15 lakata nije uračunao dubinu oble apside stare crkve. Zna li se da je 1 lakat oko 0,60 m, onda je lako izračunati da je dužina stare crkve bez apside iznosila oko 9 m. To su doista skromne mjere, ali ne i strane predromaničkom crkvenom graditeljstvu u zaleđu jadranske obale koju su u VII. stoljeću nastanili Hrvati.

Ostavljajući iza sebe opise ostataka starih kultura u Gorici, koji su danas od velike vrijednosti, Bakula je sačuvao i neke arhitektonske ulomke davši ih ugraditi u zidove nove crkve. Tako je na vidnom mjestu izvanjskoga plašta istočnoga zida apside uzidao ulomak pilastra oltarne ogradi iz predromaničke crkve koji je bio dobar putokaz istraživačima da na tom mjestu ili u neposrednoj blizini treba tražiti tu građevinu iz IX. ili X. stoljeća Ispod ugrađenoga pilastra na sredini zida postavljen je jedan kamen s plastičnom predodžbom latinskoga križa te u sjeveroistočni kut na ramenu apside još jedan arhitektonski profilirani ulomak vjerojatno antičkoga podrijetla. Posljednja su dva ostala na svome mjestu dok je pilastar u novije vrijeme izvađen i na njegovo mjesto ugrađena replika. Stećke koje spominje u svomu opisu starina ugradio je pretežito u donje slojeve zidova crkve oklesavši ukrase na njima, a jedan je postavljen u popločanje nove crkve pred samim glavnim vratima.

Iako po svojim dosezima skromna, Bakulina istraživačka djelatnost u Gorici i objelodanjivanje podataka o starinama u tom mjestu imala je veliku važnost za buduća istraživanja. Njegov *Šemmatizam*, iako objavljen na latinskom jeziku, bio je poznat učenim ljudima toga doba pa će ta knjižica postati polazištem ostalim istraživačima u vrijeme austrijske vlasti, ali i kasnije pa sve do danas.

Bakula je svojim opisom starina, među kojima su i oni iz Gorice, prvi skrenuo pozornost javnosti na ovu problematiku. Osim što su postala putokaz budućim istraživačima, njegova su zapažanja koristili i drugi ne posve dobromanjerni ljudi koji su iskoristili pojačano zanimanje za arheološke predmete i u tomu našli način lake zarade. Ta se nečasna djelatnost poklapa s učestalim posjetima raznih emisara sa zapada, posebno iz Austro-Ugarske Monarhije, kojima su domaći nalazači stare novce, oružje, nakit i druge predmete neprocjenjive vrijednosti u bescijenje prodavali. Tako su mnogi nalazi završavali u muzejima i privatnim kolekcijama Beča, Pešte, Praga, Zagreba, Splita, Imotskoga i drugih gradova. Tu su negativnu pojavu prvi uočili fratri. Da bi spriječili ili barem ublažili ovu pošast, fra Andeo je Nuić u samostanu na Humcu utemeljio prvi muzej u nas koji je, recimo i to, najstarija institucija te vrste u cijeloj Bosni i Hercegovini.

Bakulinu radu na ovom polju može se prigovoriti ne uvijek primjeren odnos prema spomeničkoj baštini. Ugrađivanje srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika u zidove građene

crkve može se pravdati nedostatkom građevnoga kamena i naglašenom željom za što bržom gradnjom te nedostatkom uzora u zaštiti te vrste spomenika. Osim toga, njegovo bi djelo bilo daleko vrijednije da je u svoj pionirski rad uveo i dokumentaciju (crteže, skice). Unatoč tomu ni danas mu se ne može poreći velika vrijednost zbog koje mu nije umanjena aktualnost.

Vrijeme austrijske vlasti – Ćiro Truhelka, Carl Patsch

Nakon objavljuvanja Bakulina opisa starina u Hercegovini, među kojima su i oni u Gorici, ovo mjesto postalo je zanimljivo raznim poslanicima sa zapada, poglavito iz Austro-Ugarske Monarhije, koji su obilazili mještane otkupljujući od njih razne slučajno pronađene predmete za svoje privatne zbirke. Nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. ova aktivnost stranaca postaje još intenzivnija pa mnogi vrlo vrijedni nalazi završavaju u kolekcijama Beča, Pešte, Praga i drugih gradova Monarhije. O tomu će K. Patsch 1900. zapisati: «Gorica je u svojoj okolini već od dulje vremena poznata kao nalazište starina svake ruke. Predmeti ovdje leže tako reći na bijelu danu; ljudi ih sakupljaju pa ih prodaju izvan granica naših, a to s toga, što je naš muzej daleko, a Dalmacija tako blizu, pa je nadziranje gotovo nemoguće. U kupovanju tih predmeta osobito se ističe Imotski, koji je samo 6.1 km udaljen».

Koliko god je Bakulino djelo bilo putokaz istraživačima kulturno-povijesne baštine, toliko je postalo priručnik pljačkašima vrlo vrijednih predmeta. Da bi sprječili ili makar ublažili ovu štetnu djelatnost, hercegovački fratri školovani na zapadnim sveučilištima odlučili su nešto poduzeti. Stoga su 1884. na poticaj fra Andela Nuića utemeljili muzej na Humcu kraj Ljubuškoga. Od toga datuma mnogi slučajni nalazi, među kojima i velik broj iz Gorice, našli su svoje sigurno mjesto u arheološkoj zbirci najstarije institucije te vrste u Bosni i Hercegovini.

Među državnim činovnicima i vojnim časnicima Austro-Ugarske Monarhije, koji su ove kraseve doživljavali kao egzotične predjеле, bio je određen broj domaćih rodoljuba koji su ovakav odnos prema kulturnom blagu teško doživljavali pa su, ne mireći se s takvim stanjem, pokrenuli aktivnost na institucionalnoj (državnoj) zaštiti kulturno-povijesne baštine. Iste godine kada je utemeljen muzej u samostanu na Humcu, u Sarajevu osnivaju Muzejsko društvo Bosne i Hercegovine s ciljem prikupljanja, proučavanja i čuvanja kulturno-povijesne baštine. Četiri godine kasnije za javnost je otvoren i Zemaljski muzej u Sarajevu.

Osnutak ovih institucija imao je dalekosežne pozitivne posljedice za istraživanje, proučavanje i čuvanje arheološke i druge grade. Stožernu ulogu u tome preuzeo je Zemaljski muzej koji odmah po utemeljenju šalje u Hercegovinu Franju Fialu, Vlastava Radimskog, Karla Patscha i Ćiru Truhelku s ciljem izviđanja situacije i izvođenja eventualnih prethodnih istraživanja. Posljednja dvojica istražuju u Gorici; K. Patsch u okviru istraživanja antičke topografije u Imotskom polju, a Ć. Truhelka dolazi tragom slučajnih prapovijesnih nalaza koji su prije toga dospjeli u Zemaljski muzej.

Istraživanje Ćire Truhelke²

Ni slatio nije Truhelka da će tom prigodom u travnju 1898. otkriti tako bogato nalazište prapovijesnoga nakita, oružja i ratničke opreme i koje se ne će ponoviti ni u sljedećih stotinu godina. Još odranije Gorica mu je bila poznata kao rimski lokalitet s ostacima antičkih zgrada od kojih je «kamenje i crjepovlje prosuto po zemlji tako gusto, da je težaku prava muka orati

² Ćiro Truhelka (Osijek, 1865. - Zagreb, 1942.). Studij povijesti umjetnosti završava u Zagrebu gdje jedno kratko vrijeme radi kao kustos Strossmayerove galerije. Godine 1886. dolazi u Sarajevo gdje dvije godine kasnije utemeljuje Zemaljski muzej. Beogradski ga režim 1921. umirovљuje zbog njegova rodoljublja. Nakon toga u Skoplju (Makedonija) preuzima katedru arheologije. Ostavio je velik broj članaka, rasprava i studija iz arheologije, historije, epigrafike, numizmatike, topografije, umjetnosti i drugih disciplina muzejske djelatnosti. Izveo je seriju arheoloških istraživačkih radova: grobnih tumula, gradina i sojeničkih naselja, rimske naselja i ranokršćanskih bazilika, srednjovjekovnih gradova i nekropola. Uveo je u znanost naziv «stecak».

ralom kamenito tlo, a oko njiva poredaše se čitave gomile kamenja i opeka, posabrane prigodom krčenja i oranja». Osim arhitektonskih ostataka rimskoga naselja smještenog na njivama između seoskih kuća pod brdom i ceste, Truhelka navodi i «silu božju rimske novaca koje bi nalazili težaci». Ali, njegova je nakana bila istražiti prapovijesno nalazište s kojega su neki nalazi dospjeli u Zemaljski muzej, a to je i bio povod njegova dolaska u Goricu.

Tragom tih akvizicija došao je u Ivana Kapurala i na njegovoj njivi pokraj kuće nakon detaljnoga površinskog pregleda započeo arheološko istraživanje. Pri pregledu žtom posijane njive pronašao je Truhelka nešto predmeta sličnih onima koje mu je Kapural ranije poslao. Bojeći se nerodice u sljedećim godinama, vlasnik mu nije dopustio iskapanje gdje god je ovaj sve želio, nego na užem prostoru uz rub gdje je žito ionako bilo slabo. Ova ograničena mogućnost u pogledu izbora mjesta istraživanja pokazala se sretnom okolnošću.

Već pri pregledu zemlje na tomu mjestu pronašao je niz predmeta koje vlasnik nije zapazio. Pristupio je iskopavanju dubljih slojeva koji nisu dotaknuti čišćenjem od kamenja površine njive. Ubrzo se uvjerio da je velika količina istrijebljenoga kamena pripadala zidovima neke stare građevine kojoj su temelji, na svu sreću, ukopani i do 1,5 m ispod površine bili dobro očuvani. Istraživač je na kraju napravio osnovni plan (tloris) zgrade iz kojega se vidi da je glavna prostorija veličine 5,00 x 4,00 m bila podijeljena debelim zidom na dvije podjednako velike komore koje su komunicirale kroz otvor u pregradnomu zidu. Uz užu stranu bila je prezidana još jedna prostorija, a uz dužu stranu bio je zidani grob. Izvanjski zidovi glavne prostorije kao i njezin pregradni zid zidani su većim komadima lomljenoga kamena bez neke popsebne obrade tako da su ravnije strane postavljane prema unutarnosti dok je s izvanjske strane zidova kamenje nepravilno složeno. Prezidana je prostorija građena istim načinom, samo znatno manjim komadima kamena. Očuvani ostatci arhitekture ne sadrže nikakav detalj koji bi nagovještavao bilo kakav ulaz sa strane u ove prostorije pa Truhelka prepostavlja da bi ulaz mogao biti odozgo.

Namjenu pojedinih prostorija Truhelka je definirao na osnovi zatečenoga stanja u njima prigodom istraživanja. Tako je prvu komoru opredijelio kao krematorij u kojemu su pokojnici spaljivani i pokapani. Do tog zaključka došao je zatekavši tu masu pepela i ugljena pomiješanih s nagorenim ljudskim kostima i kamenjem, gotovo u vapno pretvorenim; sve je to zbog visoke temperature smiješano u tvrdnu masu koja je u grudvama pokrivala dno komore. Iz tih grudvi provirivali su komadi nagorena brončana nakita koji su zbog takva stanja bili vrlo krhki i na površini oksidirani.

Drugu je komoru nazvao ukopištem jer u njoj nije zatekao tragova paljenja nego kosti u popriličnom neredu koji je, po njegovu mišljenju, nastao zbog sukcesivnih ukopa na malom prostoru; novim bi se ukopima rušili stariji grobovi, a izlomljenim kostima, zajedno s ostalom zemljom, zasipani su novi grobovi. Na samom dnu bila su svega tri netaknuta groba ograđena kamenom koji su, prema nalazima u njima, stariji od krematorija. Razmjerno malobrojne brončane nalaze u drugoj komori Truhelka je objasnio mjestom ukapanja siromašnih slojeva goričkih starosjedioca, a bogatiji su pokapani u krematoriju.

Unutrašnjost treće prostorije prezidane uz ove sitnim kamenjem nije sadržavala ostatke kostura niti bilo kakvih predmeta pa je to istraživača navelo na pomisao kako bi to moglo biti spremište rekvizita za pogrebne rituale.

Pretražujući prostor na slobodnim površinama za istraživanje, naišao je na još tri spališta ispred same kuće gdje se u masi ugljevlja i pepela zapažala i pokoja nagorena ljudska kost. Na jednom od tih spališta pronašao je i mnoštvo željeznih čavala koji, po njegovu mišljenju, potječu od drvenih lijesova u kojima su pokojnici spaljivani, a potom njihov pepeo pokapan na nekom drugom mjestu.

Iako opsegom mali, arheološki terenski pothvat rezultirao je otkrićem mnoštva izvanrednih pokretnih nalaza. Dodaju li se tom broju i oni koje je istraživač pronašao prije početka iskapanja

te predmeti ranije dopremljeni u muzej, kao i bogata arheološka građa iz antičkoga vremena koja tada nije bila cilj istraživanja, bit će zorno kako je područje Gorice veliko arheološko nalazište koje puno obećava.

Unatoč tomu poslije Truhelkinih istraživanja nije bilo očekivanih temeljitijih istraživanja ovoga lokaliteta. Otkrivena je građa konzervirana i spremljena u muzej. Tek je godinu dana poslije Truhelke K. Patsch u okviru širega programa rekognosciranja Imotskoga polja objavio rimske arheološke nalaze do kojih je tom prigodom došao, a među kojima su i zemljane svjetiljke i novčići koje je pronašao Truhelka. Svi ovi značajni nalazi ostali su zarobljeni u koricama davno objavljenih znanstvenih časopisa i spremištima muzeja do kojih je danas vrlo teško doći. Stoga nam se čini opravdanim ponovno ih objaviti i učiniti ih dostupnijima znanstvenoj i stručnoj javnosti.

Navedeni razlog za ponovnim objavljivanjem svakako je sam po sebi dovoljan za ovu našu nakanu, ali postoje i drugi razlozi koji su potaknuti raznim i često neopravdanim kritičnim stavovima na granici hipokrizije prema Truhelkinu cijelokupnom radu na polju povijesti i arheologije. Uvjereni smo da će se na primjeru prapovijesnoga nalazišta u Gorici pažljivi čitatelji uvjeriti u neopravdanost takvih kritika. Osim toga, u novijoj literaturi pojavio se i pokušaj redefiniranja nekih Truhelkinih zaključaka o prapovijesnom spalištu (krematoriju) i grobištu u Gorici objašnjavajući ga svetištem koje se sastoji od predvorja i laže s riznicom u kojoj su otkriveni zavjetni darovi koji su tu pohranjivani između VII. i I. st. pr. Krista. Vođeni načelom objektivnosti i bez nakane da budemo presuditelji kriticarima Truhelkina pionirskoga arheološkog rada i nekim drukčijim zaključcima o ovom nalazištu, držimo da će stručnjaci iz ovoga područja na osnovi dostupne im građe donijeti svoj sud o tomu.

Osim krematorija iz Gorice potječe još jedan slučajan pronalazak ostave prapovijesnoga nakita na mjestu udaljenom od ovoga nekih 600-700 m prema sjeverozapadu. Predmeti otkriveni slučajno u jednoj kamenoj gomili potkraj XIX. stoljeća dospjeli su u prapovijesnu zbirku Zemaljskoga muzeja, a objavljeni su u istom radu. Truhelka je to mjesto dao pretražiti kada je iskapao i krematorij, ali nije našao nikakvih posebnosti. Stoga je mogao zaključiti da se radi o klasičnoj ostavi, bez ikakva arheološkog konteksta, spremljenoj na to mjesto u dalekoj prošlosti. No, ipak ju je procijenio vrlo vrijednom, ne toliko zbog brojnosti koliko zbog raznovrsnosti do tada nepoznatih oblika i materijala od kojega su izrađeni. Nakit je uglavnom rađen od srebra, ali ima i brončanih komada ili kombiniranih od ova dva metala te od jantara, koralja, stakla i emalja. Zanimljiva je uporaba školjki kao dijelova nakita. Dio je ostave propao izjeden oksidacijom pa su se sačuvali samo krupniji dijelovi. Objavljeni su predmeti podijeljeni u nekoliko skupina po načelu funkcionalnosti: naušnice, broševi, privjesci, igle, fibule sa šest inačica, narukvice i ogrlice.

Istraživanje Carla Patscha³

Dok je Truhelka izvodio prva arheološka iskapanja u Hercegovini otkrivajući krematorij u Gorici, drugi pionir arheoloških istraživanja u nas K. Patsch, podrijetlom Tirolac i bivši praški student, jašući konja, obilazio je Imotsko polje od Barana do Prološca. Cilj je njegova obilaska bio proučiti rimsku topografiju i epigrafiju na tom području i tako pripremiti buduća opsežnija sustavna arheološka iskapanja. Tom je prigodom u razgovoru s mještanima došao do niza dragocjenih podataka, pronašao mnoštvo arheoloških nalaza koje je opisao i dokumentirao dajući tako smjernice budućim istraživačima na polju klasične arheologije i epigrafije. Rezultate

³ Carl Patsch (Prag, 1865. - Beč, 1945.). Podrijetlom je Tirolac, srednju školu i studij historije, geografije i klasičnih jezika pohađa u Pragu. Nakon postignutoga doktora 1893. postaje profesor gimnazije u Sarajevu. Nakon dvije godine prelazi u Zemaljski muzej gdje utemeljuje grčko-rimsku zbirku, a osniva i Balkanološki institut koji djeluje do 1918. Istražio je nekoliko značajnih antičkih lokaliteta među kojima i Mogorjelo kraj Čapljine. Udario je temelje latinskoj epigrafiji u nas. Od 1919. živio je u Beču gdje je i umro od posljedica savezničkih bombardiranja krajem II. svjetskoga rata.

svojih istraživanja objavio je na hrvatskom i njemačkom jeziku. Njegova tadašnja misija značajna je i zato što je u privatnim zbirkama antikviteta pronašao i identificirao mnoge nalaze te upozorio na nelegalnu trgovinu tim predmetima. Mnogi od tih predmeta u međuvremenu su nestali pa su njegovi podaci o njima sada jedini tragovi.

Patsch se u Gorici zadržao dugo, razgovarao je s mještanima i svojim radnim kolegom Truhelkom koji je tada radio na arheološkom istraživanju Kapuralove njive.

To se može naslutiti iz njegova izvješća koje se odnosi na ovo mjesto. Za to je vrijeme pronašao, opisao i ucrtao sve predmete koje je zatekao kod mještana te odredio njihovo bliže mjesto i okolnosti nalaza. Većinu je tih nalaza otkupio za antičku zbirku Zemaljskoga muzeja kojoj je on utemeljitelj i gdje bi se i sada trebali nalaziti. Pokušao je utvrditi i pravce kojima su vrijedni arheološki predmeti odnošeni. To je za nas od velike važnosti jer su neki od tih nalaza očuvani, poglavito oni koji su se našli u dvorskem muzeju u Beču, Zemaljskom muzeju u Sarajevu i Muzeju na Humcu. Tadašnje arheološke muzeje u Sinju i Splitu Patsch nije posjetio. Manje je vjerojatno da je većina nalaza koja je dospjela u privatne kolekcije do danas očuvana.

Ranije pronađeni materijal iz Gorice koji se našao na spomenutim odredištima Patsch sumarno opisuje navodeći osnovne podatke o njemu, a predmete do kojih je došao za svoga boravka detaljno dokumentira. Tako na prvom mjestu u poglavlju o Gorici navodi jedan brončani ili bakreni čekić pronađen u jednom grobu koji je posredstvom imotskoga gradonačelnika i preko kustosa F. Szombathya dospio u bečki dvorski muzej. Podatke o tom nalazu dopunio je sedam godina kasnije V. Čurčić. Ovaj je temeljem publikacije u Beču 1891. ijeni dvije godine kasnije te Splitu objavio njegov crtež i odredio mu vrijeme postanka mlađim kamenim ili brončanim dobom.

Među nalazima goričke provenijencije na Humcu Patsch navodi 28 rimskih novaca, osam srebrenih i dvadeset brončanih, te grobne nalaze zemljane svjetiljke i bodeža, a sve je to tadašnji gorički župnik fra Lovre Softa poslao ne navodeći pobližega mjesta nalaza ovih predmeta. Novci su, nažalost, pomiješani s ostalim novcima u zbirci pa je mogao izdvojiti svega jedan komad Aleksandra Severa (222.-235.) koji je sigurno iz Gorice. Zemaljski je muzej tada posjedovao još po jedan novčić careva Trajana (98.-117.) i Konstansa (337.-350.) te 1893. nađenu željeznodobnu fibulu.

Marljivo bilježeći sve što je čuo i video, zapisao je kako je Mate Boban na zemljištu ispod svoje kuće pronalazio grobove i građevni kamen, a sam je Patsch video tamo ulomke grube keramike. Stipe je Galić nad svojom kućom našao cijelu omanju zemljjanu posudu koju je, nažalost, uništio, a od Ante Grizelja je nabavio zemljjanu svjetiljku s natpisom STROBILI koju je ovaj izorao pored svoje štale. Sličnu svjetiljku, samo s natpisom SEXTI, pronašao je Marko Galić, a Blaž Bušić mu je predao dva slabo očuvana brončana novčića iz prve polovice IV. stoljeća. S Pita potječe jedna željeznodobna brončana fibula koju je pronašao Petar Galić koji mu je još ispričao kako su mještani, tražeći blago, na Tamnici naišli na podzemne hodnike. Osim novčića iz IV. st., Jozo je Galić Patschu predao i jednu zemljjanu svjetiljku s natpisom CRESCES koju je s još nekim predmetima pronašao na njivi Magarovači. Na istom zemljištu pronašao je Ivan Galić 1896. srebrenu fibulu s dvije igle i lukom u obliku dupina koju mu nije želio prodati niti dati.

Arheološki istražujući prapovijesni krematorij, Truhelka je pronašao i neke predmete iz rimskoga doba pa ih ustupio Patschu na objavlјivanje. Ovaj je to i uradio, a riječ je o četiri novčića i to careva: Trajana (98.-117.), Marka Aurelija (161.-180.), Konstantina II. (337.-340.) i Valensa (364.-378.), zatim jednoj oštećenoj zemljanoj svjetiljci s natpisom i drugoj također s otiskom firme CPSF te željeznom ključu, a sam je Patsch pronašao jedan novac Marka Aurelija. Numizmatičkoj je zbirci pridodao i jedan zlatni novčić cara Valentinijana (364.-375.) koji je jedno dijete našlo na Strmici 1898.

Tijekom svoga relativno kratkotrajnog boravka u Gorici zapazio je da se glavni dio rimskoga naselja u Gorici proteže od financijalne vojarne, današnje stare osnovne škole, i crkve, danas grobljanske crkve, na sjever do podnožja Pita. Tako spominje razbacane ulomke rimskih opeka na livadi Jurinovcu i temelje zgrada na Grabarju. Na ovom posljednjem lokalitetu navodi nalaz mnoštva staroga novca koji je prodan u bescijenje. Vlasnik imanja iznad Grabarja Ante Kordić otkopao je prije njegova dolaska dva zidana groba. U jednomu je, po pričanju nalazača, bio jedan kostur i željezna sjekira koja je u međuvremenu izgubljena, a u drugom pet kostura i bogat inventar nalaza: valjkasta metalna kutijica s poklopcom, ukrašeni obručasti zapon, ukrašena prstenasta pređica (zapon), ukrašeni pojasci zapon, jednostavni pojasci zapon, završni ukras remena, bogato ukrašena lučna fibula bez igle, dio ogrlice od taljena stakla, crno sa svijetloplavim obručima, i ulomci jedne staklene posudice. Šezdesetak metara istočnije od ovih grobova vlasnik je krčeći pronašao ostatke zidova i segment jednoga kamenog stupa dug 1,20 m, a promjera 0,30 m. Za Kordićevu kuću kaže da je sagrađena od rimskoga građevnog kamena, a za kuću njegova susjeda Nikole Jasaka da je podignuta na ruševini rimske zgrade. Iznad kuće ovoga posljednjeg pronađeno je više novaca među kojima i jedan zlatni, a koji je prije njegova dolaska prodan nekom strancu. Na istom je mjestu Nikola Paradžik pronašao zlatan prsten koji mu je predao.

Na kraju kataloga antičkih nalaza u Gorici, načinjena idući od zapada prema istoku, Patsch nabrala još neke koje mu je poklonio župnik fra Paško Radoš, a koje je pronašao tijekom traženja građevnoga materijala za novi župni stan. Osim jednoga kopinja, noža, nekoliko željeznih čavala, ulomaka stakla i vretena nađenih nedaleko od župnoga stana i ranije poslanih u Zemaljski muzej, Patsch nabrala i predmete koje je tom prigodom dobio ne prilažeći crteže ili fotografije. Svi ti predmeti: zemljana svjetiljka s tragom natpisa Q...G...C, druga svjetiljka također oštećena, tri bakrena novca Konstantina II. (337.-340.), Valentinijana (364.-375.) i Valensa (364.-378.) potječu iz ruševina rimskih građevina, među kojima je i jedna s grijnim sustavom (hipokaustom) iz Ograde iz župnoga stana.

Brojnim arheološkim slučajnim nalazima otkrivenim potkraj XIX. i na početku XX. stoljeća zameo se svaki trag, a samo su neki dospjeli u tadašnje muzeje pa su sačuvani. Najveći broj tih muzejskih predmeta nema mesta niti okolnosti nalaza. Samo neke od njih moguće je s više ili manje vjerojatnosti podrijetlom vezati za Goricu. Tako u zbirci od 88 prapovijesnih pronalazaka koje je Hugo Jedlička, nadmijernik oružne oblasti u Sarajevu, prikupio po Bosni i Hercegovini i za 700 kruna prodao dvorskom muzeju u Beču 1906. ima nekoliko brončanodobnih keltova iz Gorice. Kao mjesto podrijetla šest takvih predmeta skupno se navode tri mjesta: Ružići, Gradac i Gorica u kotaru Ljubuškom pa su neki od njih svakako iz Gorice. Samo jedan takav predmet iz kolekcije nedvojbeno je iz Gorice. Ne treba, međutim, isključiti mogućnost da su neki od nalaza iz ove kolekcije koji se pripisuju nekim drugim lokalitetima, poglavito onima sumarno određenim Hercegovinom, upravo iz Gorice. Nikakve sumnje oko provenijencije svakako nije imao učitelj Nikola Barišić koji je Zemaljskom muzeju otpremio jednu željeznodobnu brončanu fibulu koju je Radimsky potom objavio.

Numizmatička zbirka Zemaljskoga muzeja imala je sedamdesetih godina prošloga stoljeća više novaca iz Gorice koji su tamo sukcesivno pristizali od osnutka ove institucije. Deset je komada objavljeno u skupini antičkih novaca s područja Ljubuškoga. Publicirani komadi kovani u raznim kovnicama Carstva između prve polovice II. st. i kraja IV. st. nisu ilustrirani crtežom niti fotografijom. U kovnici Romae iskovani su: as Antonia Piusa 139. god., sestertius M. Aureliusa 174. ili 175. god., as M. Aureliusa između 166. i 176., te antoninianus cara Gallienusa između 253. i 268. Dva objavljena komada potječu iz kovnica Thessalonicae i to: aes Constantina I. kovan između 330. i 333. i aes Valentinianusa II. između 375. i 392. Po jedan objavljeni primjerak kovan je u kovnici Nicomediae, aes grada Constantinopolisa između 330. i 335. god., Treviri aes cara Constantina II. između 337. i 361., te kovnici Siscie aes cara Valensa između 364. i 367. Nepoznata je kovnica u kojoj je između 360. i 363. iskovan aes cara Julianusa II.

Prvi svjetski rat i razdoblje dviju Jugoslavija otregnuli su nas iz kakvog-takvog srednjoeuropskog okružja u kojem su naše zemlje bile za vrijeme austougarske vladavine. Te okolnosti su se odrazile na sve sfere društvenoga života pa i na istraživanje kulturne baštine. Rad institucija koje su se time bavile naglo zamire, a viesti o predmetima pronađenim u Gorici kao da nestaje. Teško je zamisliti da slučajno prikupljeni nalazi i dalje ne stižu na već poznata odredišta, ali zbog bitno smanjene nakladničke djelatnosti, u kojoj su stručni časopisi opsegom postali maleni i sadržajem siromašni, izostaje svaka mogućnost njihova približavanja znanstvenoj javnosti. Zato će ostati nepoznato kada su neki kasnije publicirani, ali i ostali, predmeti i iz Gorice dospjeli na sadašnja svoja odredišta.

Arheološka zbirka franjevačkoga samostana na Širokom Brijegu posjeduje tri ranosrednjovjekovne ostruge karolinškoga tipa od kojih dvije čine par. Ovamo su dospjele u nepoznato vrijeme i na nepoznat način. Nisu poznate okolnosti ni točno mjesto ovoga značajnog nalaza, kao nalazište navodi se Gorica. Kada su ostruge u pitanju, one su gotovo redovit grobni nalaz pa je vrlo moguće da i ove potječu iz nekoga starohrvatskog groba. Takvi su grobovi do sada registrirani jedino uz predromaničku crkvu sv. Stjepana Prvomučenika u ovomu mjestu, a to su pokazala posljednja sustavna arheološka istraživanja ovoga lokaliteta. Moguće je da je u ovoj zbirci još predmeta (nakita, novaca, keramike, stakla i dr.) iz Gorice, ali to još uvijek nije moguće provjeriti.

Arheološka zbirka samostana na Humcu sadrži nekolicinu arheološke građe za koju se može utvrditi da je iz Gorice, ali i među velikim brojem predmeta nepoznate provenijencije svakako postoje i oni koji su s nekoga od goričkih lokaliteta. Pojedini predmeti izloženi su u novom stalnom muzejskom postavu Muzeja na Humcu i dostupni su javnosti, a neki predmeti koji su bili pohranjeni u muzejskim ostavama ustupljeni su za potrebe stalne muzejske izložbe u Gorici koja je otvorena javnosti u ljeto 2006.

Istraživanje poslije II. svjetskoga rata

Tek poslije II. svjetskoga rata ovo područje obilaze stručnjaci u potrazi za mogućim arheološkim nalazištim. Tako je jedan od njih od Ivana Bušića dobio kamenu sjekiru - čekić koju je ovaj, uz još neke predmete kojima se izgubio svaki trag, našao na Pitu 1950. B. Čović koji je objavio ovaj do tada jedinstven nalaz u Hercegovini datira sjekiru - čekić u rano brončano doba, a to bi značilo da je ovaj predmet jedan od najstarijih pronalazaka do sada otkrivenih u Gorici.

Zanimanje za kulturnopovijesnu baštinu ovoga mjesta svodilo se na povremene obilaske i površinske preglede terena. Pokoji zanimljiv nalaz objavljen je u stručnim časopisima. Tako je P. Oreč, arheolog amater, uviđajući značenje Pita ponajprije kao prapovijesnoga nalazišta, načinio geodetski plan koji može poslužiti kao dobra podloga za moguća sustavna istraživanja. Taj zahvat, ako do njega dođe, dat će dobre rezultate iz kojih će se iščitati prošlost ovoga naselja od ilirsко-delmatskoga razdoblja pa do prve hrvatske naseobine na ovom strateškom punktu iznad današnjega naselja. Usput su iznesene impresije o ovom nalazištu i taksativno nabrojani istraživaču poznati nalazi keramike, predmeta od kovina, kosti, stakla i dr.

Prvo probno arheološko istraživanje s ciljem pronaalaženja tragova predromaničke crkve, od koje je jedan ulomak bio uzidan u apsidu grobljanske crkve, autor ovih redaka izveo je u ljeto 1978. Tom je prigodom napravljeno nekoliko manjih sondi uz sjeverni bok recentne, sada grobljanske crkve, ali nisu postignuti željeni rezultati. Umjesto očekivanih ranosrednjovjekovnih arhitektonskih crkvenih ostataka pronađena su svega tri ulomka njezina kamenog namještaja, nekoliko grobova iz XVII. stoljeća s uobičajenim inventarom u kojemu i jedan venecijanski novčić te ostatci antičke arhitekture. Pronađene ostatke kamene skulpture te još jedan ulomak otkriven u proljeće 1990. uz južnu stranu crkve objavio je autor ovoga istraživanja.

Ovo istraživanje, iako skromno po materijalnim sredstvima i vremenu raspoloživu za iskapanje, dalo je dobre rezultate. Iako nije otkrilo arhitektonске tragove predromaničke crkve, raspored ulomaka njezina kamenog namještaja s južne i sjeverne strane upućivao je na temelje ispod sadašnje crkve. Samo je trebalo pričekati pogodno vrijeme za njezino otkrivanje. Osim toga pronalazak brojnih ulomaka antičkoga pokrovног crijepe i građevnoga kamena te ostataka zidova poremećenih kasnjim grobnim ukopima ukazivao je na novu, do tada nepoznatu arheološku stratigrafiju. Postalo je sigurno da na užem prostoru sadašnje grobljanske crkve, osim već poznatih ranosrednjovjekovnih ostataka u vidu pilastra oltarne ograde uzidana u zid apside, treba očekivati značajan antički i kasnoantički arheološki sloj.

Nepunu godinu dana nakon prvih probnih radova u Šamatorju, u proljeće 1979., na njivi Grabarje sjeverno od crkve izvedeno je zaštitno arheološko istraživanje ranokršćanske grobnice koje je također izveo autor ovoga priloga. Ostatci su grobnice slučajno otkriveni prigodom nekih zemljanih radova. Pronalazači su nenamjerno, zbog znatiželje, oštetili ulazni dio grobnice koji je do tada bio netaknut. Vrata izrađena od mekoga kamena razbijena su u nekoliko komada, a željezna alka na sredini gornjega ruba vrata nestala je. Lijevi i desni dovratnik od istoga kamena bili su izvaljeni, ali su se mogli vratiti na izvorno mjesto jer su im se sačuvali otisci u žbuci. Tako je bila moguća cijelovita rekonstrukcija ovoga značajnog detalja, vrata su se odozgo ulagala u žlijebove na dovratnicima koji su izlazili iz pročelne ravni grobnice. Ostatci su ove grobnice u međuvremenu, nažalost, djelomice ili potpuno uništeni prigodom nekih, meni, nepotrebnih radova na ovomu mjestu.

Nakon provedenih arheoloških istraživanja mogli smo zaključiti da se doista radi o ranokršćanskoj grobniци iz V. ili VI. stoljeća. Orientacija joj je uobičajena zapad-istok što ukazuje da je sagrađena kao samostalna građevina ili u okviru nekoga kasnoantičkog groblja, a ne u sklopu neke veće sakralne ili sepulkralne zgrade. Ovu konstataciju nije bilo moguće i potvrditi jer je za to bilo potrebno znatno više vremena i sredstava nego što smo ga tada imali. Veličinom i načinom gradnje uklapa se u opću sliku kasnoantičkoga sepulkralnog graditeljstva u nas. Nutarnje su joj mjere: dužina 1,83, širina 1,05 m s dvije kline (postolja za kovčeg) široke po 0,40 m s dužih strana među kojima je osarij (kosturnica) dubok oko 0,40 m i širok oko 0,20 m. Ulaz visok 0,55 m i širok 0,50 m joj je na zapadnoj strani, flankiran je okvirom od miljevine. Lijevi i desni dovratnik imali su utore za prihvatanje vrata, gotovo kvadratne ploče debele 0,06 m, koji su se upuštali odozgo. Sve smo ove ulomke po svršetku istraživanja stavili u unutrašnjost grobnice i zasuli zemljom.

Zidovi grobnice sačuvani su do visine jednoga metra. Od te visine prelazili su u zaobljeni i bačvasti svod čije smo ostatke zatekli urušene u unutrašnjosti. Zidovi i svod građeni su od dobro klesanih komada vapnenca složenoga u redove, a kao vezivo rabljena je vapnena žbuka. Cijela unutrašnjost, pod, zidovi i svod bila je presvučena dobro zaravnjenim debelim slojem vapnene žbuke koja je bila očuvana na svim ostacima arhitekture.

Unutrašnjost grobnice zatečena je u velikom neredu. Ispod obrušenoga kamenog svoda zatekli smo 3-5 kostura u sjeveroistočnom kutu zbačenih na hrpu iz koje se nisu mogle izdvajati posebne cjeline. Po cijeloj unutrašnjosti bile su razbacane pojedinačne kosti ili dijelovi kostiju. Ovako stanje svjedoči da je u vrijeme pljačke svod bio cio i da se urušio naknadno, možda i nekoliko stoljeća poslije.

Svi pokretni nalazi, a sve smo ih pronašli u neredu među kostima u sjeveroistočnom kutu grobnice, pripadaju kasnoantičkom povijesnom razdoblju. Okvirno se mogu odrediti V. i VI. stoljećem, a iz čega se može zaključiti da je oskrvruće i pljačka grobnice bila relativno rano, vjerojatno u velikoj seobi naroda, krajem VI. ili početkom VII. stoljeća i da nakon toga nije korištena za ukope kao što je to ponekad slučaj.

Pokretni arheološki inventar čini: nožić, dva zemljana lonca, par ulomaka keramike, perla od staklene paste, cilindrični brončani predmet i plitka željezna posudica s trostrukim bakrenim

lančićem. Svi su ovi predmeti pronađeni u sjeveroistočnom kutu ispod kostiju ili među kostima, osim nožića koji je otkriven na granici humusnoga sloja, odnosno na razini vrha sačuvanih zidova grobnice.

Sljedeći korak u dopuni arheološke slike Gorice učinjen je ratne 1994. kada sam u okviru zaštitnoga iskapanja istražio rimski podni mozaik u dvorištu obiteljske kuće Jerke Bušića Nikšića. Ovaj nalaz bio je poznat otkada se prilikom nivelliranja dvorišta ugledao djelomično u profilu iskopa 2 m istočno od patrina (nadstrešnice) naslonjena na istočnu stranu kuće. Prije početka istraživanja na rečenom se mjestu video naboj vaspnene žbuke, lomljena kamena i lomljenih i zdrobljenih rimskih pokrovnih opeka, koji je bio podloga mozaiku. Na naboku debelom oko 0,40 m u još svježu žbuku postavljeni su kameničići (tessere) od nekoga bijelog kamena. Vidljiva je bila njegova zapadna strana na potezu od 1 m dužine te dvostruko duža južna strana. U profilu su se nazirali i početci zida koji je flankirao mozaik s njegove sjeverne i istočne strane. Mozaik je ležao na zdravici koju čini šljunak. Od posljednjih radova na uređenju dvorišta, pri tom su po prepričavanju uočeni ostaci starih grobova, šljunak se osipao iz godine u godinu pa je nakon posljednje zime ispod jedne trećine mozaika nastala praznina. Zato je postojala realna opasnost da se mozaik sa svojom inače masivnom i teškom podlogom odvali i padne. Takvo stanje ubrzalo je početak zaštitnih mjera.

Nakon završetka poslova ograničenih i vremenom i sredstvima konstatirali smo da smo otkrili unutrašnjost manje prostorije koja je bila u sastavu neke veće rimske zgrade ili građevinskog kompleksa. Ostatke arhitekture činili su dijelovi sjevernoga i istočnoga zida s ožbukanim unutarnjim plohama ukopanim u zdravicu do razine dna naboja za mozaik. Ostatke smo arhitekture nakon istraživanja i izrade dokumentacije zasuli zemljom.

Relativno mala debljina zidova od 0,35 m upućuje na to da se radi o pregradnim a ne perimetralnim zidovima. Sukladno ovomu veći dio zgrade, čijoj je unutrašnjosti pripadala istražena prostorija, prostirao se istočno i sjeverno od nje.

Sam monokromni mozaik čine dobro obrađeni i još pažljivije složeni kameničići koji gotovo da ne ostavljaju nikakvih šupljina. Zaglačanost gornje površine govori o dugotrajnoj i intenzivnoj uporabi. Na sredini zapadne trećine poda ugrađena je kamenica izdubljena u bloku nekog kamena čije dno čini najnižu točku poda.

Najnovija arheološka istraživanja (1995. – 2003.) – Tihomir Glavaš⁴

Društvene promjene početkom posljednjega desetljeća XX. stoljeća u kojima je totalitarni sustav zamijenjen demokratskim dale su novi poticaj intenzivnijem radu i na polju istraživanja kulturne baštine. Ratni sukobi i posljedice ratova nakratko su odgodili početak arheoloških istraživanja u Gorici. Čim su ratne operacije prestale i uspostavljen kakav takav mir, već planirana terenska istraživanja započela su najprije sustavnim iskapanjima u Šamatorju i na Grabarju, a nešto kasnije izvedeno je također zaštitno istraživanje na Grotuši. Iako je bilo nastojanja da se u ova proučavanja uključe odgovarajuće državne institucije, na postignutim rezultatima treba zahvaliti nesobičnoj pozrtvovnosti nekolicine ljudi koji su shvatili značenje ovoga pothvata. Društvena klima za razumijevanje ove problematike danas je još beznadnija pa je sudsina bogate kulturne baštine u Gorici, ali i posvuda, nesigurnija više nego ikada do sada. Stoga su najnovija

⁴ Tihomir Glavaš (Drinović, 1951). Osnovno školovanje završio u rodnom mjestu, a gimnaziju u Metkoviću i Grudama. Studij povijesti i latinskoga jezika pohađao u Sarajevu, a poslijediplomski studij u Zadru. Radio u Žemaljskom muzeju BiH u Sarajevu na mjestu kustos srednjovjekovne zbirke kojoj je jednom bio upravitelj i načelnik arheološkoga odjela. Sada obnaša dužnost načelnika za kulturnu i povijesnu baštinu u Ministarstvu prosvjetе, znanosti, kulture i športa u Zapadnohercegovačkoj županiji. Sudjelovao u brojnim terensko-istraživačkim radovima, a nekima od tih radova je rukovodio. Najznačajnija su mu arheološka iskapanja starohrvatske crkve i nekropole u Vrutcima pokraj izvora rijeke Bosne, ranokršćanske bazilike u Barama kraj Konjica, kasnoantičkoga i srednjovjekovnoga lokaliteta na groblju sv. IVE u Livnu, revizionskog istraživanja ranokršćanske bazilike u Mokrom kraj S. Brijega i kompleksnoga lokaliteta u Gorici.

arheološka istraživanja u Gorici neprocjenjive važnosti, tim više što su provedena u posljednji čas prije konačnoga zatiranja dvotisćljetne povijesti ovoga mjesta.

Rijetko je gdje priča o opasnosti od uništenja kulturne baštine istodobna sa samom baštinom primjenjiva kao u Gorici. Tu se, naime, na relativno malom prostoru odvijao intenzivan život koji se temeljem materijalnih tragova može pratiti od VII. st. pr. Krista pa, evo, do danas. Kroz to dugo razdoblje smjenjivali su se narodi i kulture međusobno se dopunjajući ili zatirući. Na ruinama starih zdanja novi naraštaji ili novi narodi podizali su nova suvremenija zdanja prilagođena novim potrebama redovito prihvatajući najbolja dostignuća svojih prethodnika. To se najbolje isčitava u načinu gradnje; od suhozidnih bedema utvrđenoga prapovijesnog gradinskog naselja na Pitu i njegovih kućica od pruća i zapečenoga blata i, također suhozidnoga, prapovijesnog krematorija (spališta) pod Pitom (VII. - I. st. pr. Krista), preko antičkih stambenih i gospodarskih zgrada, vila i javnih objekata (I. - VI. st.) čija građevinsko-arhitektonска rješenja i danas baštinimo, starohrvatske crkve i njezina kamenog interijera neponovljive ljepote sagrađene u IX. stoljeća, srednjovjekovne nekropole (XIV. - XV. st.) te građevina degradiranoga graditeljstva turskoga vremena, do suvremenih kuća i javnih zgrada. Nastajanje nove građevinske faze pretpostavljaljalo je rušenje stare, ali i čuvanje njezinih često neznatnih tragova ispod svojih temelja. Neki od njih preživjeli su do naših dana.

Gorica je do obnove župe 1831. malo siromašno selo sa skromnim, najčešće suhozidnim kućicama pokrivenim slamom čija gradnja nije mogla bitnije ugroziti bogate ostatke prethodnih kultura kojih je bilo na svakom koraku. Koliko nam je poznato, prva zgrada za zajedničke potrebe sela sagrađena u vrijeme turske okupacije bila je župna kuća. Nju je suhozidnom tehnikom sagradio nešto sjevernije od sadašnje zgrade staroga župnog stana i slamom pokrio fra Stjepan Karlović iz Kreševa. Iako ozidana na temeljima antičke građevine i njezinim građevnim kamenom, ovaj skromni graditeljski pothvat nije ju značajnije oštetio. Isto je tako bilo i s kućom bratovštine koja je nešto kasnije podignuta jugozapadno od prvoga župnikova stana.

Prvi veliki zahvat u goričke starine bila je izgradnja sadašnje stare crkve sv. Stjepana između 1856. i 1859. Tom su prigodom potpuno sklonjeni arhitektonski ostaci starohrvatske crkve, a njezino kamenje uzidano je u novu crkvu ili razneseno te kasnije ugrađivano u grobove ili ogradu groblja. Stari grobovi, među kojima su i srednjovjekovni, ekshumirani su, a kosti pohranjene u postojeće zidane grobnice koje nisu bile na smetnji graditelju. Gotovo svi stećci, a bilo ih je više od dvije stotine, ugrađeni su u temelje i zidove crkve. Građevni kamen iz obližnjih rimskih i kasnoantičkih zgrada u Šamatorju i Grabarju također je uporabljen za izgradnju. Pri tomu su velika oštećenja nanesena ostacima ranokršćanske bazilike jer je na njezinim temeljima podizana nova crkva. Daljnja velika pustošenja uslijedila su kod gradnje sadašnjega staroga župnog dvora između 1904. i 1908. Kao i pri gradnji crkve i sada je velika potreba bila za kamenom koji bliža okolica nema u izobilju pa su najviše nastradali arhitektonski ostaci starih zdanja među kojima je ostala zabilježena jedna rimska zgrada s podnim grijanjem (hipokaustum) u neposrednoj blizini radilišta. Visoka kamera ograda oko groblja podignuta 1934. zidana je gotovo isključivo kamenom iz antičkih ruševina te je u njoj u posljednje vrijeme nađeno nekoliko ulomaka kamenoga namještaja starohrvatske crkve.

Izgradnja nove župne crkve i župnoga dvora sjeveroistočno od Šamatorja otpočeta 1968. također je opustošila arhitektonске ostatke i pokretne arheološke nalaze. Potvrdu za to i danas možemo naći u sjevernom profilu iskopa gdje se još vide tragovi zida i podova antičkih zgrada.

Ovim za mjesne prilike kapitalnim građevinskim pothvatima, koji su zbog svoga opsega najviše štete nanijeli arheološkim ostacima, treba pridodati i stalnu izgradnju seoskih stambenih kuća, gdje su neke u cijelosti zidane antičkim građevnim kamenom, gospodarskih zgrada, sadnju vinograda i voćnjaka, krčenje za nove obradive površine i dr.

Posebno poglavlje u nabranju oštećenja na materijalnim ostacima goričke prošlosti predstavlja izgradnja grobnica. Nije ništa neobično da se kopanjem novih grobova prekapaju stari, a to se ovdje zbog kontinuiteta od dva tisućljeća događalo i po nekoliko puta. Izostavi li se iz ove priče prostorno izdvojeno prapovijesno grobište pod Pitom nastalo još u VII. st. pr. Krista, u Šamatorju su prvi grobni ukopi zasvјedočeni u I. ili najdalje II. stoljeću. Te najstarije rimske poganske grobove s kamenim urnama (I. - IV. st.) preslojavali su kasnoantički grobovi, među kojima i prvi kršćanski ukopi, (IV. - VI. st.) pa starohrvatski (VII. - XI. st.), a sve njih srednjovjekovni grobovi (XII. - XV. st.), među kojima i oni pod stećcima (XIV. - XV. st.), zatim su došli grobovi iz turskoga vremena (XVI. - XIX. st.) i novovjekni grobovi. Svaki od novih grobnih slojeva iza sebe bi ostavio ponešto (komad kamene urne, dio nakita, oružja, grobne arhitekture, i sl.) osim suvremenih grobnica iza kojih ne ostaje ništa. Bilo je to tako stoljećima, ali nikada u takvom opsegu kao u proljeće 1990. Unatoč mjerama zaštite koje su poduzele ondašnje državne institucije zabranjujući bilo kakve radove u sjeverozapadnom dijelu Šamatorja bez njihove suglasnosti, napravljen je cijeli niz grobnica u jednom dahu. Tada je uništen veliki broj starih grobova, među kojima i nekoliko kasnoantičkih, te dijelovi zgrade iz antičkoga razdoblja. Na reakciju Zavoda za zaštitu spomenika kulture BiH o hitnoj obustavi svih radova, identifikaciji i kažnjavanju odgovornih osoba odgovor je opet bio neprimjeren, na preostalom slobodnom dijelu izgrađene su nove grobnice. Tako je velik prostor sjeverozapadnoga dijela bogatoga arheološkog nalazišta zauvijek uništen, a krivci za to nisu odgovarali.

Poslije svih nabrojanih neizbjegnosti prouzročenih najčešće neukošću i neznanjem devedesetih je godina protekloga stoljeća nastupilo vrijeme u kojemu se problemu istraživanja i zaštite pristupa na posve drugačiji i primjereni način. Budući da je prostor na kojemu je intenzivan život nemoguće izolirati od svakodnevnih potreba i tako zaštiti, prihvaćena su načela suživota kulturne baštine i suvremenih potreba stanovnika Gorice. Kulturna dobra stavljena su u funkciju kulturnih i svakodnevnih potreba ne samo Goričana nego i šire društvene zajednice. To je obostrano optimalno rješenje, za ljude je stvoreno ugodno okruženje u kojemu žive i djeluju, a za kulturnu baštinu trajna skrb.

Arheološki lokalitet **Šamatorje** obuhvaća prostor od nekoliko hektara obzidan kamenim zidom unutar kojega je stari župni stan s dvorištem i vrtom na sjeveroistočnom dijelu, stara crkva sv. Stjepana Prvomučenika u središtu zapadnoga dijela i groblje koje obuhvaća najveći dio površine. Sjeverozapadni dio prostora koji pripada župnom stanu zauzimala je omanja prizemnica Bratovštine sv. Stjepana u kojoj su neko vrijeme stanovali časne sestre. Ova je kuća u novije vrijeme srušena, a na njezinu mjestu podignuta mrtvačnica. Vrt južno od župnoga stana također u novije vrijeme isparceliran je i na njemu su izgrađene grobnice. Pri iskopu grobnica u vrtu su pronađeni grobovi iz XVII. - XIX. stoljeća koji su se rasprostirali dalje prema sjeveru ispod nasipa nastalog pri nивeliranju dvorišta.

Sva površina Šamatorja arheološki je zanimljiva o čemu svjedoče upravo spomenuti grobovi u vrtu i dvorištu stare kuće, potom grobovi, grobni nalazi, ostaci arhitekture i arhitektonске plastike koji su se pojavljivali prilikom kopanja grobova u recentnom groblju. Jedini prostor na kojemu su moguća arheološka iskapanja bio je prostor stare crkve i njezina užega areala do recentnih grobova koji su joj se primakli na svega nekoliko metara s juga, istoka i sjeveroistoka te jugozapada i sjeverozapada. Nešto više površine ostalo je ispred pročelja prema vratnicama na zapadu odakle je bio glavni pristup crkvi i groblju.

Najveća slobodna površina prostirala se od sjevernoga bočnog zida crkve do ograda groblja gdje nije bilo nikakvih objekata osim ljetnoga oltara i oveće jame za spaljivanje otpada pri sjevernom zidu groblja. Istočno od oltara bilo je predviđeno mjesto budućega spomenika žrtvama dvaju svjetskih ratova i Domovinskoga rata. Spomenuta je jama pretvorena u kosturnicu u koju su osim nekolicine kostura prenesenih u staru crkvu odložene sve kosti iz arheološki istraženih grobova.

Sam se teren postupno izdizao prema sjevernom rubu groblja s tendencijom pada od istoka prema zapadu. Sjeverni je zid stare crkve bio zasut nekoliko redova kamena iznad temelja pa se vidjela samo gornja polovica zazidanih vrata. Na površini između drveća jedva se nazirao pokoji obris staroga groba. Cijeli je ovaj prostor bio zasađen raznim vrstama drveća, a dominirale su topole kojih je bilo posvuda po groblju.

Prvim arheološkim radovima koji su zamišljeni kao zaštitni, a nastavljeni i dovršeni kao sustavno istraživanje u Šamatorju, prethodilo je traženje i dobivanje dozvole za izgradnju spomenika žrtvama dvaju svjetskih i Domovinskog rata. Budući da je za mjesto izgradnje predviđen prostor sjeverno od stare crkve gdje su se očekivali arheološki nalazi, bio je potreban stalni nadzor nad zemljanim radovima. Posao nadgledanja zemljanih radova za spomenik preuzeo je autor ovih redaka. Prijasnjje spoznaje o ovom lokalitetu temeljene na brojnim slučajnim nalascima i probnim iskapanjima, koje sam proveo u Šamatorju i na Grabarju, dopunjena tragovima do kojih smo došli prilikom ovih zemljanih radova, ukazivali su na bogatstvo materijalnih preostataka Šamatorja. Zato smo se odlučili na sustavno arheološko istraživanje cijelog slobodnog prostora koji je zatvarao ogradni zid oko stare crkve, staroga župnog stana i groblja.

Ova su istraživanja provedena kroz nekoliko arheoloških kampanja koje su trajale po nekoliko mjeseci svake godine između 1995. i 2000. Pored poteškoća prouzrokovanih tek završenim ratom, a koje su se ogledale u nedostatku stručnih kadrova i službi kao što su dokumentaristi, konzervatori, ilustratori i dr., ovaj je zahtjevan posao uspješno priveden kraju. Povremene usluge u tom smislu pružali su nam stručnjaci iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu zbog čega im pripada naša velika zahvalnost.

Naš višegodišnji terenski rad u Šamatorju rezultirao je otkrićem prapovijesne keramike, ulomaka arhitektonске plastike rimskoga poganskog hrama i žara (urni) iz poganskih grobova, ostataka arhitekture značajnoga rimskog naselja nepoznata imena, ranokršćanske bazilike s kasnoantičkim grobnicama, ostataka starohrvatske crkve i groblja, srednjovjekovnih grobova sa stećcima i grobova iz turskoga vremena.

Prapovijesni tragovi identificirani su na osnovi ulomaka keramike pronađene u nedirnutom sloju južno od stare, sada grobljanske, crkve, a temeljem kojih nije moguće odrediti kakvom ambijentu (naselju, groblju) pripadaju. Ostatci rimskoga razdoblja (I. - IV. st.) vrlo su brojni. Oni pripadaju stambenoj arhitekturi, gospodarskim zgradama i obrtničkim radionicama te sakralnoj i grobnoj arhitekturi. Ostatke ovih tzv. nepokretnih spomenika obično prate brojni sitni nalazi. U Šamatorju su to ulomci zemljjanoga posuđa, staklo, željezne alatke, novčići, nakit i dr.

Kasnoantičko razdoblje ostavilo je značajne tragovi među kojima valja istaknuti ranokršćansku baziliku podignutu u V. stoljeću. Ova zgrada pripada redu standardnih sakralnih objekata toga doba. Istočni joj dio završava trima oblim apsidama s prezbiterijem (svetištem) u središnjoj apsidi od kojega smo pronašli dijelove kamenoga oltarnog stola. Središnji je dio lađa (naos) namijenjena vjernicima za vrijeme liturgije, a zapadni je prostor narteksa gdje su stajali još nekršteni i oni koji su okajavali kakav javni grijeh. Sjeverni dio bazilike zauzima krstionica (baptisterij) s krsnim zdencem (piscinom) i prostor namijenjen pripravnicima za krštenje (catekumenikon). Južni dio građevine služio je zajedničkim potrebama prve kršćanske zajednice u Gorici. Ispod poda bazilike pronašli smo i dvije ranokršćanske grobnice, jedna je imala kameni svod i slična je onoj koju sam svojedobno pronašao na Grabarju.

Ranokršćanska je bazilika srušena u nemirnim vremenima koja su prethodila doseljanju Hrvata pa je tek u IX. stoljeću na njezinim ruševinama podignuta rano-srednjovjekovna crkva. Ova starohrvatska crkva bila je skromnih dimenzija, ali iznimne ljepote. Posebno je vrijedan njezin kameni namještaj od kojega smo pronašli velik broj ulomaka. Oko ove crkve razvilo se groblje, djelomice i u unutrašnjosti srušene bazilike, u kojemu smo pronašli desetak grobova s bogatim nalazima nakita i ratničke opreme. Groblje se dalje širilo oko crkve koja je tu stajala sve

do prve polovice XVII. stoljeću kada su je Turci konačno srušili. Nad grobovima iz XIV. i XV. st. postavljeni su stećci od kojih smo pronalazili ulomke s ostacima ukrasa i natpisa.

Za vrijeme terensko-istraživačkih radova u Šamatorju izvršili smo i jedno istraživanje na **Grabarju** gdje smo otkrili arhitektonske ostatke radionica iz rimskoga razdoblja s manjom priručnom cisternom propraćenom brojnim ulomcima zemljjanoga posuđa, stakla, novčića, alata i dr. Nešto kasnije na **Grotuši** smo, sjeverozapadno od Šamatorja i zapadno od Grabarja, proveli također zaštitno istraživanje. Tom smo prilikom otkrili dio bogate rimske vile. Na istraživanom dijelu građevinskoga sklopa pronašli smo prostoriju s podnim parnim grijanjem kojoj su zidovi bili obloženi mramornim pločama i pod pokriven višebojnim mozaikom. Otkrili smo i dijelove vodovoda s olovnim cijevima, a uza sve to i bogat pokretni arheološki materijal. Manji je dio ove zgrade uništen izgradnjom kuće, a najveći njezin dio, koji je ostao neistražen, prostire se na susjednoj njivi.

Svi nepokretni nalazi koje sam istražio konzervirani su i dostupni su javnosti na mjestu gdje su i pronađeni osim ostataka arhitekture rimske vile na Grotuši. Pokretni arheološki nalazi dobrim su dijelom konzervirani, a samo manji dio još čeka na konzervaciju. Nadam se da će se i za ovaj posao naći volje i sredstava.

Detalj s arheološkog iskapanja u Grabaru

Ranokršćanska grobnica u Šamatorju prije konzervacije

Dosadašnja arheološka istraživanja u Gorici dala su rezultate na osnovi kojih je moguće rekonstruirati dugu prošlost Gorice bogatu preko dva tisućljeća. Međutim, to je samo jedan dio. Istraživanja je potrebno nastaviti jer je velik dio arheološki zanimljivih površina ostao neistražen. Treba ih očuvati u stanju u kakovom su sada i očuvati za neke buduće istraživače.

Na kraju je potrebno reći kako je nakon ovih posljednjih iskapanja prikupljena bogata arheološka građa čiji je jedan dio nakon stručno-znanstvene obrade našao mjesto u stalnom postavu u starom župnom dvoru, a koji je u posljednje vrijeme otvoren za širu javnost.

Literatura

- BAKULA, Petar, *Hercegovina prije sto godina* (Šematizam fra Petra Bakule), Mostar, 1970.; naslov originala: *Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina*, Spalati, 1867.
- ČOVIĆ, Borivoj, Nekoliko manjih preistorijskih nalaza iz BiH, GZM, (A), NS XII, Sarajevo, 1957., 241-255.
- ČOVIĆ, Borivoj, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo, 1976.
- ĆURČIĆ, Vejsil, Nekoliko preistoričkih predmeta iz Bosne i Hercegovine u zbirci c. kr. naravoslovnoga dvorskoga muzeja u Beču, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XIX, Sarajevo, 1907., 203-214.
- ĆURČIĆ, Vejsil, *Der Heraklesknoten* (Zur Chronologie des prahistorischen Silberfundes aus Gorica, Bezirk Ljubaški, WM BH, Wien, 1909., 75-81.
- GLAVAŠ, Tihomir, Novi nalazi predromaničke skulpture u Bosni i Hercegovini, GZM (A), NS 45, Sarajevo, 1990., 177-190.
- KRALJEVIĆ, Gojko, Antički novci sa područja Ljubaškog, GZM, (A), NS XXXIII/1978, Sarajevo, 1979., 133-136.
- MILETIĆ, N. TRUHELKA, Ć. *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja BiH*, 1888-1988, Sarajevo, 1988.
- NIKIĆ, Andrija, *Muzej franjevačkog samostana Humac (100 godina muzeja na Humcu, 1884-1984)*, Ljubaški, 1985.
- OREČ, Petar, Novi arheološki nalazi iz ranoga srednjega vijeka iz zapadne Hercegovine, GZM (A), NS 39, Sarajevo, 1984., 97-129.
- OREČ, Petar, Prapovijesna naselja i grobne gomile (Posušje, Grude i Lištica), GZM, NS XXXII/1977, Sarajevo, 1978., 181-291.
- PATSCH, Karlo, Rimski mjesta po Imotskom polju, GZM XII, Sarajevo, 1900., 295-344.
- PATSCH, Karlo, *Archaologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der romischen Provinz Dalmatien*, WM BH VIII, Wien, 1902., 61-130.
- RADIMSKY, Waclav, *Archäologische Tagebuchblätter*, WM BH III, Wien, 1895., 295-966.
- RADIMSKY, Waclav, Arheološke crtice iz Bosne i Hercegovine, GZM XVIII, Sarajevo, 1906., 479-497.
- TRUHELKA, Ćiro, Dva preistorijska nalaza iz Gorice (ljubaškog kotara), GZM XI, Sarajevo, 1898., 339-395, T. I-II.
- TRUHELKA, Ćiro, *Zwei prähistorische Funde aus Gorica (Bezirk Ljubaški)*, WM BH VIII, Wien, 1902., 3-47.

mr. sc. Tihomir Glavaš

POSVETNI KRIŽ IZ XVII. STOLJEĆA IZ BLAŽEVICA

Kameni križ s ciriličnim pismom nedavno je postavljen na zid prezbiterija filijalne i grobljanske crkve sv. Luke Evanđelista u Blaževićima, župa Drinovci. Prije postavljanja na ovo mjesto, da bi se očuvao od nebrige, ovaj je vrijedni kulturno-povijesni spomenik i spomenik pismenosti imao neobičnu sudbinu. Prije više desetljeća nad jednim grobom u groblju u Blaževićima fotografirao ga je Marko Vego, a potom objelodanio u monografiji *Bekija kroz vijekove (Područje općine Grude i Posušje)* tiskanoj u Sarajevu 1964. Iako je Vego sigurno znao

pročitati ovaj inače lako čitljiv natpis, nije objavio cijelovit tekst natpisa nego samo godinu (1676.) koja je njegov sastavni dio. Moglo se zaključiti da se ovdje radi o uobičajenom nadgrobnom spomeniku. Međutim, sadržaj i smisao natpisa govori o drugoj funkciji križa.

Nakon snimanja i objavljuvanja šezdesetih godina prošloga stoljeća križ je nestao s ovoga mjesta i dugo se vremena za nj nije znalo. Tek u posljednje vrijeme pronađeno je nekoliko njegovih komada u jednoj prostoriji župnoga stana u Drinovcima gdje ih je sklonio meni nepoznat fratar, a nakon toga pronađen je još jedan ulomak na kamenoj gomili u Blaževićima. Očuvani su dijelovi bili dostatni za cijelovitu rekonstrukciju križa. Nakon sastavljanja postavljen je u crkvu na groblju gdje je i pronađen i gdje će se, uvjeren sam, najbolje očuvati. Njegove su mjere: 102 x 71 x 16 cm.

Izrađen je iz jednoga bloka pješčenjaka (miljevine) rukom vještoga majstora - klesara, ali ne i dobrog pisara. Klesarska se vještina očituje u pravilnom oblikovanju s nešto proširenim krakovima te solidnoj obradi površina. Slova ispisana

Posvetni križ iz Blaževica, XVII. stoljeće

rukom, vjerojatno, istoga majstora pokazuju nesigurnost u pogledu rasporeda prostora i oblika te veličine slova. To, dakako, ne umanjuje važnost ovoga dragocjenog teksta.

Tekst natpisa u tri reda teče odozgo prema dolje po vertikali križa prelazeći jednim manjim dijelom na njegov lijevi krak, a glasi: **POSVETI SE OVO GROBLJE 1676. SIĆ(nja) 21.** Može se zaključiti po rasporedu i veličini slova da je prvo bilo napisano: **sveti se ovo groblje**, a da su kasnije dodana dva, od ostalih nešto manja, slova (**po**) te nadnevak blagoslova (**1676 sić 21.**). Na kraju je dodano slovo **A** što bi mogao biti inicijalni potpis klesara.

Kako se vidi, pismo je hrvatska čirilica (bosanica, bosančica), a jezik hrvatski. Slova se oblikom umnogome ne razlikuje od onih dyjesto godina starijih kakva se susreću na srednjovjekovnim stećcima. To potvrđuje oblik karakterističnoga slova V koje se dosljedno piše kao pravokutnik, ali i sva druga uporabljena slova koja se ne razlikuju od pisanja nekoliko stoljeća prije. Druga ništa manja zanimljivost ovoga natpisa jest uporaba narodnoga (hrvatskog) nazivlja za mjesecе, i to na ikavskom narječju (sičanj) što je, koliko mi je poznato, najstariji primjer ne samo u nas nego na puno širemu prostoru.

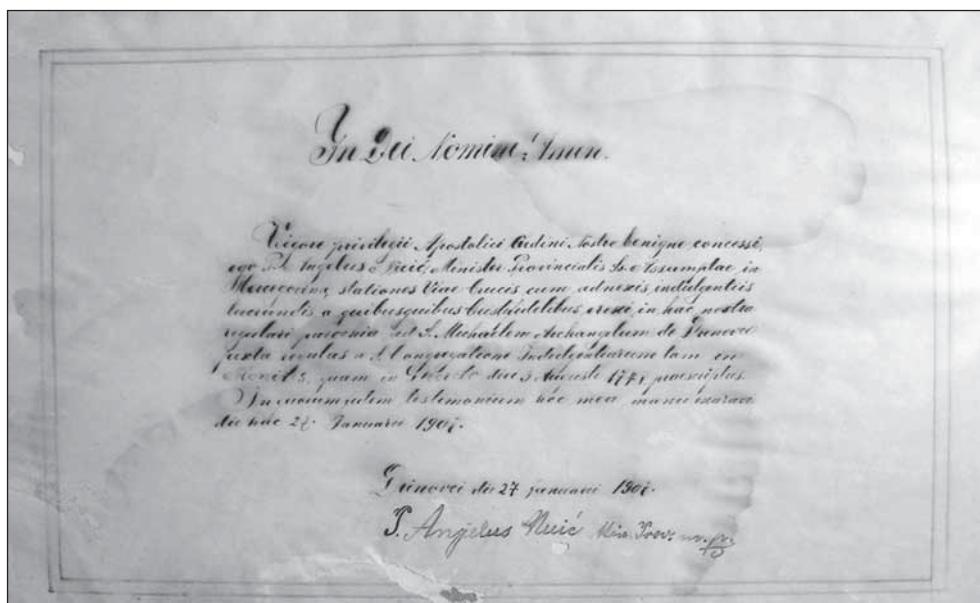
Bilo bi zanimljivo znati tko je i kojom prigodom posvetio groblje u Blaževićima, ali to će zasada ostati tajna. Sigurno je da obred posvete nije obavljen prigodom uspostave novoga groblja jer je ono postojalo najmanje tristo godina ranije. Je li posveta bila potrebna zbog kakva prethodna oskrvruća ili nekoga drugog razloga, možemo samo nagađati. Jedino što je sigurno jest da je na dan posvete, 21. siječnja 1676., bio petak i blagdan sv. Janje.

mr. sc. Tihomir Glavaš

DRINOVCI - 100 GODINA POSTAJA KRIŽNOGA PUTA

Dugo je vremena nad vratima sakristije koja vode u prezbiterij župne crkve sv. Mihovila Arkandela u Drinovcima stajao zapis na listu papira nepoznata sadržaja. Tekst pisan latinskim jezikom i pismom stajao je toliko visoko da se nije mogao pročitati bez približavanja ili skidanja uokvirenoga i ostakljenoga zapisa, a za taj «atletski» pothvat dugo nije bilo zainteresiranih. S poda sakristije jedino se mogao pročitati donji red koji je sadržavao latinsku inaćicu potpisa fra Andela Nućića. Tek kada sam uočio oštećenje lista koje je prouzročio moljac, zatražio sam i od župnika dobio dopust da ga mogu skinuti i spriječiti daljnje propadanje.

Tekst zapisa pisan je crnom dokumentarnom tintom na papiru, iznimno lijepim kaligrafskim rukopisom, sitnim slovima. Tinta je postojana, a to se vidi po nerazljevanju tinte prilikom pisanja pa je papirna podloga ostala nenagrižena. List sam dao očistiti od moljčevih tragova i naslagu višegodišnje prljavštine i staviti u novi okvir te vratiti na izvorno mjesto, a latinski tekst preveden je na hrvatski jezik. Zapis u hrvatskom prijevodu glasi:

Zapis o postajama križnog puta u crkvi sv. Mihovila

U Ime Božje! Amen.

Snagom apostolske povlastice dobrohotno dodijeljene našem redu, Ja otac Andeo Nuić provincijal Presvete na nebo uznesene u Hercegovini, postavio sam postaje križnog puta s oprostima s kojima su povezani, koje može dobiti svaki kršćanin u ovoj našoj redovničkoj župi Sv. Mihovila arkandela od Drinovaca, prema propisima Svetе Kongregacije za oproste propisanim 3. kolovoza 1748., kako za vrijeme javne tako i skrovite pobožnosti.

Vjerodostojno svjedočanstvo je zapisano mojom rukom 27. siječnja 1907.

Drinovci, 27. siječnja 1907.

O. Andeo Nuić, provincijal, vlastoručno.

Zanimljiv je sadržaj ovoga teksta koji svjedoči o točnom nadnevku postavljanja postaja križnoga puta u crkvu sv. Mihovila i sugerira donatora koji iz skromnosti i samozatajnosti želi ostati anoniman. Izgleda da je to sam fra Andeo, suvremenii «provincijal Presvete na nebo uznesene u Hercegovini» koji je uoči korizme prije sto godina darovao ove vrijedne slike župi u kojoj je rođen i kojoj je učinio mnoga dobra djela.

Jedna od postaja križnog puta

Iako sto godina izložene javnosti, postaje križnoga puta još nisu vrjednovane. Stoga im treba pokloniti dužnu pozornost, ako zbog ničega drugog, onda zbog njihove starosti. Treba utvrditi njihovo stanje s gledišta očuvanosti te utvrditi, ako je moguće, ime(na) autora i dati im mjesto koje zaslužuju, a to je posao povjesničara umjetnosti.

mr. sc. Tihomir Glavaš

ŠIMIĆEVİ SUSRETI

OPOMENA

Čovječe pazi
da ne ideš malen
ispod zvijezda!

Pusti
da cijelog tebe prođe
blaga svjetlost zvijezda!

Da ni za čim ne žališ
kad se budeš zadnjim pogledom
rastajô od zvijezda!

Na svom koncu
mjesto u prah
prijeđi sav u zvijezde!

A. B. Šimić

Utemeljenje susreta

Početak je 60-ih godina prošloga stoljeća. Mlada grudska općina izrazito je nerazvijena. Nijednoga proizvodnog pogona ni na vidiku. Sve su ceste makadamske. Petrolejke su tek *kapitulirale* pred električnom rasvjetom. Izrazito seljačko stanovništvo uzgaja duhan, vinovu lozu i stoku. Radi se mukotrpno, živi se teško. Ni pedlja neobrađene zemlje. O kulturnim sadržajima ni riječi.

A onda, u takvu sredinu ulazi krupan književni i kulturni događaj – *Šimićevi susreti*. U Drinovcima, rodnome mjestu pjesnikâ braće Antuna Branka (1898.–1925.) i Stanislava Šimića (1904.–1960.), 3. svibnja 1964. održavaju se prvi *Šimićevi susreti*, njima u čast. Prva je to manifestacija takve vrste u Hercegovini.

Inicijativu za *Šimićeve susrete* dali su kulturni i politički radnici Hercegovine, Udruženje književnika SR Bosne i Hercegovine i Društvo književnika SR Hrvatske. Prvi službeni sastanak inicijatorâ održan je u jesen 1963. Na prvim *Susretima* otkrivena je spomen-ploča na rodnoj kući Antuna Branka i Stanislava Šimića, u dvorištu novoizgrađene osnovne škole njihova poprsja, a

škola je ponijela njihova imena. Spomen-obilježja otkrili su Dragutin Tadijanović, u ime Društva književnika Hrvatske, Hamza Humo, u ime Udruženja književnika BiH, i Ivo Jerkić, predsjednik Kotarske skupštine Mostar. O drinovačkim pjesnicima te o značenju ove manifestacije govorili su D. Tadijanović, H. Humo, Ivan V. Lalić, tajnik Udruženja književnika Jugoslavije, Hasan Brkić, predsjednik Izvršnog vijeća BiH, i Andrija Sosa, predsjednik općine Grude. Uz više republičkih i kotarskih čelnika te sve predsjednike zapadnohercegovačkih općina na skupu su sudjelovali, uz navedene, i drugi brojni književnici: članovi Društva književnika Hrvatske – Tomislav Ladan, Milivoj Slaviček, Zlatko Tomičić, Miroslav Vaupotić; članovi Udruženja književnika BiH – Mak Dizdar, Ahmet Hromadžić, Čedo Kisić, Skender Kulenović, Izet Sarajlić, Duško Trifunović, Andelko Vuletić.

Dok sam ja govorio, naslonjena na prozor, slušala me mati braće Šimić, napisao je Dragutin Tadijanović 29. listopada 1998. u svome pismu upućenom Vladi Bogutu i autoru ovih redaka, kao odgovor na njihovu molbu da se prisjeti prvih Šimićevih susreta. Bila je to 94-godišnja majka Vida. Slušali su Tadijanovića i ostale govornike i brojna rodbina Šimićevih, među kojima i braća dr. Jerko i Makso Šimić te oko 5.000 građana Hercegovine i susjedne Dalmacije. Sva ova zbivanja objavljena su, između ostaloga, u zagrebačkom *Vjesniku* 5. svibnja 1964.

Vraćanje identiteta Susretima

Sljedeće godine održani su drugi Šimićevi susreti, 1966. treći, a četvrti 1970. U razdoblju 1967.–1969. Susreti su obilježavani na lokalnoj razini, ponajviše u Osnovnoj školi *Antuna Branka i Stanislava Šimića* u Drinovcima, pa nisu brojeni. Susreti se nastavljaju održavati kontinuirano, s velikim brojem književnika i drugih uglednika. Godine 1983. održani su 17. Šimićevi susreti. *Kako 17. ako su prvi održani 1964.?* upitali su se neki kulturni pregaoci iz Sarajeva. Kada smo im objasnili o čemu se radi, predložili su nam da priznamo i dvoje «male» Susrete, što je Organizacijski odbor Šimićevih susreta prihvatio i donio takvu odluku pa su 1984. održani 20. Susreti. Sve do tada, i još sljedećih pet godina, svake godine Susreti su bili obilježavani rednim brojem. Isticalo se to u programu *Susreta*, u pozivnicama na *Susrete*, na sceni, u medijima... Godine 1989. održani su posljednji *Susreti* koji su ispred sebe imali redni broj – 25. Šimićevi susreti. Od tada do danas *Susreti* su održavani svake godine, izuzev jedne u vrijeme Obrambenoga rata, bez oznake koji su po redu.

Čini mi se, a takvo mišljenje dijele i mnogi drugi, da je time *Susretima* učinjena nepravda. Najstarija je to književna manifestacija u Hercegovini, među prvima u BiH. Zašto se time ne ponositi? *Susreti* bez rednoga broja postali su okrnjeni, bezlični, bez punoga imena... Nitko književne, kulturne i dr. slične manifestacije, smotre, priredbe itd. nije prestao brojiti. Nitko osim nas. Gorani su se ove godine ponosili svojim 44. *Goranovim proljećem*. Kolika li je tek bila radost Sinjana na svoju 292. *Sinjsku alklu!* Nadam se da će se i Gruđani ove godine ponositi svojim 42. Šimićevim susretima.

Brojni sudionici

Godinama su na *Susretima* svoje pjesme čitali brojni pjesnici iz svih krajeva bivše Jugoslavije. U Drinovcima su se čule pjesme i na albanskom, mađarskom, makedonskom, slovenskom, čak i na rumunjskom jeziku. O Antunu Branku i Stanislavu Šimiću govorili su ugledni književnici. U programima su sudjelovala brojna ugledna imena i iz drugih grana umjetnosti. Ne treba zaboraviti ni glumce i pjevače. I političarima je bilo dragو doći u Šimićev rodni kraj. Sudionika je bilo zaista mnogo. Evo nekih imena, iz arhiva Šimićevih susreta i po sjećanju, bez titula, bez posebnih kriterija, od *poletaraca* do akademika: Ivo Andrić Lužanski, Zdenka Andrijić, Zlata Artuković, Goran Babić, Slavo Bago, Miloš Bandić, Stanislav Bašić, Midhat Begić, Sergije Beljajev, Ljubica Benović, Tomislav Marijan Bilosnić, Božidar Boban, Ranko Boban,

Jure Franičević Pločar

Vjekoslav Boban, Miodrag Bogičević, Hasija Borić, Nenad Valentin Borozan, Josip Bratulić, Hasan Brkić, Rade Budalić, Diana Burazer, Kaća Čelan, Vladimir Čerkez, Zvane Črnja, Stjepan Čuić, Enver Ćemalović, Katica Ćulavkova, Oskar Davičo, Munib Delalić, Hasan Dervišbegović, Mak Dizdar, Branimir Donat, Doris Dragović, Enes Duraković, Todor Dutina, Enver Đerdeku, Mihajlo Đonović, Jakša Fiamengo, Jure Franičević Pločar, Božidar Gagro, Jure Galić, Anto Gardaš, Gradimir Gojer, Hasan Grapčanović, Petar Gudelj, Rešad Hadrović, Hasan Brkić, Dubravko Horvatić, Ahmet Hromadžić, Refik Hukić, Hamza Humo, Zaim Imamović, Alija Isaković, Nikola Ivanišin, Ljubo Jandrić, Dragoljub Jeknić, Matko Jelavić, Dubravko Jelčić, Mato Jerinić, Ivo Jerkić, Trpimir Jurkić, Rešad Kadrović, Sokrat Kajević, Ivan Kalcina, Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Ferid Karajica, Jure Kaštelan, Alija Kebo, Čedo Kisić, Uglješa Kisić, Enes Kišević, Ružica Komar, Radomir Konstantinović, fra Lucijan Kordić, Ivan Kordić, Zdravko Kordić, Veselko Koroman, Lada Kos, Ilijko Kozić Ladin, Mirko Kraljević, Uroš Kravljaca, Ismet Kreso, Vesna Krmpotić, Vuk Krnjević, Skender Kulenović, Dana Kurbalija, Todo Kurtović, Tomislav Ladan, Ivan L. Lalić, Zdenka Leko, Zdenko Lešić, Stjepan Lice, Ivan Lovrenović, Ivica Lovrić, Antun Lučić, Vitomir Lukić, Slavko Mader, Mišo Marić, Zvonko Marić, Tonko Maroević, Nikola Martić, Slavko Mihalić, Nedjeljko Mihanović, Branko Mikulić, Cvjetko Milanja, Nikola Milićević, Petar Miloš, Mira Miljanović, Martina Mlinarević, Milan Mučibabić, Gertruda Munitić, Šimun Musa, Halima Mušić-Seratlić, Vladimir Nastić, Virgilije Nevjestic, fra Andrija Nikić, Zdravko Nikić, Anđelko Novaković, Iva Nuić, Nada Obrić, Mladen Oljača, Josip Osti, Luko Paljetak, Vlado Pandžić, Etela Pardo, Neđo Parežanin, Vesna Parun, Luka Pavlović, Vladimir Pavlović, Toni Pehar, Mile Pešorda, Božidar Petrač, Miro Petrović, Zvonko Petrović, Jovo Popara, Hamdija Pozderac, Vlado Puljić, Ćiro Rajić, Rizo Ramić, Muhsin Rizvić, Izet Sarajlić, Abdulah Sidran, Goran Simić, Milivoj Slaviček, Ružica Soldo, Ante Stamać, Branko Stojanović, fra Miljenko Stojić, Mile Stojić, Dara Stoilković, Slavojka Sultanović, Krešimir Šego, Vlado Šegrt, Ivka Ševelj, Joško Ševo, Pero Šimunović, Neđo Šipovac, Jadranka Šipuš, Dubravka

Škarica, Milan Škoro, Dragutin Tadijanović, Husein Tahmišić, Arif Tanović, Milka Tica, Mijo Tokić, Ivan Tolj, Zlatko Tomičić, Stevan Tontić, Salih Trbonja, Duško Trifunović, Miroslav Vaupotić, Ante Vican, Mila Vlašić-Gvozdić, Stojan Vrljić, Andrija Vučemil, Radovan Vučković, Ante Vujević, Andelko Vuletić, Igor Zidić, Vesna Zovko, Pero Zubac, Miralem Zupčević, Ante Žužul Marinović ...

Jure Kaštelan

Ostali sadržaji

Slovo o Antunu Branku, ili obojici braće Šimić, a ponekad i neko drugo književno kazivanje, redovito je pratilo *Šimićeve susrete*. Uoči ili za vrijeme *Susreta* otvarane su brojne likovne i druge izložbe. Činjeno je to u grudskim školama, Hotelu Grude, Predionici i trikotaži Grutex Grude i sl., a u novije vrijeme u Franjevačkoj galeriji u Širokom Brijegu. Gruđanima i njihovim gostima predstavljena su djela Josipa Botteri-Dinija, Željka Bubala, Drage Bušića Šarića, hercegovačkih likovnih umjetnika, fra Blage Karačića, Vladimira Katića, Ante Kuduza, Ivana Lackovića Croate, Ante Ljubičića Cara, Stjepana Mikulića Bilog, Ismeta Mujezinovića, Virgilija Nevjestića, Mirana Palčoka, Vladimira Pandžića, Ćire Rajića (fotografije), Karla Afana de Rivere, slikara amatera s područja Gruda, studenata Likovne akademije iz Širokog Brijega, Antuna Branka Šimića (*Život i književno djelo*), Ive Tomažina (karikature), učenika grudskih osnovnih i srednje škole, Blaženke Zvonković Tomičić i drugih više ili manje afirmiranih stvaratelja.

Predstavljanje knjiga također je bila jedna od čestih točaka u programu *Šimićevih susreta*. Predstavljana su djela Janka Bobetka, Jure Galića, fra Radoslava Glavaša, fra Lucijana Kordića,

fra Ante Marića, Zvonke Marića, Petra Miloša, Ive Nuić, fra Bazilija Pandžića, Mile Pešorde, Ante Starčevića, Mile Stojića, Antuna Branka Šimića (novo izdanje *Sabranih djela* i hrvatsko-talijansko izdanje *Izabranih pjesama*), Franje Tuđmana, Andelka Vuletića i brojnih drugih autora.

Susreti su od početka bili prožeti i kulturno-zabavnim programom koji je u početku bio *narodnjački*, a kasnije *umjetnički*. Većina pojedinačnih imena koja su sudjelovala u ovom dijelu programa nabrojena je među sudionicima *Susreta*, pa ćemo ovdje dodati Djecijski mandolinски orkestar Imotski, Djevojke s Neretve, folklorne grupe i ansamble Hercegovine, Hor 57 *dječaka i djevojčica* Bugojno, KUD *Hrvoje* Mostar, KUD *Sloga* Gorica, Mostarske kiše, Omladinski ansambl *Breze*, RKUD *Abrašević* Mostar, Simfonijski orkestar Mostar, Zbor *Džemal Bijedić* Mostar, Zbor Glazbene škole Lištice, Zbor Glazbene škole Mostar, Zbor Osnovne glazbene škole Grude itd. Niz dramskih predstava u danima *Susreta* izvele su kazališne kuće iz više gradova u BiH, te HNK iz Splita i Dubrovnika.

Ne tako čest, ali važan dio programa *Šimićevih susreta* činili su okrugli stolovi, znanstveni skupovi, savjetovanja, razgovori (Školovanje djece naših radnika privremeno zaposlenih u inozemstvu, Putovi daljnog razvoja kulturnih manifestacija u Hercegovini, Pisci Hercegovine i NOB, Poezija u svremenom društvu, Mogućnosti scenske interpretacije pjesništva, Prošlost, sadašnjost i budućnost *Šimićevih susreta*, Život i djelo Antuna Branka Šimića ...).

Nagrade

Afirmaciji *Šimićevih susreta* svakako su pridonijele i nagrade koje je dodjeljivao i dodjeljuje Organizacijski odbor *Šimićevih susreta*. Najstarija je godišnja Nagrada mlađim pjesnicima. Dodjeljuje se učenicima osnovnih i srednjih škola iz BiH i susjednih hrvatskih gradova, kao i studentima Sveučilišta Mostaru. Prve su nagrade dodijeljene 1970. godine i od tada se dodjeljuju svake godine. Prvi su dobitnici bili Nikola Martić i Mile Pešorda, 1971., Boro Bošnjak, Diana Burazer i Mile Stojić, 1972., Ljubica Benović, Miro Petrović i Josip Zubac, 1974., Zdravko Kordić, Milka Tica ... Očito je da je Ocjenjivački sud dobro radio.

Godine 1979. Odbor je ustanovio dvogodišnju Nagradu Braća Šimić za književnu kritiku. U Pravilniku o dodjeljivanju Nagrade utvrđeno je, između ostaloga, da se nagrada dodjeljuje za književnu kritiku o piscu ili djelu iz književnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine, koja je objavljena u listovima i časopisima u SFRJ, da se dodjeljuje jednom autoru i da novčani dio Nagrade iznosi 20.000 dinara. Prvi laureat bio je Radomir Konstantinović (Beograd), drugi Midhat Begić (Sarajevo), treći Jure Kaštelan (Zagreb)... S nestankom SFRJ nestalo je i ove nagrade.

Najmlađa je godišnja Nagrada Antuna Branka Šimića koja se dodjeljuje za najbolju knjigu na hrvatskom jeziku objavljenu u prethodnoj godini. I ona je već postala tradicionalna. Utemeljilo ju je Društvo hrvatskih književnika Herceg-Bosne. Na *Šimićevim susretima*, koji su suutemeljitelj Nagrade, predstavljaju se nagrađene knjige.

Mjesto i vrijeme održavanja

Rečeno je da su prvi *Susreti* održani u Drinovcima. U rodnome mjestu pjesniká ostat će sve ove protekle godine, ali će se uskoro proširiti i na općinsko središte, a kasnije i na susjedne općine (Imotski, Ljubuški, Posušje i Široki Brijeg) te Mostar. U novije vrijeme određeni programski sadržaji *Susreta* izvode se u svim onim mjestima za koja je A. B. Šimić bio vezan – u Drinovcima, u kojima je rođen i učio osnovnu školu, u Širokom Brijegu, gdje je završio tri razreda gimnazije, u Mostaru, gdje je nakratko nastavio školovanje, u Vinkovcima, gdje je položio četvrti i pohađao peti razred gimnazije, i Zagrebu, gdje je završio šesti i sedmi i započeo pohađati osmi razred, nastavio živjeti i stvarati i gdje je i umro.

Antun Branko Šimić umro je u Zagrebu, u bolnici na Zelenom Brijegu, 2. svibnja 1925. i pokopan na Mirogoju. Vjerojatno su datum smrti i godišnje doba bili razlozi zašto su prvi *Susreti* održani u nedjelju, 3. svibnja 1964. *Susreti* se nastavljaju održavati krajem svibnja (4., 5. i 6. *Susreti*), potom krajem lipnja (7., 8. i 9.), 10. i 11. održani su krajem listopada, 12. početkom prosinca, 13. i 14. sredinom studenoga, 15. i 16. vraćeni su u lipanj, sljedeći u svibnju ili lipnju, 1991. održani su u prosincu, a nakon toga ustalili su se sredinom lipnja (središnji dio programa izvodi se u Drinovcima u nedjelju koja je najbliža datumu rođenja A. B. Šimića 18. studenoga, Šimićevi *susreti*, pored Šimićeva rođendana, vežu se i uz obilježavanje Dana općine Grude (18. studenoga) koji je ujedno i Dan HZH-B i Dan Županije zapadnohercegovačke. Manje je bitno uza što su vezani, važnije je da se ustalilo vrijeme njihova održavanja.

Šimićevi susreti iz 1976.

Monografija kasni

Zapisano ostaje, nezapisano nestaje. Ono što nije zapisano, nije se ni dogodilo. Šimićevi su *susreti* ušli u peto desetljeće održavanja. U njihovu organizaciju mnogo su volonterskoga rada uložili, uz ostale, i Drinovčani i Gruđani, iz ljubavi prema A. B. i S. Šimiću i svojoj rodnoj grudi. Njihova imena nisam ni spomenuo u ovom tekstu. Zasluzili su, i treba ih navesti, u mnogo ozbiljnijem i podrobnjijem radu koji bi se zvao *Monografija Šimićevih susreta*. Na njezinu pisanju treba početi ne sutra nego danas.

Volonterski rad jedan je od razloga što je arhiv Šimićevih *susreta* siromašan. Međutim, dobar je dio i očuvan. Godine 1981., nakon 14 održanih Šimićevih *susreta*, objavljen je zbornik *Životvorno sunce – Šimićevi susreti*. Pisan je na osnovi izvornih dokumenata i dnevnoga tiska koji je iz godine u godinu informirao o *Susretima*. Određeni dokumenti i fotografije mogu se naći i u privatnim arhivima. Tisak, radio i televizija mogu pružiti dragocjene informacije. Živi su i mnogi utemeljitelji *Susreta*, a osobito oni koji su ih niz godina organizirali. I tu je izvor informacija. Dakle, zasućimo rukave i uhvatimo se uloštač s *Monografijom* – zbog A. B. i S. Šimića, zbog *Susreta*, zbog samih sebe!

Ljubo Leko

KRONIKA ZBIVANJA U MATICI HRVATSKOJ GRUDE

Zagreb, 27. srpnja 2005.
Broj: 384 / 05.

Na temelju članka 35, stavka 4 Pravila Matice hrvatske
donosim

O D L U K U

kojom potvrđujem da je

MARIO BUŠIĆ

na Skupštini Matice hrvatske Grude održanoj
30. lipnja 2005. izabran za predsjednika
Ogranka u skladu s Pravilima Matice hrvatske.

Predsjednik Matice hrvatske

Igor Židić

10000 Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2 - Strossmayerov trg 4
Telefoni: 48 783 60, 48 783 53, 48 783 67; Telefax: 48 193 19, www.matica.hr, matica@matica.hr
Matični broj: 3206505, kunski račun kod Zagrebačke banke, Zagreb: 2360000-1101517838
Devizni račun u Zagrebačkoj banci, Zagreb: 2360000-1000000013/2500-3206505

Ovdje bilježimo sve ono što se zbivalo u Ogranku Matice hrvatske u Grudama. Događaji i ono što je Matica hrvatska organizirala neka ostanu zabilježeni. Scripta manent!

Ljetopis u 2005. godini

30. lipnja 2005. u kinodvorani u Grudama obnovljen je Ogranak Matice hrvatske Grude. Iako je Matica hrvatska Grude bila osnovana 1991., ipak nije pustila duboko korijenje, nego je prestala djelovati upravo zbog ratnih godina koje su uslijedile i inih razloga. Na obnoviteljskoj Skupštini u Grudama izabrano je novo vodstvo. Predsjednik je postao Mario Bušić, a dopredsjednici su Stjepan Glavaš i Jozo Marić. Tajnica Matice hrvatske Grude je Marija Martić. U nadzorni odbor izabrani su: Vinko Čuljak, Mario Tica i Petar Majić. Istoga dana u kinodvorani u Grudama predstavljena je knjiga fra Ante Marića *kraljica Katarina Kosača*.

Na ovoj, za Grudane iznimnoj večeri, bio je prisutan i kratko se obratio nazočnima glavni tajnik Matice hrvatske iz Zagreba Zorislav Lukić.

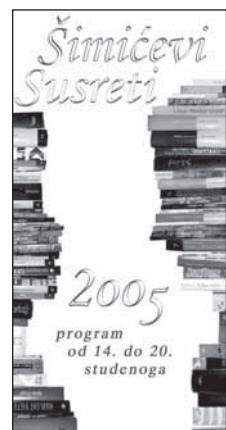
22. rujna 2005. iznenadnom smrću preminuo je načelnik općine Grude i član Matice hrvatske Grude Mate Šimunović. Pokopan je 24. rujna 2005.

29. rujna 2005. godine Ogranak Matice hrvatske Grude bio je organizator predstavljanja knjige prof. dr. sc. Josipa Jurčevića Bleiburg – *Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*. Uz autora knjigu su predstavili Jozo Marić i Petar Majić. Učenici Osnovne glazbene škole iz Gruda sa svojom profesoricom Katarinom Udovičić iznimno dobro su se predstavili domaćoj publici.

14. – 20. studenoga 2005. *Šimićevi susreti 2005.* u organizaciji su Matice hrvatske Grude i općine Grude. Općina je imenovala Odbor za obilježavanje Šimićevih susreta 2005., a predsjednik je Odbora postao Mario Bušić koji je ujedno i predsjednik Matice hrvatske Grude. Bogat kulturni program zajamčen je sljedećim događanjima:

- **14. studenoga (13 sati) – Gimnazija A. B. Šimića -Grude**
- Otvaranje *Šimićevih susreta*
- Izložba slika *Mali dio velike izložbe malih slika* Mirana Palčoka iz Splita
- **Hrvatsko narodno kazalište u Mostaru (18 sati)**
- Dodjela Nagrade A. B. Šimića u organizaciji Društva hrvatskih književnika Herceg-Bosne.

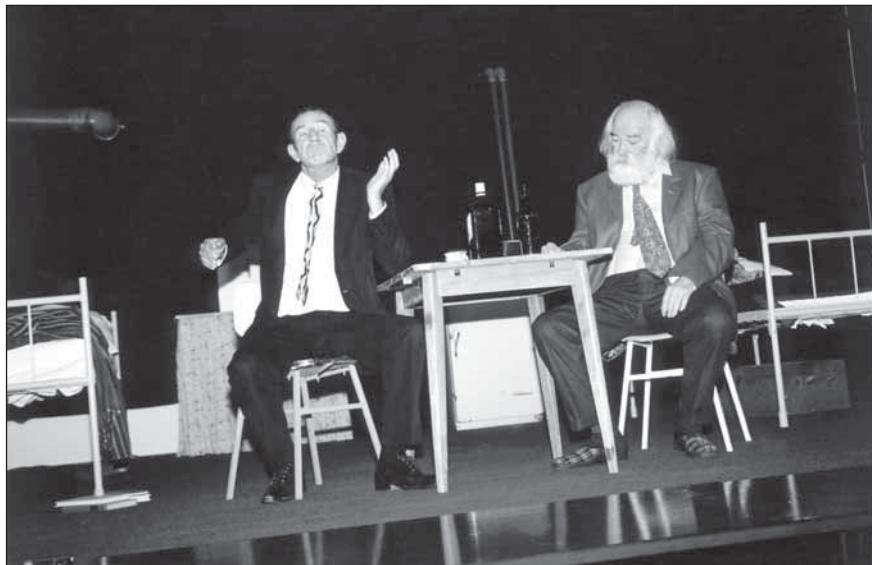

Katalog

S otvaranja izložbe Mirana Palčoka

15. studenoga (19 sati) - Kinodvorana u Grudama

Predstava *Emigranti* Slawomira Mrozeka u izvedbi HNK iz Mostara

16. studenoga (17 sati) Franjevačka galerija na Širokom Brijegu

Otvaranje izložbe grafika *Graf* akademskoga slikara prof. Ante Kuduza

Gimnazija fra Dominika Mandića na Širokom Brijegu (18 sati)

Poetska večer u organizaciji i izvođenju učenika Gimnazije u čast A. B. Šimića

17. studenoga (18 sati) – Kinodvorana u Grudama

Predstavljanje nakladništva Zirala iz Mostara

(predstavljači: fra Ivan Ševo, fra Ante Marić, Jozo Marić i Marko Tokić)

18. studenoga (18 sati) – Kinodvorana u Grudama

Dan općine Grude

Dan Hrvatske Zajednice Herceg-Bosne

Obilježavanje Dana pada grada Vukovara

Predstavljanje biblioteke Stoljeća hrvatske književnosti u organizaciji Matice hrvatske, Zagreb

(predstavljači: dr. Nedjeljko Mihanović i akademik Ante Stamać; odabrane tekstove kazivat će dramski umjetnik Joško Ševo)

19. studenoga (18 sati) – Kinodvorana u Grudama

Predstavljanje Matice hrvatske Čitluk i dječjih listova *Cvitak* i *Školarac*
(predstavljači: Mladen Leko, Andrija Stojić, Krešimir Šego i fra Petar Krasić)

20. studenoga (11 sati) – Župna crkva u Drinovcima

Sveta misa za A. B. Šimića i Stanislava Šimića

Osnovna škola u Drinovcima (12.30 sati)

Svečana akademija u čast A. B. Šimića, na kojoj će uvodno slovo održati akademik Tonko Maroević. Sudjeluju hrvatski književnici.

Dodjela nagrade za najbolje pjesničko ostvarenje studentima Sveučilišta u Mostaru i učenicima osnovnih i srednjih škola.

Nakon akademije izložba slika *100 godina nove crkve na Širokom Brijegu*
Sudionici svečane Akademije u čast braće Šimića u Drinovcima

Akademik Tonko Maroević

Detalji sa svečane Akademije u Drinovcima

“ŠIMIĆEVI SUSRETI”

ORGANIZACIJSKI ODBOR ŠIMIĆEVIH SUSRETA i MATICA HRVATSKA GRUDE

Raspisuju

N A T J E Č A J

Želeći potaknuti trajnu ljubav i zainteresiranost za poeziju i pisanu riječ,
ORGANIZACIJSKI ODBOR ŠIMIĆEVIH SUSRETA i MATICA HRVATSKA
GRUDE raspisuju Natječaj za najbolje pjesničke radeve učenika osnovnih i srednjih škola
u svim hrvatskim školama, te studenata Sveučilišta u Mostaru.

Svoje literarne radeve (ciklus pjesama - pisanih isključivo na računalu ili strojopisu u tri primjerka) učenici osnovnih i srednjih škola, te studenti trebaju poslati poštom, najkasnije do određenog nadnevka, na adresu: "Organizacijski odbor Šimićevih susreta", općina Grude, fra Gabre Grubišića 4, 88340 Grude, s naznakom "Za Natječaj".

Prosudbeno povjerenstvo će procijeniti pristigle radeve, najbolji u kategorijama bit će nagrađeni, te će oni svoje radeve pročitati na svečanoj Akademiji u Drinovcima.

Molimo sve osnovne i srednje škole s hrvatskim nastavnim programom, te Sveučilište u Mostaru, da u sklopu nastave hrvatskog jezika održe prigodno slovo o A. B. Šimiću.

22. studenoga 2005. bio je utorak. U 18 sati u kinodvorani u Grudama Matica je hrvatska organizirala predstavljanje knjige *Haška formula* autorice Višnje Starešine, a knjigu su predstavili Milan Ramiljak, Petar Majić i autorica. Kratko se obratio i predsjednik Ogranka Matice hrvatske Grude Mario Bušić.

22. prosinca 2005. Božićni koncert župnih zborova i drugih pjevačkih organizacija s područja općine Grude zbiva se u Boćarskom domu u Grudama. Oko 300 gledatelja i slušatelja bili su zadovoljni nakon koncerta te su pljeskajući uzvikivali: *Hoćemo još!* Iskreno smo zahvalni svim pomagačima oko realizacije ovoga koncerta: Boćarskom klubu «Grude», Sesarovim radnicima, općini Grude, Bratovštini svetog Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići i svim sudionicima.

Matica hrvatska Grude je u povodu božićnih i novogodišnjih blagdana uputila sljedeću čestitku hrvatskom katoličkom puku:

Neka raspjevani i nadahnuti Božić pohodi srca svih ljudi dobre volje. Betlehemsko dijete neka razgali dušu umornu i teretom pritisnutu. Neka Bog pohodi narod svoj. Skoro stoljeće i pol Matrix Croatica – Matica hrvatska sa svojim hrvatskim pukom pjeva melodijom svakog hrvatskog napjeva i naglaska na milozvočnom jeziku Hrvata: U se vrime godišća! I ove godine obnovljena na hrvatskoj grudi svojih Gruda Matica je hrvatska kao nigdje drugdje doma i u zrak podiže božićnu nazdravicu svim svojim članovima i svemu puku Hrvata:

Na dobro Vam došao Božić i sveto Isusovo rođenje. Blagoslovljeno nek bude Novo Ljeto Gospodnje 2006.

Ljetopis u 2006. godini

24. veljače 2006. u kinodvorani u Grudama s početkom u 18 sati Matica hrvatska je organizirala večer posvećenu Zvonku Bušiću Taiku. Taik je rođen u Gorici. Da bi svijetu pokazao teškoće u kojima živi hrvatski narod u Titovoj komunističkoj Jugoslaviji, zajedno sa svojom suprugom Julianne Bušić i četvoricom hrvatskih domoljuba oteo je putnički zrakoplov htijući iz njega izbaciti letke s prigodnim sadržajem koji je napisao pokojni Bruno Bušić. Bijaše to 1976. godine. Zvonko je, nažalost, još u strogom američkom zatvoru. Ovaj događaj je ona trunčica koju mi možemo učiniti danas za Zvonku. Kinodvorana je bila prepuna.

U ovoj su večeri sudjelovali glumci HNK iz Mostara Robert Pehar i Dragan Šuvak. Oni su čitali isječke iz pisama koja je Zvonko Bušić upućivao za Božić i Novu godinu Hrvatima Vancouvera i ostalima diljem domovine Hrvatske i svijeta. Dirljivi su isječci iz pisama izmamljivali suze kod slušatelja. Sudjelovala je i prigodnim pjesmama uveličala ovu večer i klapa *Bratovština* iz Gorice i Sovića. S ovoga se skupa uputilo Taiku pismo podrške koje je pročitao fra Ante Marić, a potpisali su ga svi prisutni. Zahvaljujemo Radio postaji Grude za ustrajnost promoviranja događaja koje organizira Matica hrvatska Grude. Među sudionicima su bili Đurđa Šušak, supruga pokojnoga ministra obrane Republike Hrvatske Gojka Šuška i Julianne Bušić, Zvonkina supruga. Predsjednik Matice hrvatske Grude Mario Bušić na kraju je iskreno zahvalio svima te prigodnim darom darovao Julianne i Đurđu zaželivši da Zvonko Bušić što prije dođe svomu domu. Ovdje donosimo u cijelosti pismo koje smo uputili Zvonku Bušiću Taiku u znak podrške.

Dragi Zvonko!

Grude, 24. veljače 2006.

Rijetko se sastanemo da i na ovakav način reknemo da si nam u srcu. Više si onako privatno, potih, ali duboko u našim srcima. Kušamo u svojim dušama zamisliti vremenski raspon od 1976. do ove 2006. godine Gospodnje. I reknemo, to je punih trideset godina. U trideset godina čovjek sve stvori. Rodi se, završi pučku školu, srednju, visoku, možda i poslijediplomski, stvori i svoju vlastitu obitelj, rode mu se djeca. Reknemo da su to puna tri desetljeća, mnogo vremena. Mnogo se toga u tom razdoblju dogodi.

Ti si puna tri desetljeća, to dugo vrijeme, proveo u zatvoru. Mnogi su se, Zvonko, koji su večeras u ovoj večeri i okupljanju za Tebe i s Tobom, rodili i narasci dok si Ti bio i još uvijek jesu u zatvoru. Želimo da znaju tko si, zašto si u zatvoru. U djetinjstvu su te prozvali Taik, jer si kao mali tako izgovarao riječ «čovjek». Boljelo Te već iz malena da Tvoja domovina Hrvatska nije slobodna. To si već za rana naučio. I kada bi kao malo dijete progovorio nešto što nije po volji onih koji su zemlju i narod porobili, Tvoj bi Peja očima sve rekao. A Ti si u sebi govorio, i stalno ponavljaš: «E, ja im neću šutjeti!» I onda su te čuli zidovi, jer oni su tih učmalih komunističkih godina postali prave nemanji, da su im i uši narasle. To Te je, i mnoge hrvatske mladiće Tvoje Imote, tako razljutilo, da si im iz petnih žila čupao te klempave uši. To je komunističku neman tako razljutilo, da vas je tukla, izbacivala iz škola, pozivala vaše roditelje na saslušanja, izbacivali ih s posla te su morali od nemila do nedraga i daleke pečalbe kako bi obitelj prehranili. Morao si s tolikim hrvatskim mladiciima i djevojkama bježati da dugo, dugo ne vidiš Livada, Stubli, Zavale, Donje Male, Sv. Stipana. Pomislio si, druge zemlje i narodi vide što se mojoj zemlji i mom narodu događa. Da, vidjeli su tuđe zemlje što se Tvojoj zemlji događa, i vidjeli su tuđi narodi, što se Twome događa, no pomoći nisu htjele. Tvoje su, i drugih naših mladića, vapaje prečuli, pa ste posegnuli za svim mogućim da im oči otvorite. I tad su ih zatiskli, a Vas su nemilosrdno pobacali u tamnice.

Iz svoje si tamnice mnogo toga doživio. Znamo da su Ti ti događaji mjerili snagu pleća. Hrvatska je uskrsnula. Nema više komunističke nemanji. Tako si želio s drugim njenim sinovima poći na

bojišnicu kad su je napali. Sve si to svojim rešetkama na zatvorskem prozoru ispričao. Pejin su i Kendušin ukop kročili bez Tvoga koraka u povorci, da je staro zvono sv. Stipana stog još tužnije brcalo.

Oprosti, Zvonko, da uistinu ne znamo što Ti reći?! Znadni samo, tog uvijek budi svjestan, da su mnoga srca s Tvojim, mnoge duše s Tobom dišu. Ponavljamo, to ne kazujemo često, kao ovo večeras, no tako je. Sve su druge riječi osim jedne izlišne. HVALA! TAIČE, HVALA! Neka Te Bog čuva. Naučio si, Zvonko, što je Križ, što Kalvarija. Uskrs je pred Tobom. U to s Tobom i Tvojom obitelji duboko vjerujemo. U toj Ti vjeri i neizmjernoj zahvalnosti šaljemo svoj najdublji pozdrav poštovanja i divljenja!

15. ožujka 2006. u kinodvorani u Grudama u 19 sati organizirano je predstavljanje knjige BIH – NE BIH autora prof. Ante Markotića. O knjizi su kazivali Mario Bušić, Jozo Marić, Martin Raguž i autor. U prigodnom programu nastupile su učenice Osnovne glazbene škole iz Gruda pod vodstvom prof. Katarine Katura.

27. ožujka 2006. predsjednik Matice hrvatske Grude i fra Vinko Prlić obišli su župu sv. Petra i Pavla u Mostaru gdje su se kratko susreli s provincijalom hercegovačkih franjevaca fra Slavkom Soldom i s fra Antonom Marićem. Potom su obišli župu Gradniće i Ploče-Tepčići gdje su se sa župnicima zaustavili u kratkom razgovoru.

16. travnja 2006. je Uskrs. Matica hrvatska Grude uputila je sljedeću uskrsnu čestitku svim svojim članovima i svemu katoličkom puku:

Uskrsi su pratili povijest patnje i Križa puka Hrvata. Na tom je putu desetljećima s hrvatskim narodom i njegova Matica hrvatska. Ogranak Matice hrvatske Grude stoji u zori

Uskrsa 2006. sa stijegom pobjede u rukama, i Kristovim imenom na usnama. Kliče svim žiteljima naše općine, a na osobit način svim radnicima članovima – matičarima Matice hrvatske Grude čestitost svetkovine Uskrsa. Uskrs nam hoće u dušu, u srce, hoće u naš život. Želi naše patnje i poniženja osmislići smislom iskrenog vjerničkog i ljudskog življena. Želi nam uliti nadu u beznađu koje kuša obuzeti ovaj naš život, vrijeme i prostor.

Neka je svim članovima Matice hrvatske Grude i svim žiteljima općine čestita i blagoslovljena svetkovina Uskrsa 2006. godine.

koji su, svirajući na glasoviru, milozvučno prenosili slušateljima melodije velikih klasičara naše uljudbe.

iz Gruda i Marija Martić, tajnica Matice hrvatske Grude. Na kraju je svima zahvalio predsjednik grudskoga Ogranka Matice hrvatske Mario Bušić.

8. lipnja 2006. u prepunoj kinodvorani u Grudama u 20.30 sati održan je koncert klape *Bratovština* iz Gorice i Sovića i mandolininskoga sastava iz Imotskog. Koncertom su ravnali profesori Antonela Rebić i Ante Vujević iz Imotskog. Profesor Ante Vujević vježba klapu *Bratovština*, a Antonela, njegova kćer, vodi zbor župe Gorica-Sovići. Ovaj je koncert doživio prave ovacije nazočnih i želju da se opet ponovi. Nakon koncerta nastavljeno je druženje u starom župnom dvoru u Gorici uz pjesmu i čašicu razgovora.

18. lipnja 2006. Ogranak Matice hrvatske Grude u suradnji s Ogrankom Matice hrvatske Mostar organizirao je koncert svjetski poznatoga ansambla *LADO* koji je sve koji su bili prisutni u športskoj dvorani u Grudama toga dana u 21 sat oduševio svojim pjesmama i plesovima iz svih krajeva gdje Hrvati žive. Nažalost, na ovoj predstavi ansambla *LADO* nije bilo mnogo posjetitelja.

Zapravo, sva kulturna događanja u Grudama nailaze na loš odziv publike. Čovjek ne zna nekada što bi učinio da naše ljude privuče. Ponekad se razočara, no opet misli što ako ni ovoga ne bude te se posve skrene «kulturnom» istoku. Na kraju čovjek zaključi da se treba još više truditi na kulturnom polju jer je svojom kulturom jedan narod obilježen i poznat posvuda. Kultura zahtijeva obrađivanje i dugotrajan rad i njegu, a to joj i sama riječ u prijevodu s latinskoga znači.

31. srpnja – 3. kolovoza 2006. trodnevница je sv. Stjepanu Prvomučeniku, zaštitniku župe Gorica. Ove je godine iznimna svečanost u ovoj župi jer se obilježava 170. obljetnica od osnutka župe i 150. godišnjica stare crkve. Stara je crkva u Gorici najstarija u zapadnoj Hercegovini koja je još u uporabi, a koju je sagradio 1856. ondašnji župnik fra Petar Bakula. Matica hrvatska Grude zajedno je sa župnim uredom i Bratovštinom sv. Stjepana Gorica-Sovići organizirala prigodan program. Raspored zbivanja donosimo u cijelosti, a općini Grude i Turističkoj zajednici Zapadnohercegovačke županije iskreno zahvaljujemo na sponsorstvu. Prenosimo raspored programa doslovno s plakata.

ŽUPA GORICA – SOVIĆI

Proslava sv. Stjepana 2006.

170 godina župe (1836. – 2006.)

150 godina stare crkve (1856. – 2006.)

TRODNEVNICA

Ponedjeljak, 31. VII. – u 19 sati sv. misa za obitelji;

fra Nikola Spužević: OBITELJ DANAS

Nakon sv. mise - koncert klape „SINJ“

Utorak, 1. VIII. – u 19 sati sv. misa za mlade;

fra Danko Perutina: MLADI U CRKVI

Nakon sv. mise - koncert ozbiljne glazbe u izvedbi studentice opernog pjevanja gdice. Ilijane Korać

Srijeda, 2. VIII. – UOČNICA – u 20 sati sv. misa;

fra Ante Marić: NAŠ PUT KROZ POVIJEST

Nakon sv. mise - blagoslov djece

U očekivanju svitnjaka – duhovna glazba (Bratovština i Zbor)

Četvrtak, 3. VIII. – STIPANJDAN

U 8 sati - rana sv. misa

U 11 sati - svečana sv. misa - predvodi fra Slavko Soldo, provincijal Hercegovačke franjevačke provincije

Nakon sv. mise - otvorenje i blagoslov Hrvatske franjevačke arheološke zbirke, blagoslov će obaviti fra Slavko Soldo, provincijal

15. rujna 2006. Drago Bušić Šarić, akademski slikar iz Gorice, i predsjednik Matice hrvatske Grude Mario Bušić na izložbi su slika u Galeriji klubu Matice hrvatske u Čitluku gdje su nazočili otvaranju izložbe slika fra Petra Perice Vidića, franjevca Bosne Srebrenе i predsjednika Matice hrvatske Sarajevo. Poslije pregleda izložbe u podrumima Valentina i Mire Stojića koji nose ime po njihovu pokojnom ocu *Podrumi Andrija* u Paoči bili su na predstavljanju knjige prof. Rude Kraljevića *povijest vinogradarstva u BIH*. Ovu hvalevrijednu knjigu predstavili su fra Iko Skoko, Ivica Šarac, Marko Ivanković, Ivica Musić i autor. Svi su nabrojani sveučilišni djelatnici. Prigodom ovoga posjeta predsjednik Matice hrvatske Grude dogovorio je mnoge stvari vezane uz *Šimićeve susrete 2006*. Susreo se i s glavnim tajnikom Matice hrvatske Zorislavom Lukićem koji je sa suprugom gostovao u Čitluku. Sva su ova događanja u Čitluku u organizaciji njihova Ogranka Matice hrvatske u «Danima Matice hrvatske Čitluk».

22. rujna 2006. Drago Bušić Šarić i Mario Bušić su na predstavljanju knjige Milana Ivkošića i Zdenka Čosića u Širokom Brijegu. Knjiga nosi naslov *Opet ti Hercegovci*. To je zapravo zbirka kolumni koje su ova dva autora objavljivali u *Večernjem listu* kroz proteklo razdoblje. Bila je puna kinodvorana Borak.

24. listopada 2006. klapa *Bratovština* nastupa u Muzeju MIMARA u Zagrebu. S klapom putuje i njezin član Mario Bušić, ujedno i predsjednik Matice hrvatske Grude. U MIMARI je organizirana večer sjećanja na Zvonku Bušića Taika. U programu su sudjelovali glumac Joško Ševo i klapa *Bratovština* iz Gorice i Sovića. Sve se događalo u organizaciji prijatelja Zvonke Bušića, a nazočili su njegova rodbina i supruga Julianne Bušić.

30. listopada – 19. studenoga 2006. *Šimićevi susreti* koje je i ove godine organizirala Matica hrvatska Grude u suradnji s općinom Grude. Ovo su, prema mišljenju mnogih kulturnih kritičara, najbogatiji *Šimićevi susreti* organizirani do sada. Manifestacija je trajala dvadeset dana, azbivanja su bila u Grudama, Širokom Brijegu, Čitluku, Mostaru i Drinovcima. Ovdje donosimo plakat *Šimićevih susreta* 2006. u cijelosti.

ŠIMIĆEVI SUSRETI 2006.

30. listopada – 19. studenoga

30. listopada u 13 sati – Gimnazija A. B. Šimića Grude

Otvaranje Šimićevih susreta

Izložba slika akademskog slikara Franje Primorca

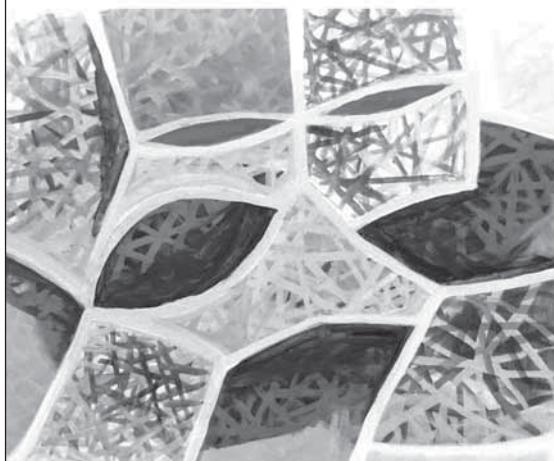

31. listopada u 18 sati – Kinodvorana u Grudama

Predstavljanje zbirke pjesama *Kliješta za razbijanje orahove ljudske* Ljubice Benović

DRAGO BUŠIĆ

3. studenoga u 18 sati – Galerija klub Matice hrvatske u Čitluku

Izložba slika akademskog slikara Drage Bušića

6. studenoga u 18 sati – Dvorana župnog ureda Grude

Predavanje prof. Ivana J. Boškovića o A. B. Šimiću

7. studenoga u 18 sati – Hrvatsko narodno kazalište u Mostaru (Mala scena)

Dodjela Nagrade A. B. Šimić hrvatskomu književniku Borislavu Arapoviću

Organizator: Društvo hrvatskih književnika Herceg-Bosne

9. studenoga u 19 sati – Kinodvorana u Grudama

Predstava A. P. Čehova *Prosidba* u izvedbi HNK iz Mostara

13. studenoga u 18 sati – Kinodvorana u Grudama

Predstavljanje edicije *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u 100 knjiga*. Organizator: Matica hrvatska Sarajevo. Predstavljači: akademik fra Petar Perica Vidić, književnik Mirko Marjanović i prof. Šimun Musa.

14. studenoga u 17 sati – Franjevačka galerija na Širokom Brijegu

Izložba slika akademskog slikara Đure Sedera

16. studenoga u 18 sati – Kinodvorana Borak u Širokom Brijegu

Predstavljanje sabranih djela književnika Ivana Sopte u izdanju Matice hrvatske Široki Brijeg

17. studenoga u 18 sati – Kinodvorana u Grudama

Predavanje gospodarskog tajnika MH Damira Zorića i glavnog tajnika MH Zorislava Lukića o djelovanju Matice hrvatske danas

19. studenoga u 11 sati – Župna crkva u Drinovcima

Sveta misa za Antuna Branka Šimića i Stanislava Šimića

Osnovna škola u Drinovcima u 12.30 sati

Svečana akademija u čast A. B. Šimića

Sudjeluju hrvatski književnici

Predavanje Božidara Petrača o životu i djelu A. B. Šimića

HKUD *Sveti Marko* iz Klobuka

Nastupa kantautorica Lidija Bajuk

Dodjela nagrada za najbolja pjesnička ostvarenja studentima Sveučilišta u Mostaru i učenicima osnovnih i srednjih škola

1. prosinca 2006. Ogranak Matice hrvatske Grude i Bratovština sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići organizirali su kulturna i humanitarna događanja koja su nazvali *RADOSNI USUSRET BOŽIĆU*. Ovdje donosimo cjelokupan red zbivanja pred Božić u općini Grude u organizaciji Matice hrvatske i Bratovštine sv. Stjepana.

Bratovština svetog Stjepana Prvomučenika Gorica - Soviči i Matica hrvatska, ogranak Grude organiziraju predbožićna kulturna i humanitarna zbivanja pod nazivom

RADOSNI USUSRET BOŽIĆU

Podijelite radost nadolazećeg Božića s nama i s našim bližnjima kroz sljedeća događanja:

- Petak, 1. prosinca 2006. godine u 19 sati, u Kinodvorani u Grudama bit će predstava *GOVORITE LI HRVATSKI (Zapis iz hrvatske književnosti)* u kojoj sudjeluju glumac Joško Ševo iz Zagreba i klapa *Bratovština iz Gorice i Sovića*. Predstava je posvećena Zvonki Bušiću Taiku u znak iskrene podrške. Evo sadržaja ove predstave!

ZVONKO BUŠIĆ

Gdje se pjesme gnijezde ...
... samo zvijezde, zvijezde

Okupljanje prijatelja u znak iskrene podrške Zvonki Bušiću
Kinodvorana Grude, 1. XII. 2006.

PROGRAM

I.

Pozdrav Zvonki Bušiću ..... Organizatori

II.

Joško Ševo

GOVORITE LI HRVATSKI
Zapis iz hrvatske književnosti

i Klapa Bratovština sv. Stjepana iz Gorice i Sovica

Joško Ševo: Govorite li hrvatski: Ivo Vojnović: Iz Dubrovačke trilogije; Ivan Gundulić: Himna slobodi; Baščanska ploča; Josip Prudeus: Ćiril, Metod i Baščanska zlatna; Marko Marulić: Molitva suprotiv Turkom; Tin Ujević: Oprštaj; Petar Zrinski: Pismo; Antun Gustav Matoš: 19909.; Ivan Tolj: Da Bog da; Stjepan Mijović Kočan: Evo, i ja; Antun Matoš: Gospa Marija; Marin Držić: Grižula; Marin Držić: Dundo Maroje, pomet; Jure Franičević Pločar: Rič kroz vike; Mirko Slade Šilović: Modri cvit; Josip Pupačić: More; Drago Ivanišević: Moj did; Ivan Kozarac: Milov' sam garave i plave; Ivan Kozarac: Sreli smo se; Vinko Mihalić: Prolazim Zrinjevcem, dotiče me more; Antun Šoljan: O etiketiranju; Vinko Nikolić: Zahvalnica u večernjim tišinama; Antun Branko Šimić: Ljubav; Tin Ujević: Odlazak; Tin Ujević: Zelenu granu s tugom žuta voća; Viktor Vida: Ex ponto; Muka Isusova - Juda / pučko prikazanje /; Ante Stamać: Bellevue, konačno; Antun Šoljan: Nipošto kada umrem; Slavko Mihalić: Ne znaš ljubit, ne znaš mrzit, ni ubiti ne bi znala; Drago Ivanišević: Ljubav.

Klapa Bratovština sv. Stjepana iz Gorice: J. Džolić / S. Kalogjera: Dobro večer Uzorita; F. Bilić / I. Badurina: Da te mogu pismom zvatiti; A. Sikirić / A. Sikirić: Kroacio iz duše te ljubim; don I. Šutalo / dono I. Šutalo: Hercegovina; narodna / obrada j. Veršić: Projdem kroz Pasike; narodna / obrada j. Čaleta: Zaspalo je siroče; O. Savičević / D. Žanko: Moja Dalmacija; T. Ujević / A. Dedić: Odlazak - Dragan Prlić, uz gitaru.

PJESMA NA KRAJU

Organizatori: Matica Hrvatska Grude i Bratovština sv. Stjepana Gorica-Sovići

- Subota, 2. prosinca 2006. godine u 20 sati, u prostorijama Bratovštine u Starom župnom dvoru u Gorici bit će obilježavanje 7. godišnjice Bratovštinina djelovanja.

- Četvrtak, 14. prosinca u 20.30 sati (otvaranje izložbe), u kafiću „SG“ pored trgovine **VIOLETA** u Gorici bit će humanitarna prodajna izložba slika pod nazivom **LJUBAV JE VELIKODUŠNA** na kojoj će svoje radove izložiti umjetnici: Drago Bušić, fra Vinko Mikulić-Bajević, Stjepan Mikulić-Bili, Ivana Mikulić, Andrijana Mlinarević Cvetković, Zdenko Galić-Vicić, Saša Šantić, Ilija Skočibušić, Andelko Mikulić i drugi. Sva dobit od prodaje slika ide u humanitarne svrhe.

- Četvrtak, 21. prosinca u 18 sati, u staroj crkvi u Gorici, koja ove godine slavi 150. godišnjicu postojanja, bit će Božićni koncert *ZDRAVO BUDI, MLADI KRALJU* župnih zborova i drugih pjevačkih organizacija s područja općine Grude.

21. prosinca 2006. Matica hrvatska Grude uputila je sljedeću Božićnu čestitku svojim članovima i cjelokupnoj katoličkoj javnosti:

Božić je opet došao. Opet se Bog rodio. U sva su vremena naši stari Božiću davali svoje srce. Matica Hrvatska u Božiću je prepoznala toliko toga hrvatskoga, našega. Njegovala je njegove običaje, čuvala mu svetkovinu, išla mu na zornice, polnočke, sijale pšenice, kitila «christbäume», slagala jaslice, kitila gradove i sela, skladale popijevke i stare već udomaćene ljubomorno čuvala.

Ogranak Matice Hrvatske Grude rođnoj grudi i čovjeku na njoj poniklome želi čestit Božić, blagoslovljeno Novo 2007. Ljeto Gospodnje. Na dobro Vam došao Božić i sveto rođenje Isusovo. Živjeli!

BOŽIĆNI KONCERT

Zdravo budi, mladi Kralju

zbor osnovne glazbene škole Grude

zbor osnovne škole Grude

zbor srednje škole A. B. Šimić Grude

zbor Mladi Drinovci

klapa Bratovština Gorica-Sovići

zbor Sveta Kata Grude
zbor Sveti Ivan Krstitelj Ružići
zbor Sveti Mihovil Drinovci
zbor Sveti Stjepan Prvomučenik Gorica-Sovići

Stara crkva sv. Stjepana u Gorici
Četvrtak, 21. prosinca 2006. u 18 sati

Župni zbor sv. *Mihovil* Drinovci

Župni zbor sv. *Ivan Krstitelj* Ružići

Župni zbor sv. *Stjepan* Gorica-Sovići

Zbor Srednje škole Grude

Zbor Osnovne glazbene škole Grude

Mali zbor župe Gorica-Sovići

Ljetopis u 2007. godini

20. veljače 2007. predsjednik Matice hrvatske Grude pridigao je iz Grafotiska plakate za korizmene tribine koje su od ove godine svakoga petka u korizmi bile u kinodvorani u Grudama. Ovdje donosimo plakat.

22. veljače 2007. Petar Majić i Mario Bušić otputovali su u Zagreb gdje su 23. veljače službeno posjetili središnjicu Matice hrvatske u Zagrebu. Razgovarali su o djelovanju Ogranka Matice hrvatske Grude s glavnim tajnikom Zorislavom Lukićem, dopredsjednikom Matice hrvatske za odnose s ograncima Stjepanom Sučićem i predsjednikom Matice hrvatske Igorom Zidićem.

10. travnja 2007. Vitomir Filipović, Zoran Polunić i Mario Bušić zajedno su otputovali na Kupres gdje su sudjelovali na sv. misi za poginule i nestale na Kupresu u II. svjetskom i Domovinskom ratu. Potom su položeni vijenci kod spomen-znakova na Kupresu i okolici.

12. travnja 2007. Matica hrvatska otpočela je s uskrsnim programom. U suradnji s Bratovštinom svetog Stjepana Prvomučenika iz Gorice i Sovića bogat je program oduševio sve koji su ga došli pogledati i u njemu sudjelovati. Plakat za ova uskrsna zbivanja izgledao je:

Matica hrvatska Grude
- u suradnji s Bratovštinom sv. Stjepana i općinom Grude-
poziva Vas

-Četvrtak, 12. travnja 2007. – kinodvorana Grude u 19 sati

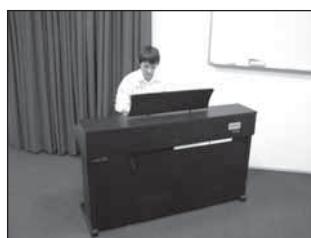
Predstavljanje knjige Zdenka Čosića i Milana Ivkošića

OPET TI HERCEGOVCI

Predstavljači: mr. sc. Gordana Iličić, novinar Petar Miloš i autor Zdenko Čosić

-Četvrtak, 12. travnja 2007. u 20,30 sati u sklopu stalnog postava Hrvatske franjevačke arheološke zbirke sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici, u starom župnom dvoru, bit će otvaranje izložbe slika udruge likovnih umjetnika
„EN FACE“

U prigodi otvaranja izložbe govorit će prof. Dragana Nuić – Vučković

-Četvrtak, 26. travnja 2007. – kinodvorana Grude u 20 sati

Predstavljanje knjige fra Vjekoslava dr. Lasića

SVJEDOK ISTINE

Predstavljači: general Ante Roso, prof. mr. sc. Mario Bušić; prof. Josip Milić i autor dr. sc. Vjekoslav Lasić

U programima sudjeluju: učenici Osnovne glazbene škole iz Gruda, klapa Bratovština i Ivan Galić, mladi glazbenik iz Gorice

Voditeljica programa Sanja Juranić

S R E T A N   U S K R S

23. svibnja 2007. Ogranak je Matice hrvatske Grude organizirao Akademiju na kojoj su dodijeljene nagrade učenicima osnovnih i srednje škole s područja općine Grude za najbolje literarne uratke. Akademija je svečano obilježena u kinodvorani u Grudama. U prigodnom programu nastupili su nagrađeni učenici, zbor i učenici osnovne glazbene škole Grude. Nagrade su uručili član prosudbenoga povjerenstva za ocjenu pristiglih radova prof. Mladen Leko i tajnica Matice hrvatske Grude prof. Marija Martić.

14. lipnja 2007. Petar Majić i Zdenko Čosić predstavili su knjigu autora Zdenka Čosića koja nosi naslov *Rat je počeo prije*. Ova je knjiga predstavljena u organizaciji Matice hrvatske Grude u dvorani župnoga ureda u Grudama. Ovom je prigodom predsjednik Ogranka Matice hrvatske Grude zahvalio fratribima na ustupljenom prostoru koji je za ovakve prigode veoma zahvalan, jer je mali, a s obzirom na to da je i broj posjetitelja u Grudama sukladan malom prostoru, time je ovakav prostor više zadovoljavajući za ovakva događanja.

30. srpnja – 3. kolovoza 2007. Matica hrvatska u suradnji s Bratovštinom sv. Stjepana Prvomučenika Gorica – Soviči te u dogovoru sa župnim uredom u Gorici organizirala je kulturni program za Stipanđan. Događanja možete isčitati u obliku plakata u sljedećim retcima.

STIPANJDAN 2007. Župa Gorica – Soviči

-Utorak, 31. VII. u 19 sati sv. misa u Šamatorju
U 20 sati koncert klapa Bratovština i Rodoč te mladog pijanista iz Gorice Ivana Galija u Staroj crkvi u Gorici

-Srijeda, 1. VIII. u 19 sati sv. misa u Šamatorju
U 20,30 sati Humanitarna prodajna izložba slika u Starom župnom dvoru u Gorici (sav je utržak od prodaje za liječenje Ante Polunića iz Gorice)

-Četvrtak, 2. VIII. u 19 sati sv. misa u Šamatorju
Nakon mise tradicionalno paljenje svitnjaka na Zavali i slava zvona sv. Stipana

-Petak, 3. VIII. - Sveti Stjepan Prvomučenik

Rane su svete mise u 8 sati u Gorici i Sovićima; Svečana sveta misa u 11 sati u Šamatorju u Gorici; Misu predvodi fra Mate Dragičević

Srdačno Vas pozivamo na slavlje svetog Stjepana u Goricu!

Organizatori: Župni ured Gorica – Sovići, Matica hrvatska Grude i Bratovština sv. Stjepana Prvomučenika Gorica - Sovići

Opširnije o Svjetskom prvenstvu u boćanju možete pričitati u sljedećem *Godišnjaku* Matice hrvatske Grude.

Ljetopisao predsjednik Matice hrvatske Grude Mario Bušić